

UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK POLITOLOGIJA

**ULOGA CIVILNOG DRUŠTVA U PROCESU INTEGRACIJE
BOSNE I HERCEGOVINE U EVROPSKU UNIJU**

- magistarski rad -

Kandidatkinja:
Huskić Sara
Broj indexa: 181/II-UPD

Mentor:
prof.dr. Sadiković Elmir

Sarajevo, januar 2024.

2024.

Huskić Sara

Uloga civilnog društva u procesu integracije Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju

ODSJEK POLITOLOGIJA

**ULOGA CIVILNOG DRUŠTVA U PROCESU INTEGRACIJE
BOSNE I HERCEGOVINE U EVROPSKU UNIJU**

- magistarski rad -

Kandidatkinja:
Huskić Sara
Broj indexa: 181/II-UPD

Mentor:
prof.dr. Sadiković Elmir

Sarajevo, januar 2024.

SADRŽAJ

Skraćenice	6
Popis tabela, grafičkih prikaza i slika	8
UVOD	9
I. Teorijske osnove rada.....	11
II. Metodološki okvir rada.....	12
1. <i>Problem istraživanja</i>	12
2. <i>Predmet istraživanja.....</i>	12
2.1. <i>Kategorijalno pojmovni sistem</i>	13
3. <i>Ciljevi istraživanja</i>	14
3.1. <i>Naučni cilj istraživanja</i>	14
3.2. <i>Društveni cilj istraživanja</i>	14
4. <i>Sistem hipoteza</i>	15
4.1. <i>Generalna hipoteza</i>	15
4.2. <i>Posebne hipoteze.....</i>	15
5. <i>Metode istraživanja</i>	16
6. <i>Određenje vremenskog i prostornog okvira istraživanja</i>	16
1. Teorijska obilježja civilnog društva	17
1.1. <i>Etimologija i historijsko-razvojno određenje civilnog društva</i>	17
1.2. <i>Klasično određenje civilnog društva</i>	18
1.3. <i>Moderno određenje civilnog društva.....</i>	21
1.4. <i>Koncept i definisanje civilnog društva danas</i>	23
2. Nastanak civilnih inicijativa u BiH.....	28
2.1. <i>Predgradanski oblici udruživanja</i>	29
2.2. <i>Austrougarski period „modernizacije“ 1878. godine</i>	29
2.3. <i>Period između dva svjetska rata.....</i>	30

2.4. <i>Socijalistički period</i>	30
2.5. <i>Jugoslovenska kriza – prve mirovne inicijative građana</i>	31
2.6. <i>Period agresije na BiH</i>	31
2.7. <i>Postratni period</i>	32
3. Civilno društvo u kontekstu EU.....	35
3.1. <i>Hronološki osvrt na odnos BiH i EU</i>	38
3.2. <i>Civilno društvo unutar sistema koordinacije procesa evropskih integracija u BiH.</i>	40
3.3. <i>Važnost civilnog društva za proces evropskih integracija</i>	42
4. Pravne osnove djelovanja civilnog društva u BiH i saradnja s institucijama vlasti.....	44
4.1. <i>Opšti zakonodavni okvir za djelovanje civilnog društva u BiH</i>	45
4.2. <i>Finansiranje organizacija civilnog društva</i>	49
4.3. <i>Odnos i saradnja organizacija civilnog društva s institucijama vlasti</i>	50
5. Pregled stanja bosanskohercegovačkog civilnog društva.....	56
5.1. <i>Organizacijska struktura</i>	56
5.2. <i>(Ne)transparentnost djelovanja OCD u BiH: predstavnici vlasti ili građana?</i>	59
5.3. <i>Primjeri uspješne prakse OCD u okviru reformskih procesa BiH</i>	64
5.4. <i>Trenutno stanje u BiH – vječiti status quo?</i>	69
6. Rezultati i interpretacija istraživanja	71
6.1. <i>Intervju sa J. Jašarevićem (PRONI – Centar za omladinski razvoj) i R. Ibrahimagićem (FES u BiH)</i>	71
ZAKLJUČAK.....	77
LITERATURA	80

Skraćenice

BD – Brčko distrikt

BDBiH – Brčko distrikt Bosne i Hercegovine

BiH – Bosna i Hercegovina

CCI – Centri civilnih inicijativa

CPCD – Centar za promociju civilnog društva

CSF – Program podrške civilnom društvu

CSSP – Projekt održivosti civilnog društva

DEI – Direkcija za evropske integracije

DG NEAR – Generalni direktorat EU za susjedstvo i pregovore o proširenju

EIDHR – Evropski instrument za demokratiju i ljudska prava

EK – Evropska komisija

EU – Evropska unija

FBiH – Federacija Bosne i Hercegovine

FES BiH – Friedrich-Ebert-Stiftung u Bosni i Hercegovini

IMEP – Program osnaživanja nezavisnih medija

IPA – Instrument prepristupne pomoći

Kraljevina SHS – Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca

KS – Kanton Sarajevo

MMF – Međunarodni monetarni fond

NVO – Nevladina/e organizacija/e

OCD – Organizacija/e civilnog društva

PANGOs – Political party NGOs (nevladine organizacije bliske političkim strankama)

PDV – Porez na dohodak

PSP – Proces stabilizacije i pridruživanja

RS – Republika Srpska

SB – Svjetska banka

SDC – Švicarska agencija za razvoj i saradnju

SIDA – Švedska agencija za međunarodnu razvojnu saradnju

SSP – Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju

TI BiH – Transparency International u Bosni i Hercegovini

TK – Tuzlanski kanton

UIO BiH – Uprava za indirektno oporezivanje Bosne i Hercegovine

UNDP – Razvojni program Ujedinjenih naroda

UNHCR – Visoki povjerenik Ujedinjenih naroda za izbjeglice

USAID – Američka agencija za međunarodni razvoj

VSTV – Visoko sudsko i tužilačko vijeće

Popis tabela, grafičkih prikaza i slika

Tabela 1. Primjeri multietničkih i nacionalnih civilnih aktera

Tabela 2. Sektorska područja djelovanja udruženja i fondacija

Tabela 3. Primjeri aktivnog angažmana OCD u BiH

Tabela 4. Primjeri aktivnog angažmana OCD u BiH

Grafički prikaz 1. Hronološki pregled odnosa BiH i EU

Grafički prikaz 2. Kvantitativni pregled udruženja i fondacija u BiH

Grafički prikaz 3. Kvantitativni prikaz tipova udruživanja u BiH

Slika 1. Pregled sektorskih aktivnosti NVO u postratnom periodu

Slika 2. Pregled tematskih klastera

Slika 3. Vizualni prikaz mogućnosti učešća u online konsultacijama

Slika 4. Pregled dodijeljenih javnih grantova udruženjima i fondacijama u 2021. godini

UVOD

Debata bosanskohercegovačkog članstva u Evropsku uniju (EU) je postala svakodnevica unutar političkih, akademskih i građanskih krugova. Skepticizam koji vlada po pitanju (ne)mogućnosti ispunjavanja postavljenih kriterija za članstvo je sasvim opravdan, posebno kada je riječ o Ustavnim i pravosudnim reformama, reformama koje se tiču demokratije i vladavine prava i osnaživanja državnih institucija budući da je ostvareni „napredak“ prema posljednjem izvještaju iz 2023. godine Evropske komisije (EK) ocijenjen kao ograničen i još uvijek nedovoljan za početak otvaranja pregovora o pristupanju u EU. Kakvu onda ulogu u ovome cjelokupnom procesu bi trebalo da ima civilno društvo?

Civilno društvo je zasebna sfera građana nezavisna od državnog sektora, ali ne i u potpunosti odvojena. Ona predstavlja komunikacijski kanal između građana i institucija vlasti na način da zastupa građanske interese i osigurava da se njihov glas čuje pri kreiranju i implementaciji javnih politika. Praktikovanjem partnerskog odnosa državnog i civilnog sektora doprinosi se izgradnji demokratskih kapaciteta države i ograničavanju pretjerane moći vlasti. Međutim, u BiH nije dovoljno razvijen dijalog ova dva sektora dijelom zbog nedostatka demokratske tradicije, dijelom zbog nedostatka volje vlasti, a dijelom zbog nedovoljno razvijenih organizacionih kapaciteta civilnog društva u monitoringu i evaluaciji političkih aktivnosti.

Važno je naglasiti da je stvarna praksa civilnog društva u BiH zaživjela tek 90-tih godina raspadom bivše Jugoslavije i uvođenjem prvih višestranačkih izbora. To kasno buđenje ideje civilnog društva u BiH Muratović (2007: 273) objašnjava činjenicom da je tokom jugoslovenskog socijalističkog samoupravljanja funkcionalo liberalnije i slobodnije okruženje, u odnosu na druge države realnog socijalizma, ali opet nedovoljno za egzistenciju formalnog građanskog angažmana u sferi politike. Danas, kada postoji nemali broj građanskih udruženja i inicijativa, fondacija, nevladinih organizacija, medija, protestnih okupljanja, vlada ignorantski pristup institucija vlasti prema ovim vaninstitucionalnim akterima. Vlada nedostatak političke volje za njihovom inkluzijom u političke aktivnosti. Također, vlada pogrešna percepcija o civilnom društvu, tj. relativističko shvatanje njegove uloge gdje se njegovi akteri potiskuju van sfere političkog i u praksi targetiraju kao oni koji bi se trebali baviti isključivo neformalnim aktivnostima.

U cilju naglašavanja značaja uloge civilnog društva u okviru političkih procesa, konkretno unutar integracijskih procesa BiH, rad je podijeljen u šest tematskih cjelina:

- U prvom dijelu je prikazano etimološko i historijsko-razvojno određenje pojma civilnog društva uz osvrт na današnje razumijevanje. Radi jednostavnijeg razumijevanja i u zavisnosti od konteksta termini organizacije civilnog društva (OCD), nevladine organizacije (NVO), udruženja i fondacije će se koristiti kao sinonimi za civilno društvo;
- Drugi dio se odnosi, konkretnije, na nastanak i razvoj civilnog društva na bosanskohercegovačkom prostoru, tačnije od pojave prvobitnih predgrađanskih oblika udruživanja pa sve do savremenih „modernih“ organizacija civilnog društva;
- U trećem dijelu se analizira odnos civilnog društva u kontekstu EU, osvrće se na hronologiju odnosa BiH sa EU, prikazuje se mjesto koje civilno društvo zauzima unutar sistema koordinacije procesa EU integracija, a posebno se ističe važnost njegove uloge u integracijskom procesu;
- Četvrti dio je vezan za zakonodavne mogućnosti i ograničenja djelovanja civilnog društva u BiH. Ovdje je bitno naglasiti da zakon u BiH nevladine organizacije definiše terminima udruženja i fondacije. Predstavljen je i njihov finansijski tretman u smislu mogućih izvora prihoda, a također je izvršen komparativni pregled institucionalnih mehanizama različitih nivoa vlasti za saradnju sa civilnim društvom;
- U petom dijelu je izvršen pregled organizacione strukture i kapaciteta udruženja i fondacija u BiH uz pružanje negativnih primjera operativnog djelovanja u praksi, ali i primjera pozitivnog djelovanja, naročito u okviru reformskih procesa BiH;
- Posljednji dio rada je predviđen za interpretaciju rezultata istraživanja do čijih se podataka došlo metodom ispitanja, odnosno njenom tehnikom intervju, predstavnika domaćeg udruženja „Centra za omladinski razvoj PRONI“ i predstavnika „Fondacije Friedrich-Ebert-Stiftung u BiH“ s ciljem provjere postavljenih hipoteza i oblikovanja zaključka.

Na osnovu navedenog, krajnji cilj ovoga rada je da teorijskom i empirijskom analizom pruži objektivan uvid u stanje bosanskohercegovačkog civilnog društva, ukaže na važnost njihove participacije u integracijskom procesu prikazujući mehanizme kojima raspolažu u tu svrhu, te doprinese većoj informisanosti javnosti o njihovoј stvarnoj misiji.

I. Teorijske osnove rada

Ovaj istraživački rad tematizira ulogu civilnog društva kao mogućeg oblika spone između građana i institucija vlasti u procesu pristupanja BiH u EU. BiH može poslužiti kao idealan primjer za obradu i analizu ove teme, uzimajući u obzir pojedine indikatore stanja u njoj, poput podređenog položaja civilnog društva, nezainteresovanosti i neozbiljnosti institucija vlasti, nedovoljne informisanosti i/ili pasivnosti građana i slično. Dugogodišnje održavanje pasivnog stanja je rezultiralo činjenicom da BiH, za razliku od drugih država Zapadnog Balkana, izrazito zaostaje u sproveđenju reformi na njenom putu ka EU. Uprkos dodijeljenom kandidatskom statusu za članstvo, izvještaji pokazuju negativne trendove u ispunjavanju reformskih koraka. Za ovaj rad od posebne važnosti su reforme koje se tiču osiguranja poticajnog okruženja za nastanak i razvoj civilnog društva, a u kojima je ostvaren nedovoljan napredak. U tom smislu, civilno društvo ostaje neiskorišten potencijal u izgradnji demokratske konsolidacije i društveno-političke transformacije države.

Otežano djelovanje civilnog društva u BiH je uvjetovano specifičnošću političkog sistema i multietničke strukture stanovništva koje, u kombinaciji s dominacijom nacionalnih identiteta, onemogućuju puno iskoristenje civilnih transformacijskih potencijala. Prema riječima autorice Dmitrović, ovo otežano djelovanje je, također, proizašlo iz činjenice da je civilni sektor dobio na značaju tek u poslijeratnom periodu „*dajući doprinos glavnim političkim procesima, kao što su povratak izbjeglica i raseljenih lica, politička stabilnost, integracija, pomirenje, zaštita ljudskih prava i socijalna inkluzija*“ (Dmitrović, 2011: 3). Kako su političke okolnosti u BiH sve više naginjale približavanju EU tako su se i prioriteti djelovanja civilnog društva pomjerili od pružanja humanitarnih potreba ka potrebi usvajanja i usklađivanja nacionalnog zakonodavstva s pravnom stečevinom i standardima EU.

Bez aktivnog građanskog angažmana transformacijski potencijal civilnog društva se urušava. Međutim, ovaj potencijal se ne urušava isključivo pasivnim ili apolitičnim građanstvom nego i ovisnošću organizacija civilnog društva o finansijskoj podršci javnih institucija i međunarodnih donatora, nedostatkom jasne vizije o strateškom djelovanju, konstruktivnog dijaloga s predstvincima vlasti i medijima i nedovoljnog transparentnošću rada samih OCD. Iako ovi negativni faktori dovode do potencijalnog pada legitimnosti i skrnavljenja civilnog sektora, njegova uloga u izgradnji demokratskih kapaciteta se ne bi trebala zanemariti. Ipak, mnoge od organizacija koje se transparentno zalažu za promicanje građanskih vrijednosti i osnovnih sloboda trpe ignorantski pristup bilo od strane predstavnika vlasti, bilo od strane medija ili šire javnosti. Prema tome, potrebno je pronaći načine koji će podsticati

reforme unutarnje strukture civilnog društva i raditi na intenziviranju nekonvencionalnih formi participacije s krajnjim ciljem usklađivanja političko-građanskog dijaloga.

II. Metodološki okvir rada

1. Problem istraživanja

Istraživački problem ovog rada je sljedeći: „*U kojoj mjeri je uloga civilnog društva zastupljena u procesu integracije BiH u Evropsku uniju i kakve su mogućnosti njegovog djelovanja?*“ Područje istraživanja uloge civilnog društva i evropskih integracija BiH je interdisciplinarno, s obzirom na to da je riječ o društvenoj pojavi s dinamičnom strukturom, a odgovor na problem istraživanja će se pokušati objasniti s politološkog i sociološkog aspekta. Razlog zbog kojeg je navedeni problem odabran jeste nedovoljno isticana snaga i kapacitet civilnog društva zbog čega je javnost nerijetko slabo ili pogrešno informisana o realnoj svrsi postojanja civilnog sektora. Također, zbog kandidatskog statusa koji je dodijeljen BiH smatram da bi problematiziranje trenutačne uloge civilnog društva bilo od važnosti, te da bi dobiveni odgovori mogli biti praktično korisni.

2. Predmet istraživanja

Kao predmet istraživanja rada analizirati će se stanje i mogućnosti civilnog društva u pružanju podrške reformama BiH u kontekstu njenog eurointegracijskog procesa. Razmatrati će se i mehanizmi kojima raspolaže civilno društvo, a koji bi mogli biti iskorišteni u svrhu realizacije konačnog integracijskog cilja, budući da je u javnosti prisutna iskrivljena percepcija prema kojoj se djelovanje civilnog društva ograničava na puko prenošenje informacija i distribuciju finansijskih sredstava bilo radi općeg interesa građana ili radi partikularnih interesa njegovih članova. S tim u vezi, analiziranje aktivnog angažmana OCD i prikazivanje uspješnih primjera u izradi ključnih politika, strategija i slično će biti sastavni dio predmeta ovog istraživanja. Kako bi se prikazali stvarni potencijali njihovog djelovanja u praksi u radu će biti predstavljeno nekoliko nevladinih organizacija koje djeluju na teritoriji BiH, iako civilno društvo u svojoj strukturi uključuje mnogo više aktera od NVO-a, a problematiziraju pitanja članstva i perspektive BiH u EU. Poseban naglasak će biti stavljen na proceduru, svrhu osnivanja i cilj njihovog djelovanja, transparentnost rada, institucionalne mehanizme saradnje sa vlastima, te na mogućnost angažmana prilikom definisanja javnih politika.

2.1. Kategorijalno pojmovni sistem

Civilno društvo – prema autoru Pavloviću, definisanju ovog pojma može se prići sa teorijsko-analitičke i normativno-mobilizatorske dimenzije. U kontekstu prve dimenzije, autor definiše civilno društvo kao „*agregatni pojam kojim se označava specifičan skup društvenih komunikacija i socijalnih veza, socijalnih institucija i društvenih vrijednosti, čiji su glavni akteri: građanin sa svojim civilnim pravima, građanske (vladine i nevladine) organizacije, udruženja, društveni pokreti i građanske institucije, i sve ono što se u modernom društvu obuhvata terminom javnost*“ (Pavlović, 2004: 75). U drugoj dimenziji, pojam ima za funkciju da mobilise građane radi ostvarivanja građanskih aktivnosti, pa je za autora normativna dimenzija važna „*u periodu tranzicije iz više ili manje autoritarnih u manje ili više demokratska društva i politička uređenja*“ (Pavlović, 2004: 75-76). Ovaj pojam karakteriše i nekoliko drugih dimenzija koje će detaljnije biti obrađene u nastavku rada.

Građanin – podrazumijeva širi pojam od isključivog pripadanja određenoj političkoj zajednici, a od posebne važnosti je značenje koje naglašava „*afirmaciju ličnosti i njenu autonomiju u pravcu razvoja individualiteta (...) i podrazumijeva pojedinca koji se definiše na osnovu svojih univerzalnih civilnih prava...*“ (Pavlović, 2004: 82).

Nevladina organizacija – u priručniku Razvojnog programa Ujedinjenih nacija (UNDP) ponuđena je definicija nevladinih organizacija koja se odnosi na „*svaku organizovanu grupu ljudi, dobrovoljnu organizaciju, humanitarnu agenciju, stručno udruženje, organizaciju za ljudska prava, zadrugu i sličan oblik organizovanja, ali samo onu koja je neovisna od vlade, to jest od državnih organizacija i institucija. NVO-i su u osnovi tijela koja funkcionišu na bazi volonterskog rada i koja samim tim ne podliježu rukovodjenju od strane organa vlasti*“ (Omerefendić, Hadžalić ur. i Bajramović prir., 2014: 13).

Političke institucije – profesor Jovičić političke institucije posmatra kroz moć političkih stranaka za koje smatra da su neizostavan temelj postojanja političkih i državnih institucija. Dakle, one su „*trajne institucije koje nadzivljavaju svoje osnivače i koje su nezaobilazne u vodenju svih segmenata društva*“ (Jovičić, 2017: 60). Pored toga, on političkim institucijama smatra državne institucije s organima „*koji vrše vlast i na taj način obezbjeđuju pravni red, mir i ukupnu sigurnost – političku i pravnu*“ (Jovičić, 2017: 60).

Politika proširenja EU – proširenje podrazumijeva „*proces pristupanja država Evropskoj uniji nakon što ispune niz političkih i gospodarskih uvjeta. U okviru ove politike integrišu se nove članice te se promiču veća stabilnost i blagostanje Evrope*“.¹

3. Ciljevi istraživanja

3.1. Naučni cilj istraživanja

Naučni cilj istraživanja jeste doći do spoznaje rješenja istraživačkog problema, odnosno utvrditi razinu značaja uloge civilnog društva u eurointegracijskom procesu BiH i ustanoviti načine na osnovu kojih bi civilno društvo pomoglo u eurointegracijskom cilju države. Kroz naučno opisivanje djelovanja i strukture civilnog sektora u BiH nastoji se doći do općeg uvida stanja u državi. Preciznija spoznaja se postiže dovodeći civilno društvo u vezu sa političkim institucijama i političkim strankama s jedne strane te građana s druge strane. Na ovu vezu je potrebno ukazati s obzirom na to da se civilno društvo u bosanskohercegovačkom građanskom diskursu često dovodi u interesnu povezanost sa političkim strankama. Prema tome, naučni cilj podrazumijeva otkrivanje uzroka povezanosti i, samim time, prevazilaženje negativnih konotacija javnosti koje se odnose na civilno društvo. Na kraju, cilj istraživačkog procesa je pokušati predvidjeti budućnost civilnog društva i njegov značaj u relaciji između BiH i EU, izgradnji stabilnih demokratskih kapaciteta i vladavine prava.

3.2. Društveni cilj istraživanja

Društveni cilj istraživanja ogleda se u praktičnoj koristi proizašloj na temelju dobivenih rezultata, u smislu da će se moći efikasnije djelovati na promjeni iskrivljene percepcije u bosanskohercegovačkoj javnosti o ulozi civilnog društva. Cilj problematiziranja trenutnog stanja i izazova s kojima se suočava civilni sektor, kada je riječ o njegovoj ulozi u evropskoj integraciji BiH, jeste promicanje politike tolerancije i pluralizma. Od posebne koristi za društvo će biti razumijevanje i podizanje svijesti o ulozi civilnog društva kao kontrolnog mehanizma, budući da se na taj način nadgleda, ali i ograničava moć države. Bez sigurnog i poticajnog okruženja za razvoj civilnog društva nema ni pravne države, ni integracije BiH u EU. Usvajanje evropske pravne stečevine je neostvarivo bez aktivne participacije građana u dijaloškom procesu izrade i kontrole javnih politika. S obzirom na nedovoljnu zastupljenost

¹ Europsko vijeće, Vijeće Evropske unije: „*Politika proširenja EU-a*“, <https://www.consilium.europa.eu/hr/policies/enlargement/>, datum pristupa: 16.05.2023.

nekonvencionalnih formi političke participacije u BiH, rad će sadržavati određene preporuke za razvoj i jačanje civilnog sektora pa, prema tome, istraživanje ima za cilj motivisati javnost na promjene postojećeg stanja i ukazati na mogućnosti budućeg razvoja. Rezultati istraživanja će biti od koristi svim građanima, predstvincima vlasti, ali i samim akterima civilnog društva koji dijele opredjeljenje i futurističku viziju o BiH kao demokratskoj punopravnoj članici EU.

4. Sistem hipoteza

4.1. Generalna hipoteza

Organizacije i akteri civilnog društva uslijed nedostatka demokratske tradicije i birokratizma političkih stranaka ne ostvaruju u punom kapacitetu svoj potencijal i svoju ulogu u integracijskom procesu u EU.

4.2. Posebne hipoteze

1. Aktivno djelovanje organizacija civilnog društva je imperativ integracijskog procesa u EU.
2. Civilno društvo je bitan faktor procesa pristupanja jer kroz učešće u evaluaciji evropskih politika i standarda te kroz njihovo izvještavanje utiče na pridobivanje građanske podrške evropskim integracijama.
3. Potrebno je usklađivanje implementacije zakonodavnog okvira za rad civilnog društva, posebno u kontekstu nesklada između broja pasivno registrovanih organizacija i onih koji aktivno djeluju.
4. Iako su u BiH na snazi potpisani sporazumi o međusobnoj saradnji između institucija vlasti i organizacija civilnog društva, neophodno je postići stvarnu učinkovitost ovog partnerstva u praksi.

5. Metode istraživanja

Za potrebe prikupljanja podataka istraživanja koristiti će se nekoliko metoda:

Metoda deskripcije – koristiti će se u početnoj fazi istraživanja kako bi se opisali pojmovi, pojave i procesi relevantni za predmet istraživanja kao i uzročno-posljedična veza između njih.

Metoda analize sadržaja – proučavajući relevantnu literaturu iz knjiga, zbornika, priručnika, web materijala u najvećoj mjeri će se upotrijebiti metoda analize sadržaja. Ona će poslužiti za razvijanje teorijskog okvira istraživanja na osnovu rezultata drugih, prethodno provedenih, istraživanja.

Historijska metoda – u radu će biti korištena i historijska metoda kojom će se prikazati etimologija i početni oblici razvoja civilnog društva u BiH, prvobitni odnosi sa institucijama vlasti i počeci djelovanja.

Metoda ispitivanja (tehnika intervju) – za empirijsko prikupljanje podataka planirana je metoda ispitivanja kroz sprovođenje tehnike intervjeta. Njime će se, pomoću upitnika, ispitati stavovi i mišljenja stručnih lica u okviru organizacija civilnog društva čije je djelovanje zasnovano na praćenju tranzicijskog procesa BiH u EU i koje predstavljaju dijalog između nosilaca političkih funkcija i civilnog društva. Cilj sprovođenja intervjeta je da se na osnovu prikupljenih podataka provjere postavljene hipoteze i oblikuje zaključno mišljenje.

6. Određenje vremenskog i prostornog okvira istraživanja

Predmet istraživanja obuhvata vremenski period od početnih oblika osnivanja organizacija civilnog društva u BiH, zatim razdoblja postdejtonске BiH, pa sve do današnjeg kandidatskog statusa za članstvo u Evropskoj uniji. Vremenski okvir predviđen za potrebe istraživanja obuhvata period od aprila 2023. godine do januara 2024. godine. Prostorni okvir istraživanja je područje Bosne i Hercegovine.

1. Teorijska obilježja civilnog društva

1.1. Etimologija i historijsko-razvojno određenje civilnog društva

Etimološko određenje civilnog društva karakteristično je po tome što se tokom historije za isto značenje koristilo nekoliko termina prevođenih sa različitih jezika. Pored civilnog društva u praksi je često korišten i termin građansko društvo, a radi se o pojmovima koji se razlikuju na osnovu porijekla upotrebe. Ove pojmove napomene su dobro predstavljene u knjizi Vukašina Pavlovića (2004) „Civilno društvo i demokratija“, koja je u najvećoj mjeri korištena kao izvor podataka za potrebe ovog pojmovnog određenja. S tim u vezi, Pavlović (2004: 15) piše kako je pojam izvorno proizašao iz starogrčkog izraza „*koinonia politika*“ da bi se poslije preveo na latinski jezik u „*societas civilis*“. Današnji izraz civilno društvo porijeklo vuče iz anglo-američke tradicije za koju je karakteristična upotreba pojma „*civil society*“, dok je izraz građansko društvo produkt njemačkog jezika i njegove tradicionalne upotrebe pojma „*bürgerliche Gesellschaft*“.

Ono što budi konfuziju jeste sam odnos prema pojmovima građansko-civilno, u smislu da jedni autori ove pojmove tretiraju sinonimima, dok su drugi skloni preferiranju jednog pojma u odnosu na drugi. Uzimajući za primjer, Pavlović (2004: 16-17) ove pojmove tretira sinonimima, s time da je skloniji upotrebi pojma „*civilno društvo*“ argumentirajući stav činjenicama da *civil* označava osobu koja ne nosi uniformu te tako ostaje izvan sudjelovanja u vojnim aktivnostima, da civilno društvo posjeduje civilizirajuću funkciju i obuhvata mnogo inkluzivniji spektar značenja u odnosu na pojam „*građansko*“ koji je ekskluzivniji jer je pretežno usmjeren na stanovnike gradova i sklon je poistovjećivanju sa marksističkom teorijom buržoaskog društva s čime se Pavlović ne slaže ukazujući da su i građansko i civilno društvo širi pojmovi od buržoaskog. Posebno ističe kako se „*u savremenoj njemačkoj literaturi, kako bi se izbjegao konzervativni i tradicionalni naboј, sve češće izvorni termin „bürgerliche Gesellschaft“ zamjenjuje terminom „ziville Gesellschaft“ – civilno društvo*“ (Pavlović, 2004: 17). Suprotno Pavloviću, Žeravčić (2018: 28) u svojoj disertaciji konstatuje da se ovi pojmovi ne mogu smatrati sinonimima bez obzira na svoju komplementarnost, s obzirom na to da različite države koriste različite izraze za civilno i građansko društvo.²

² Autor navodi anglo – saksonske izraze poput „*trećeg, dobrotvornog ili neprofitnog sektora kojima se označava ono što mi nazivamo civilnim društvom ili izraz civil society koji označava građansko društvo*“ (Žeravčić, 2018: 28).

Pozivajući se na Kinove analize, Pavlović (2004: 68) jasno priznaje konfuznost pojma civilnog društva kada ga autori koriste u kontekstu tri nivoa upotrebe:

- „za empirijsko analitičke i deskriptivne svrhe kako bi objasnili uzajamne odnose civilnog društva i države,
- za normativno – mobilizatorski koncept radi pragmatičnog rješavanja društvenih pitanja, strategija ili akcionih programa,
- te za vrijednosno – etičku dimenziju civilnog društva i njegovu prednost nad drugim tipovima režima“.

U zaključku, koji će se termin koristiti zavisi od stava, namjene i preferencije određenog autora a svakako je od pomoći uvid u historijski razvoj ovih pojmove. S ciljem da se što bolje prikaže i objasni konfuzni karakter pojmovnog određenja civilnog društva u sljedećim paragrafima je, u kratkim crtama, predstavljen njegov historijsko-razvojni tok od strane nekoliko ključnih teoretičara klasične i moderne političke misli. U tu svrhu je prikazana Edwardsova konstatacija: „*prvi korak ka boljem razumijevanju građanskog društva predstavlja identifikovanje porijekla različitih shvatanja građanskog društva u istoriji političke misli*“ (Edwards, 2004, citirano prema Šavija, 2013: 141-142).

1.2. Klasično određenje civilnog društva

Klasično određenje civilnog društva se može analizirati kroz teorije predstavnika klasične filozofske misli poput Aristotela, Augustina, Makijavelija, Hobsa i Loka. Polazna tačka razvoja građanskog, odnosno današnjeg civilnog društva, pronalazi se još u Aristotelovoj Grčkoj i izrazu „*koinonia politika*“, što je u prijevodu značilo „*društvo, zajednica jednakih, polis*“ (Posavec, 1988: 119-126). Dakle, u antičkom periodu polis je podrazumijevao zajednicu jednakih ili kako Šavija preciznije (2013: 144) ističe „*organizovano društvo, prostor u kojem po principima slobode, dobro može biti ostvareno za onoga koji taj prostor dijeli sa drugim osobama, ali među sobom jednakima*“. Njegova svrha se ogledala u osiguravanju dobrog života, a građani su bili neizostavan dio političke zajednice. Građanska i politička sfera je bila sintetizirana, a svrha građanina se ostvarivala u polisu. Za antički period je najznačajnije Aristotelovo hijerarhijsko tumačenje građanstva (društva) prema kojem su ljudi bili podijeljeni na one koji vladaju i one kojima se vlada. Oni koji vladaju, poput muškaraca, su oni koji posjeduju racionalnost, samim time, i pravo da aktivno učestvuju u vlasti, za razliku od žena, robova, stranaca i djece kojima su politička prava bila uskraćena. Aristotel je iznimno naglasak davao međuzavisnosti građanskog prijateljstva i zajednice. O njihovoj važnosti pišu DeLue i

Dale (2021: 50) ukazujući da je prijateljstvo bilo moguće graditi samo među pokornim građanima koji su posjedovali moralne vrijednosti (krepost) i koji su se udruživali radi zajedničke dobrobiti, a ne radi partikularnih interesa, dok se zadatak institucija zajednice (bračna, vjerska, socijalna udruženja) ogledao u sprječavanju nastanka građanskih sukoba radi održavanja zajedničkog društvenog života.

Iako je antičko izjednačavanje građanskog i državnog prostora nastavljeno i u srednjem vijeku za razliku od antičkog doba koji je u središte polisa stavljaо građanina, istina ograničenog shvatanja, srednji vijek je period kada crkva i dogmatsko učenje preuzimaju primat u društveno-političkom životu. Crkva postaje središnja institucija osiguravanja „zajedničkog dobra“, a društvo služi da prihvata i da se pokorava crkvenoj ideologiji o božjem kažnjavanju grešnih članova društva, odnosno božjem nagrađivanju pokornih i poslušnih vjernika. Ova teološka doktrina je bila prisutna u Augustinovoj teoriji kažnjavanja i spasenja koju su dobro prikazali DeLue i Dale (2021: 68-69) opisujući tadašnje društvo kao društvo pogodjeno nedostatkom pravde i slobode živeći sa stalnim prisustvom straha i neizvjesnosti od mogućeg činjenja grijeha, budući da je božje spasenje bilo predodređeno samo nekolicini. Ovakvo izgubljeno, ali pokorno društvo je predstavljalo crkveno sredstvo ostvarivanja cilja vladanja društvenim poretkom.

Postantički pojam građanskog (civilnog) društva je podrazumijevao „*od države sloboden i politički dalek prostor, društvo građanskih privatnih vlasnika, koje pretpostavlja razdvajanje i međusobno suprotstavljanje građanskog društva i političke države*“ (Pavlović, 2004: 19). Prvobitni konkretniji koraci ka rađanju pojma civilnog društva nastaju u Italiji tokom renesansnog perioda, početkom XV stoljeća, kada je upotrebom zavladao latinski jezik, a najveća zasluga za prvobitno korištenje latinskog izraza „*societas civilis*“, što predstavlja prijevod Aristotelove koinonia politike, pripada italijanskom humanisti Leonardu Bruniju (Pavlović, 2004: 18). Ovdje je potrebno istaći doprinos republikanskog učenja N. Makijavelija u svrhu razvoja civilnog društva. Uvidajući da su postojeće političke strukture i crkva nemoćni u očuvanju stabilnosti malih italijanskih država, Makijaveli predlaže stvaranje ujedinjene republike sa jedinstvenim političkim autoritetom i određenim oblikom građanske participacije s ciljem postizanja prosperitetnije i naprednije države (DeLue i Dale, 2021:116). Iako Makijaveli nije svoje političke teorije posvećivao civilnom društvu konkretno, njegova ideja republikanskog oblika vladavine, koji uključuje vladavinu prava i poštivanje individualnih sloboda, je postavila temelj za promišljanje o nužnosti uspostavljanja zasebne sfere između građana i države (De Lue i Dale, 2021: 117). Transformacijska uloga Makijavelija se pronalazi i kod Pavlovića kada on, pozivajući se na Makijavelijevo djelo, navodi „*tri vrijednosti civilnog*

društva i civilnog života: mir i sigurnost građana, uživanje u sopstvenoj imovini i građanstvu, pravo svakog da ima i brani svoje mišljenje“ (Machiavelli, 1985, citirano prema Pavlović, 2004: 23). S druge strane, Kin početne obrise ideje odvajanja civilnog od državnog pronalazi u anglo-američkoj tradiciji, prije nego kontinentalno-evropskoj, osvrćući se na revolucionarno djelo Tomasa Pejna „*Zdrav razum*“ (Pavlović, 2004: 19-20). Pejnov značaj je u zalaganju na pravljenju razlike između društva i države, pri čemu je društvo stavljao u konfliktan, ali i nužan odnos sa državom. Prema njegovom tumačenju „*društvo je jedna zajednica, radi saradnje i međusobne povezanosti... Vlada je instrument represije. Društvo je blagodet, a vlada, čak i kad je najboljeg oblika, samo je nužno zlo radi ograničavanja čovjekovih zločudnih nagona*“ (Paine, 1987, citirano prema Šavija, 2013: 149).

Civilno društvo u Hobsovoj viziji je „*kooperativno društvo čiji članovi djeluju tako da slobodu prilagođavaju jedni drugima radi osiguranja slobode svake osobe*“ (DeLue i Dale, 2021: 143). Hobsovo tumačenje društva je izvedeno iz potrebe za ograničavanjem njegovog prirodnog stanja u kojem vlada rat svih protiv svih pomoću države kao apsolutnog suverena. Ono što je pomalo ironično je odnos individualnih prava i državne moći iz razloga što Hobs slobodu društva priznaje i štiti apsolutističkom voljom države čime ih posljeđično i narušava imajući u vidu da su individualna sloboda i neograničena državna moć teško korespondirajući elementi. Dakle, država je ta koja posjeduje konačni autoritet nad društvom. Kin ovaj model Hobsove države naziva „*država sigurnosti*“ jer ne dopušta povratak prirodnog stanja (Keane, 1988, citirano prema Pavlović, 2004: 31).

Za razliku od države sigurnosti, Kin „*konstitucionalnom državom*“ naziva Lokovu ideju ograničene države u kojoj su sloboda i privatno vlasništvo pojedinca zaštićeni vladavinom prava, a država je tu samo da reguliše prirodno stanje (Keane, 1988, citirano prema Pavlović, 2004: 32). Lok je zagovarao ograničenu državu koju društvo proizvodi radi regulisanja prirodnog stanja i čiji je cilj zaštita osnovnih građanskih prava i sloboda, posebno prava privatnog vlasništva. Međutim, kritičari njegove teorije su izrazili sumnju da bi pretjerano fokusiranje na privatne interese dovelo do zanemarivanja potrebe za očuvanjem zajedničkog dobra (DeLue i Dale, 2021: 181). Građansko društvo u Lokovoj verziji je i dalje političko budući da se „*građansko društvo pojavljuje samo onda kada je građansko pravo na život, slobodu i imovinu garantovano zakonom*“ (Šavija, 2013: 147). Ipak, njegovo liberalno gledište u odnosu građansko-političko je postavilo temelj modernom dihotomnom shvatanju civilnog društva i države.

Prije prelaska na savremeni koncept određenja civilnog društva radi uopštenog pogleda na historijski tok razvoja, bez ulaska u dublju analizu, u paragrafu su predstavljene tri klasične tradicije geneze civilnog društva, izvedene iz ponovnog osvrta na Pavlovićeve (2004: 21-24) analize:

1. Evro-mediteranska tradicija koja se javila u renesansnom periodu, u malim italijanskim republikama, kao posljedica početnog prekomorskog protoka kapitala. Značaj ove tradicije je bio u idejnom osnivanju koncepta civilnog društva na latinskom jeziku zahvaljujući italijanskim humanistima;
2. Kontinentalno-evropska tradicija je bila vezana za nastanak evropskih država-nacija i djelovanju početnih asocijacija zanatlija i trgovaca koje su postale preteča civilnog društva. Ovo je bio period kada je, pod uticajem povećane proizvodnje, viđena potreba za stvaranjem dihotomije između civilnog i državnog prostora, ali je prednost u održavanju opšteg dobra i dalje pripadala državi.
3. Anglo-američka tradicija koja je naglašavala ograničenu državu u korist građana uz favoriziranje individualnih osnovnih prava i sloboda, ponajviše prava na privatno vlasništvo, u odnosu na državu.

Na osnovu predstavljenih teorijskih prikaza moguće je zaključiti da su se građanski i državni prostori izjednačavali sve do druge polovine XVIII stoljeća kada se situacija mijenja, te se uspostavlja prostorna dihotomija (Pavlović, 2004: 67).

1.3. Moderno određenje civilnog društva

Moderno određenje civilnog društva, kao rezultata slobodnog samoorganizovanja kroz dihotomiju javne i privatne sfere, se može sagledati kroz Hegelov, Marksov i Tokvilov teorijski pristup (Riley i Fernández, 2014: 435). Presudni trenutak u odvajanju građanskog, odnosno civilnog, prostora od državnog se javlja kod Hegela koji je društvo shvatao kao buržoasko društvo proniklo kao rezultat pojave modernog doba i kapitalističkog načina proizvodnje. Drugim riječima, za njega civilno društvo nije dato prirodno stanje nego sfera nastala kao proizvod društvene transformacije koja, prema Kinu (2004: 66), uključuje „*ekonomiju, društvene klase, korporacije i institucije koje se staraju o zaštiti društva...*“ U uslovima kapitalizma su rasle i potrebe društva što je za posljedicu dovelo do pretjerane težnje građana za ostvarivanjem materijalne koristi. Ujedinjeni potrebom za radom, zbog zadovoljavanja sopstvenih potreba, građani stvaraju odvojeni prostor u kome se preklapaju i sudaraju različiti

partikularni interesi. Na osnovu ovih faktora Hegel civilno društvo definiše kao „*bojno polje gdje se individualni privatni interesи sudaraju jedni s drugima*“ (DeLue i Dale, 2021: 230). Budući da je građansko društvo postalo preokupirano privatnim interesima, javlja se potreba za osiguranjem opših interesa radi opstanka blagostanja zajednice. Hegel time u državi pronalazi potencijal za promicanje opšteg dobra i ograničavanje eventualnih štetnih posljedica koje bi proizašle iz partikularnih interesa. DeLue i Dale (2021: 235) navode da kada su osigurani ovi uslovi, civilno društvo, prema Hegelu, je u stanju da sferu partikularnih interesa transformiše u integrirajuću i kooperativnu sferu u kojoj će djelovati s ciljem postizanja zajedničke dobrobiti. Dakle, iako je Hegel jasno odvojio građanski prostor od političkog u njegovoј koncepciji se može uočiti posebna, ali i međuzavisna veza između privatnih i opših interesa (Pavlović, 2004: 40).

Glavni kritičar Hegelovog tumačenja građanskog i državnog prostora, Karl Marks, je također priznavao dihotomiju građanskog i političkog prostora, s time što je građansko društvo određivao kao buržoasko koji generiše klasne podjele i antagonizme (Pavlović, 2021: 46). On je civilno društvo povezivao sa razvojem kapitalizma koji izlazi iz političkog okvira i privatnog vlasništva smatrajući da društvo koje pretjerano traga za koristi i dobitkom ne može doprinijeti zajedničkoj dobrobiti. Marksov kritiku upućenu Hegelu su prikazali DeLue i Dale (2021: 247) iznoseći Marksova uvjerenja da Hegelovo građansko društvo može samo proizvesti pojedince usmjerene na vlastitu korist, nikako na opšte dobro, da je njegov koncept liberalne države u realnosti tragičan, te da pruža obmanu o postojanju univerzalnih prava i sloboda. Drugim riječima, Marks je veću moć vidio u privatnom vlasništvu nego u državi. Zabluđu o Hegelovoj „slobodnoj“ državi autori objašnjavaju činjenicom da „*liberalistički prikaz društva vremenom stvara lažnu sliku o većoj čovjekovoj slobodi i tako sprječava ljudе da razumiju otuđenje i izrabljivanje koje kapitalizam proizvodi*“ (DeLue i Dale, 2021: 247).

Za Tokvila je pravo na slobodno udruživanje građana predstavljalo okosnicu civilnog društva pa je, prema tome, veću pažnju posvećivao kulturnoj sklonosti njihovog udruživanja prije nego političkim i građanskim pravima (Riley i Fernández, 2013: 436). Kao tipični predstavnik liberalno-demokratske misli, za njega je najbitnija funkcija civilnog društva „*zaštita nezavisnosti građana u odnosu prema državi*“ (Šavija, 2013: 154).

U konačnici, da se zaključiti kako se građansko (civilno) društvo poistovjećivalo sa državom, počevši od antičkog vremena, preko srednjeg vijeka, da bi se pojavom prosjetiteljskog učenja ukazala prva nastojanja drugačijeg razumijevanja civilnog društva. Međutim, konkretnijih pokušaja uvođenja dihotomije nije bilo sve do polovine XVIII stoljeća

kada na scenu stupa Hegelovo i Marksovo određenje buržoaskog društva proizašlog iz uslova kapitalizma i modernijeg načina života. Iako civilno društvo egzistira kao zaseban prostor odvojen od državnog, ni u kojem slučaju ne izostavlja potrebu za uzajamnom zavisnošću. Demokratski oblik vlasti ne može opstati bez sfere autonomnih građana ujedinjenih zajedničkim interesima koji posjeduju ulogu nekog oblika kontrolnog mehanizma vlasti a, s druge strane, svrha stabilnih državnih institucija je u osiguravanju pluralističkog mišljenja i poštivanja osnovnih prava i sloboda građana. Dakle, kao što Pavlović i Kin u djelima ističu, odnos *civilis-politicus* podrazumijeva odvojene, ali međuzavisne elemente koji se nadopunjaju i funkcionišu po principu dijaloga i kompromisa. Potrebu o institucionalnoj razdvojenosti, ali i međuzavisnosti Kin objašnjava na sljedeći način:

„Državni akter i institucije u demokratiji neprekidno su prinuđeni da poštiju, štite i dijele vlast sa civilnim akterima i institucijama – isto kao što su i civili koji žive u okviru institucija pod zaštitom države u heterogenom građanskem društvu prinuđeni da priznaju socijalne razlike i podjele vlast među sobom“ (Kin, 2003: 20).

1.4. Koncept i definisanje civilnog društva danas

Kao što je prikazano, za razumijevanje koncepta civilnog društva od suštinske važnosti je uspostavljanje pravilne dihotomije između civilnog prostora i države, a koja je u vrijeme klasičnog shvatanja bila predmet različitih diskursa, od izjednačavanja građana sa političkom zajednicom do akcentiranja potrebe za ograničavanjem državne moći i zaštite individualnih prava i sloboda. Novom konceptu civilnog društva prethodilo je nekoliko bitnih faktora koji su, ukratko, analizirani u nastavku rada.

Prema Pavloviću (2004: 49), prvobitna inovacija u kontekstu savremenih definicija je proizašla iz značaja kulturne dimenzije civilnog društva koju je uvidio Antonio Gramši. Gramši, italijanski marksistički teorijski mislilac, je civilno društvo posmatrao odvojeno i od ekonomije i od države kroz uzročno-posljedičan odnos principa hegemonije i principa dominacije. Princip hegemonije se ogleda u pristanku podređenih, budući da se gradi uz pomoć kulturnih i asocijativnih formi civilnog društva, za razliku od principa dominacije kojeg karakteriše moć sile oblikovana u pravu, policijskom i vojnom aparatu države (Pavlović, 2004: 50). Preciznije rečeno:

„on gleda na civilno društvo kao na najvažniji društveni teren u kome se vodi „rovovska borba za novi poredak“ (...) i ima u vidu sukobljene i kompetitivne koncepte civilnog društva. Jedan koncept civilnog društva se stvara u polju vladajućih, a drugi u polju

podređenih klasa. Njihove su „trupe razmještene“ u neprestanoj borbi čiji je ulog veliki: ili da se održi kulturna hegemonija dominantnih klasa i grupa ili da se uspostavi suprotna hegemonija od strane podređenih klasa i grupa“ (Pavlović, 2004: 50).

Ono po čemu se Gramšijev princip razlikovao od bolješevičke revolucionarne strategije je njegovo mišljenje da se klasni rat pobjeđuje nenasilnim kulturnim sredstvima stvaranjem zajedničke svijesti o potrebi promjene stanja koja je dovoljno sposobna prouzrokovati društveno-političke promjene, s time što je i za sam koncept civilnog društva smatrao da je vrlo teško ostvarivo da ne posjeduje određenu političku dimenziju.

Nedostatke Gramšijevog koncepta je istaknuo Kin koje su u najvećoj mjeri usmjerene na: odbacivanje vodeće uloge osnovne radničke klase, budući da su se društveno-politički uslovi tokom historije izmijenili, zatim na potcenjivanje totalitarne moći monopolističkih partija i na samo oportunističko shvatanje civilnog društva kojemu Gramši daje samo privremeni karakter pomoću kojeg bi se, u konačnici, uspostavilo „*besklasno regulisano civilno društvo*“ (Kin, 2003: 25-26). Kin, kao veoma značajan teoretičar savremenog koncepta civilnog društva, ističe kako je jezik civilnog društva postao intenzivan kada se desio otklon od prethodnog tradicionalnog značenje pojma „*mirni politički poredak kojim vlada zakon*“ ka novom konceptu koji se odnosio na „*sferu života institucionalno odvojenu od teritorijalnih državnih ustanova*“ (Kin, 2003: 13). Ovakvim shvatanjem pojma civilno društvo je ustanovljeno kao ravnopravan državni partner i privatna sfera koja uključuje građane povezane zajedničkim privatnim interesima čije se djelovanje zasniva na postizanju opštег blagostanja.

Razvojem liberalno-demokratske tradicije na Zapadu sedamdesetih godina XX stoljeća dolazi do još intenzivnijeg razvoja civilnog društva, budući da se konsolidacija demokratije ostvaruje, pored postojanja vladavine prava i podjele vlasti, putem partnerskog odnosa i kritičke uloge civilnog društva (Vujadinović, 2008: 21). Vujadinović (2008: 22) analizira paradigmu civilno društvo-pravna država na način da civilno društvo u ideal-tipskom smislu određuje kao dobrovoljna nenasilna udruženja građana koja djeluju radi unapređenja opšte dobrobiti i sprječavanja zloupotrebe vlasti, dok je pravna država definisana kao vladavina prava koja ustavom jamči zaštitu individualnih prava svim građanima.

Oživljavanje interesa za koncept civilnog društva javlja se i kao odgovor na krizu države blagostanja na Zapadu, slabljenje etatističkog načina upravljanja na Istoku, pojave društvenih pokreta, razvoja liberalno-demokratske tradicije i novih demokratija. Kriza države blagostanja se javila uslijed otežane administrativne sposobnosti države u suočavanju s ekonomskom krizom, što je rezultiralo potrebom za saradnjom državnog sektora i civilnog društva u pružanju

državnih servisa (Ofe, 1999, citirano prema Sadiković, 2014: 35). Pratećim razvojem globalizacije i neoliberalizma slabio je i etatistički način upravljanja. O etatističkoj zastarjelosti je pisao Šolte ističući efekte globalizacije koji ga čine neodrživim kao što su suprateritorijalnost, širenje elektronskih mas-medija, globalnih valuta, a posebnu pažnju je posvetio i oživljavanju civilnog društva navodeći kako nevladine organizacije preuzimaju socijalne usluge koje je nekada pružala država (Šolte, 2009: 188-196). Posebna opasnost koju je globalizacija proizvela, na šta Pavlović (2004: 53) upozorava pozivajući se na Ofe, jeste fenomen neokorporativizma koji nastaje kada u obavljanju javnih funkcija učestvuju i državni i nedržavni akteri, naročito gigantske korporacije, pa se Ofe zalaže za potrebu rediferencijacije civilnog društva i države. S tim u vezi, Fejzić koristi i termin „*korporacijski korporativizam*“ kojeg definiše kao „*pakt države i aktera kapitala – multinacionalnih korporacija – u donošenju političkih odluka*“ (Fejzić, 2014: 23). Ono što bitno naglašava je činjenica da ovi akteri kapitala ne posjeduju demokratski legitimitet niti odgovornost, budući da nisu birani tokom redovne izborne procedure, a nerijetko su i pretjerano opterećeni privatnim interesima (Fejzić, 2014: 23-24).

Obnova koncepta civilnog društva se pronalazi i u iskustvima nekadašnjih autoritarnih istočnoevropskih država odakle se proširio i u dijelove svijeta u kojima su bila prisutna nastojanja da se uguši i svrgne diktatura (Vujadinović, 2008: 22). Pod uticajem globalizacijskih trendova su nastali i novi društveni pokreti u kojima je civilno društvo odigralo snažnu mobilizatorsku i transformacijsku ulogu u pružanju otpora nasilnoj vlasti s konačnim ciljem demokratske konsolidacije. Inspirativan i ohrabrujući primjer njihovog uticaja je Čehoslovačka Plišana revolucija iz 1989. godine koja je pokrenuta zahvaljujući mirnim protestnim taktikama disidentskih krugova, radničkih, religijskih, etničkih, čak i ekoloških pokreta, a posebno zahvaljujući studentskim demonstracijama koji su bili katalizator promjena, kojom je srušen autoritarni komunistički režim i utrt put konsolidaciji demokratije (Ritter, 2012/4: 15-28). Primjer Čehoslovačke je interesantan jer se civilno društvo pojavilo u funkciji opozicije tadašnjoj vlasti da bi nakon pada komunističkog režima jedan od ključnih vođa disidenata, Vaclav Havel, postao predsjednik države (Pavlović, 2004: 65).

Koliko je globalizacija postala sastavni dio gotovo svih društvenih i političkih aspekata života najbolje oslikava primjer tzv. globalnog civilnog društva, koji je naročito postao aktivan krajem XX stoljeća kao instrument protivljenja državnoj teritorijalnosti. Transformacija koncepta na globalnom nivou je posljedica globalizacijskih prekograničnih trendova uobičenih u globalnim društvenim pokretima, transnacionalnim korporacijama, međunarodnim nevladinim institucijama i slično. Iako postoji različita tumačenja ovog društva, generalno posmatrano, globalno civilno društvo se može definisati kao „*društvo koje se povezuje preko i*

uprkos državnim granicama, koje više nije vezano isključivo za državu već svoje zahtjeve usmjerava i ka međunarodnim organizacijama i nadnacionalnim institucijama“ (Lončar, 2011: 173). Ono što ga razlikuje od civilnog društva na lokalnom ili državnom nivou je njegovo djelovanje usmjereno ka globalnim pitanjima, u posljednje vrijeme su to problemi klimatskih promjena i ekološke krize, alterglobalizacijski pokreti koji se protive štetnom neoliberalističkom uticaju i zalažu za postizanje globalne pravde i jednakosti, zatim feministički pokreti osnaživanja žena, pokreti za zaštitu prava LGBT zajednice i slično. Da bi se jasnije shvatila kompleksnost njegove globalnosti, Šolte (2009: 219-220) navodi sedam načina na osnovu kojih je civilno društvo postalo globalno: bavljenjem suprateritorijalnim problemima, uključivanjem u rad globalnih upravljačkih institucija (MMF, SB), korištenjem suprateritorijalnih vidova komunikacije i transporta, usvajanjem globalne organizacione forme, globalnim finansiranjem od strane određenih fondacija, izgradnjom kolektivne solidarnosti poistovjećujući se sa različitim nadteritorijalnim identitetima (klasni, rasni, rodni...), i samostalnim preuzimanjem globalnih regulacionih aktivnosti. Iako globalno civilno društvo nesumnjivo daje doprinos svojim zalaganjem za rješavanje gorućih svjetskih pitanja, njihova globalizirana praksa participacije unutar globalnog upravljanja, prema Kinu (2003: 49), stvara zamršene odnose i konfuziju oko pronalaženja kompromisa između državnih i civilnih institucija, kao i sumnjiva promišljanja o prirodi i stvarnim granicama institucija civilnog društva.

Nakon opisanog razvojnog koncepta civilnog društva potrebno se još osvrnuti na konkretne definicije ovog pojma, kao i na elemente bez kojih civilno društvo ne bi imalo civilni karakter. Kao što je u etimološkom dijelu rada prikazano, pojam civilnog društva je često dovodio do konfuzija, budući da su bila prisutna različita tumačenja u odnosu civilnog prostora naspram državnog. Ipak, razdvajanjem tih prostora ustanovaljene su odlike svojstvene civilnom društvu u različitim tumačenjima. Za potrebe ovoga rada su odabранe definicije koje su primjenjive za savremeni koncept civilnog društva.

Pavlović (2004: 75) civilno društvo definiše kroz teorijsko-analitičku i normativno-mobilizatorsku funkciju:

„U teorijsko – analitičkoj funkciji civilno društvo je „agregatni pojam kojim se označava specifičan skup društvenih komunikacija i socijalnih veza, socijalnih institucija i društvenih vrijednosti, čiji su glavni akteri građani sa svojim civilnim pravima, građanske...organizacije, udruženja, društveni pokreti i građanske institucije, i sve ono što se u modernom društvu obuhvata terminom javnost. U normativno – mobilizatorskoj funkciji pojam ima status normativnog koncepta, koji služi...da se

motivisu i moblišu građani i ostali socijalni akteri kako bi ustanovili i razvili različite sadržaje i oblike civilnih aktivnosti“.

Za Kina (2003: 14) civilno društvo poprima ideal-tipsku formu definicije koja ostaje relevantna i danas:

„Civilno društvo je idealtipska kategorija koja i opisuje i zamišljaju složenu i dinamičnu cjelinu zakonom zaštićenih nevladinih institucija koje su obično okrenute nenasilju, samoorganizaciji i samorefleksiji, i neprestano pod tenzijom u međusobnim odnosima sa državnim institucijama koje oblikuju, ograničavaju i omogućavaju njihove aktivnosti“.

Vlaisavljević (2006: 143) civilno društvo definiše na sljedeći način:

„Civilno društvo ukazuje kao autonomna sfera ljudskog djelovanja, udruživanja i komunikacije, odijeljena kako od sfere državne politike (političkih partija, političkih organizacija i političke javnosti parlamenta i drugih političkih institucija) tako i od sfere ekonomije (organizacija proizvodnje i raspodjele: firmi, korporacija, partnerstava)“.

DeLue i Dale (2021: 1) određuju civilno društvo kao „*prostor koji egzistira između nacionalne vlade i pojedinca u kojem postoji niz različitih grupa i asocijacija od kojih je svaka posvećena održavanju određenih vrijednosti i postizanju posebnih ciljeva*“.

Ova sfera se može označiti i kao „*oblast vaninstitucionalnih aktivnosti građana koje se izražavaju posredstvom decentralizacije, samouprave, širenja lokalne i regionalne autonomije*“ (Lavić, 2014: 120).

Mujagić (2017: 112) civilno društvo opisuje kao „*carstvo slobode... (jer) gdje nema civilnog društva nema ni slobodnih građana da vlastiti potencijal razvijaju kroz borbu za različite identitete...*“

Civilno društvo još podrazumijeva i da je „*osiguran dinamičan i učinkovit odnos i partnerstvo između javnog sektora, biznis sektora i nevladinog sektora, što doprinosi dobrobiti svakog građanina kao pojedinca*“ (Omerefendić, Hadžalić ur. i Bajramović prir., 2014: 12).

O raznovrsnosti pluraliteta civilnog društva piše i Šolte (2009: 218) naglašavajući kako civilno društvo uključuje mnogo više od nevladinih organizacija, navodeći primjere vjerskih i omladinskih udruženja, ženskih mreža, radničkih sindikata, filantropskih fondacija, etničke lobije i slično.

Na osnovu prikazanih definicija uočavaju se zajednički elementi koji konstруišu obrazac civilnog društva i koji mu legitimišu djelovanje poput samoudruživanja, pluralizma, partnerstva, opštih interesa, vaninstitucionalnih okvira i slično. Ipak, mogu se izdvojiti tri temeljna principa karakteristična za aktivnosti civilnog društva: „*princip autonomije, asocijativnosti i javnosti*“ (Vujadinović, 2008: 22). Princip autonomije autorica objašnjava kroz koncept građanstva koji se obrazuje na slobodan i dobrovoljan način. Za princip asocijativnosti se veže dobrovoljno udruživanje građana radi djelovanja u različitim civilnim aktivnostima i organizacijama, dok se princip javnosti odnosi na javno isticanje problema zajednice kako bi se isti riješili ili pritiskom na vlast ili uz njenu saradnju (Vujadinović, 2008: 22-23). Slobodnim i dobrovoljnim udruživanjem građani kreiraju sferu koja služi kao određena vrsta kontrolnog mehanizma u odnosu na vlast. Participacija u civilnim aktivnostima razvija kritičku svijest o stanju i potrebama u zajednici, a insistiranjem na rješavanju posebnih problema kroz mobiliziranje podrške javnosti vrši se pritisak na vlast u cilju ispunjavanja postavljenih zahtjeva. Također, predstavnička uloga civilnog društva naročito pogoduje marginalizovanim grupama u nastojanjima da se učine vidljivim i da se njihov glas čuje. Posebna poglavlja u radu će detaljnije prikazati transformišuću ulogu civilnog društva, a naredno poglavlje je posvećeno njegovom nastanku i razvoju na bosanskohercegovačkom prostoru.

2. Nastanak civilnih inicijativa u BiH

Za razumijevanje nastanka i razvoja civilnog društva u BiH od velike koristi je poslužilo djelo Sejfije I. prema kojem je bosanskohercegovačko civilno društvo prošlo sedam razvojnih faza, a u radu su u osnovnim crtama predstavljene najznačajnije karakteristike svake od navedenih:

- predgrađanski oblici udruživanja do 1878. godine,
- nastanak prvih organizacija građana 1878 – 1914,
- organizacije građana između Prvog i Drugog svjetskog rata 1918 – 1941,
- socijalistički period udruživanja 1945 – 1985,
- predratni period 1985 – 1992,
- organizacije u ratnom okruženju 1992 – 1995. i
- postratni razvoj nevladinog sektora od 1995. godine (Sejfija, 2008: 6-37).

2.1. Predgrađanski oblici udruživanja

Začeci početnih oblika zajedničkog udruživanja građana se pronalaze unutar posljednjih godina vladavine Osmanskog carstva kada se pojavljuju dva tipa udruženja: *crkveno-školske općine*, koje su sintetizirale vjersku, obrazovnu i kulturnu ulogu, i *esnafi*, koji su podrazumijevali udruženja zanatlija, a bili su značajni po tome što su javno negodovali određene odluke tadašnje vlasti (Sejfija, 2008: 7). Dakle, u vrijeme osmanske vladavine uobičajeni autonomni oblici civilnog društva nisu postojali, s obzirom na to da je vlast bila absolutističkog tipa sa zastarjelom upravom, ali se nekim početnim obrisima bosanskohercegovačkog asocijativnog udruživanja mogu smatrati gorepomenuta udruženja.

2.2. Austrougarski period „modernizacije“ 1878. godine

Situacija se mijenja 1878. godine kada BiH pada pod austrougarsku vlast koja započinje period tadašnje modernizacije administrativne uprave. Međutim, paradoksalno administrativnoj modernizaciji politička prava i mogućnost asocijativnog udruživanja građana ostaju na nivou osmanskog perioda. Kao rezultat zabrane građanskog samoorganizovanja, koje je nametnuto od strane Austro-Ugarske, i doseljenja etnički različitog stanovništva u BiH javljaju se prva udruženja zasnovana na nacionalnom grupisanju (Sejfija, 2008: 8). Formiraju se prva kulturno-prosvjetna društva, u koja se građani uključuju na nacionalno-vjerskoj osnovi: „*La Benevolencija*“ koja je okupljala jevrejsku zajednicu, „*Hrvatsko kulturno društvo Napredak*“, „*Prosvjeta*“ u koju su bili uključeni pripadnici srpske zajednice, i „*Muslimansko dobrotvorno društvo Gajret*“ (Sejfija, 2008: 8-9). Ova društva su imala kulturno-edukativnu funkciju da kroz izdavanje periodičnih publikacija šire osjećaj zajedništva, kulture i tradicije među svojim članovima (Mediacentar_online, 2016). Sindikati su bili prve organizacije koji su uspjeli okupiti i ujediniti pripadnike različitih nacija, mada su se i oni pretežno grupisali na nacionalnoj osnovi, a početak njihovog djelovanja seže u 1905. godinu kada je formiran „*Glavni radnički savez*“, dok je prvi sindikat u BiH pod nazivom „*Sindikat metalskih radnika*“ osnovan 1906. godine od strane Socijaldemokratske partije BiH (Sejfija, 2008: 10). Međutim, sindikalno djelovanje je čak i ranije zabilježeno, preciznije u 1903. godini, formiranjem sindikalne organizacije grafičkih radnika pod nazivom „*Tipografsko bolesničko i potporno društvo*“ (Buljubašić, 2020: 44). S tim u vezi, Fezić (2020: 13) ističe da su prvobitni socijaldemokrati u BiH „*razvili i recipirali autentično, emancipatorsko i demokratsko poimanje politike, društva i nacije u periodu austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini*“. Dakle, iako tada malobrojni sa ograničavajućim uticajem, imajući u vidu austrougarsko

centralističko upravljanje, sindikalna udruženja su postavila temelj budućim organizacijama u njihovim nastojanjima djelovanja na vlast.

2.3. Period između dva svjetska rata

U periodu između dva svjetska rata, kada BiH ulazi u sastav Kraljevine SHS a zatim i Kraljevine Jugoslavije, princip slobodnog udruživanja je bio dopušten u onoj mjeri koja se nije kosila sa tadašnjim zakonskim pravilima. Kulturno-prosvjetna društva nastavljaju sa svojim radom, baš kao i nacionalno građansko grupisanje, a osim ovih tradicionalnih društava javljaju se i tri, po prirodi nova, obrasca: „*nacionalni sokolski savezi*“ i organizacije koje su zagovarale ideju „*nacionalnog jugoslovenstva*“ su bile podružnice društava koja su osnivana i van granica BiH, dok je treći obrazac uključivao različite asocijacije u vidu „*projugloslovenske ideje*“³ (Sejfija, 2008: 12-14). Znatan procvat se javlja nakon ukidanja šestojanuarske diktature za čije vrijeme je vladala represija i zabrana građanskog organizovanja kada do izražaja dolaze kako nacionalna, tako i višenacionalna ženska emancipatorska udruženja⁴ i uporno djelovanje sindikata. „*Obnova parlamentarizma i rada političkih stranaka 1935. godine otvorila je vrata procvatu civilnog društva i otvorenjem izražavanju radničkog nezadovoljstva*“ (Musić, 2020: 77). Unatoč određenim pomacima nacionalna dimenzija organizovanja je i dalje bivala dominantno prisutna.

2.4. Socijalistički period

Ulazeći u početni socijalistički period građanska udruženja padaju pod državnu regulaciju. Svako slobodno građansko samoorganizovanje koje bi ispitivalo ili bilo u suprotnosti sa dominantnom komunističkom ideologijom je bilo zabranjeno. Vlaisavljević (2006: 144) kao najvažniji nedostatak ovog doba upravo navodi stanje koje je zadesilo civilno društvo konstatirajući:

„ovaj poredak može da isključi upotrebu masovnog terora za svrhu svog održanja, ali ne može dopustiti istinski razvoj civilnog društva, tj. takav razvoj u kojem bi društvo izvan kontrole države bilo mjesto očitovanja i upražnjavanja političkog života u njegovim ne marginalnim nego centralnim formama“.

³ Autor nudi primjere za sva tri obrasca, pa kao predstavnike nacionalnih sokolskih saveza navodi „*Savez Hrvatskih sokolskih društava*“ i „*Sokolski savez Srba*“; ideju nacionalnog jugoslovenstva su zagovarali „*Jugoslovenski sokolski savez*“, „*ORJUNA – Organizacija jugoslovenskih nacionalista*“; dok je projugloslovenska ideja dolazila od „*Sokolskog saveza Srba, Hrvata i Slovenaca*“ koji je nastao ujedinjenjem nacionalnih sokolskih saveza (Sejfija, 2008: 13-14).

⁴ Nacionalna udruženja: „*Dobrotvorna zadruga Srpkinja*“, „*Hrvatska žena*“, „*Muslimanska ženska zadruga*“; višenacionalna udruženja: „*Društvo za prosvjećivanje žena i za zaštitu njihovih prava...*“ (Sejfija, 2008: 14).

Ovakav odnos između civilnog i državnog prostora vraća na klasične teorije njihovog izjednačavanja. Politički i društveni aspekti života su bili žrtva politizacije, a pojedinac je određivan na osnovu partiskske lojalnosti, ne građanskih vrlina. Najznačajnija organizacija bosanskohercegovačkog prostora „*Socijalistički savez radnog naroda BiH uključivala je udruženja poput profesionalnih asocijacija (udruženja pravnika, novinara, historičara, likovnih i dramskih umjetnika...), asocijacija građana sa posebnim potrebama, hobističkih udruženja i saveza, te sportskih i ekoloških udruženja*“ (Sejfija, 2008: 18). U suštini, društvo je bilo podređeno politici i uveliko zavisno od državnog aparata. Savezi koji su osnivani nisu djelovali slobodno radi kreiranja određenog balansa između građana i države, u smislu razvijanja uzajamnog dijaloga, propitivanja odluka vlade, zaštite građanskih prava i slično nego kao instrument koji je služio za legitimiziranje i mobiliziranje masovne podrške komunističkoj ideologiji.

2.5. Jugoslovenska kriza – prve mirovne inicijative građana

Osamdesetih godina nastupa jugoslovenska kriza koja uzdiže nabujale etnonacionalističke narative. U ovome periodu se rađaju prve mirovne građanske inicijative s ciljem gašenja užarenog stanja. Inicijative koje su djelovale na tom planu bile su: „*Udruženja za jugoslovensku inicijativu*“, „*Centar za antiratnu akciju*“, „*Helsinski komitet*“, ženske antiratne grupe, te mnogobrojne peticije i protestne antiratne šetnje širom Jugoslavije kao i u mnogim bosanskohercegovačkim gradovima čiji je cilj bio mirno razrješavanje političke krize i prelazak na demokratski poredak (Sejfija, 2008: 24-26). Istovremeno uz antiratne civilne inicijative rađaju se nacionalni pokreti, kao produžena ruka nacionalističkih političkih stranaka, snažno zagovarajući ideološko-ratnu politiku koja je vodila disoluciji države. Nažalost, svjedoci smo rezultata u kojem su etnonacionalističke pretenzije političkih elita prevladale ponuđena mirovna rješenja društva.

2.6. Period agresije na BiH

Ratno stanje u BiH, otpočelo 1992. godine nakon uspješno provedenog referendumu o državnoj nezavisnosti, je uvelo etnopolitički diskurs kako u političku, tako i u civilnu sferu, ali je također induciralo i pojavu nevladinog sektora. U teškim uslovima ratne agresije priroda civilnih (ne)aktivnosti, prema Sejfiji (2008: 28-30), se objašnjava na način da su, na jednoj strani, određena udruženja poprimila etničku obojenost (poput sindikata) a pojedine prijeratne asocijacije su prestale djelovati dok su, na drugoj strani, djelovale građanske inicijative zagovarajući ideje multietničkog liberalizma (poput „*Forum građana Tuzla*“ i „*Asocijacije nezavisnih intelektualaca Krug 99*“) i nevladin sektor kao posljedica ratnih dejstava.

Producijom nacionalnih ideologija, imajući u vidu multietničku strukturu stanovništva, asocijacije civilnog društva su poprimile etničku umjesto multikulturalnu dimenziju na osnovu čega je moguće zaključiti da civilno društvo nije uspjelo prevladati partikularizme i proizvesti kolektivni identitet. Na tu njegovu nemoć je ukazao i Vlaisavljević (2006: 199):

„*ovu svoju konstitutivnu nemoć civilno društvo pokazuje u najkritičnijim trenucima, pred rasplamsalom politikom identiteta (tzv. duboko podijeljenih društava). Lako je onda zaključiti da se civilno društvo lakše razvija u nacijama-državama nego u multinacionalnim federacijama*“.

Ipak, ohrabrujući primjeri mogućeg multietničkog kompromisa se mogu pronaći u aktivnostima projekata „*Građanskog alternativnog parlamenta BiH*“, iniciranog od strane Foruma građana Tuzla i Kruga 99, koji je povezivao civilna udruženja iz etnički različitih gradova, te u aktivnostima asocijacija čiji je naziv imao nacionalan prizvuk⁵, ali su njihovi zahtjevi bili jasno usmjereni ka dijalogu i konsolidaciji mira u državi (Sejfija, 2008: 31-34). Iako navedene inicijative nisu ostvarile postavljeni cilj, pokazale su da je interetnička saradnja društva bila itekako moguća. Stravična ratna dešavanja potaknula su međunarodnu zajednicu da se aktivnije posveti rješavanju krize djelujući kroz nevladin sektor što je dovelo i do pojave lokalnih civilnih udruženja čija će se idejna i strukturološka priroda razlikovati od ratnog i predratnog perioda.

2.7. Postratni period

Prve lokalne nevladine asocijacije, poput fondacije „*Fond otvoreno društvo*“ u Sarajevu, su nastale prije okončavanja rata, dakle još u ratnom periodu tokom 1992. i 1993. godine kao rezultat potrebe međunarodnih nevladinih organizacija za saradnjom sa lokalnim civilnim akterima (Sejfija, 2008: 35). Ova interakcija je kasnije uveliko utjecala na transformaciju prioriteta i same prirode bosanskohercegovačkog civilnog društva. Potpisivanjem Dejtonskog mirovnog sporazuma 1995. godine i okončavanjem rata uspostavljeni su entiteti na osnovu etničkih kriterija, a civilno društvo je doživjelo ekspanziju primarno u vidu nevladinog sektora. Međutim, ta potreba za aktivnijim razvojem civilnog društva nije dolazila od strane domaće vlasti i građana nego je njegov razvoj bio, kako Osmanagić-Agović (2008/9: 4-5) konstatiše, „*donner driven*“, odnosno “*vještački i uslovlijen tadašnjim prioritetima međunarodnih donatora*”⁶. Posljedica bujanja nevladinih organizacija,

⁵ Primjeri ovih organizacija su: „*Srpsko građansko vijeće*“, „*Hrvatsko narodno vijeće*“ (Sejfija, 2008:32).

⁶ Neki od najznačajnijih međunarodnih donatora tog vremena: „*Evropska zajednica - Ured za humanitarna pitanja, UNHCR, UNDP, USAID, američka i ambasade zapadnoevropskih zemalja...*“ (Sejfija, 2008: 39).

kao primarnog izraza bosanskohercegovačkog civilnog društva, pod uticajem djelovanja međunarodnog NVO sektora bila je u relativiziranju tumačenja civilnog društva o čemu piše Muratović (2007: 275-276):

„...nastavak prakse tretiranja nevladinih organizacija, od strane međunarodnih donatora, u postdejtonskom periodu, kao ključnog segmenta civilnog društva, iskazao je brojne nedostatke koji su nedvojbeno imali utjecaj na daljnji razvoj civilnog društva u Bosni i Hercegovini... Zbog toga je potrebno da davaoci pomoći... napuste reduktionističko shvaćanje da se tu uglavnom radi o nevladinim organizacijama i da se usmjere na proučavanje drugih struktura civilnog društva.“

U početku je fokus rada NVO bio baziran na ispunjavanju kratkoročnih ciljeva, mahom pružanju humanitarnih i socijalnih usluga stanovništvu, što se donekle nastavilo i u početnim postratnim godinama. Kasnije je obim prioriteta proširen, ali je i dalje većinom bio zasnovan na saniranju ratnih posljedica. To se može primijetiti u analizi grupe autora Nezavisnog biroa za humanitarna pitanja (IBHI) iz 1998. godine. Prema podacima, najveći postotak zanimanja se odnosio na pitanja ljudskih prava (40%), podjednak postotak se odnosio na socijalna i omladinska pitanja (33,5%), na kulturno-sportska pitanja postotak je iznosio nešto više (38,5%), dosta manji postotak su uključivala pitanja rekonstrukcije i repatrijacije (22%), osnaživanja žena i pružanja humanitarne pomoći (18,5), dok je pokrivenost u oblastima razminiranja, političkog obrazovanja, medija i etničkih manjina iznosila svega 3-6,5% (IBHI, 1998: 28).

Slika 1. Pregled sektorskih aktivnosti NVO u postratnom periodu

Sektor	%
1.Ljudska prava	40,0
2.Socijalna pitanja	33,5
3.Omladina,student, djeca	33,5
4.Kultura sport i slobod.vr.	38,5
5.Rekonstrukcija/repatrijacija	22,0
6.Zdravstvo	21,0
7.Zene	18,5
8.Humanitarna pomoć	18,5
9.Okolis	16,5
10.Pomoć nevladinim organizac.	13,0
11.Mediji	6,5
12. Etničke manjine	6,0
13.Političko obrazovanje	5,5
14.Poljoprivreda	6,5
15.Razminiranje	3,0

Izvor: IBHI (1998), Lokalni NVO sektor u BiH, str. 28

Unatoč navedenom, zaista ne smijemo zanemariti kasniji doprinos koji su donatori ostvarili, finansirajući i podržavajući nevladin sektor u osnaživanju domaćih institucija, stvaranju poticajnog okruženja za vladavinu prava i zaštitu građanskih sloboda i općeniti doprinos demokratskoj tranziciji. Dakle, cjelokupni historijsko-razvojni proces bosanskohercegovačkog civilnog društva se zasnivao na dualnoj strukturi. Prema Sejfiji (2008: 31), ta je struktura podrazumijevala dva razvojna pravca od kojih je jedan bio multietničkog, a drugi nacionalnog karaktera. Multietnički pravac se razvio kao rezultat dva ideološki različita koncepta. S jedne strane se razvio zahvaljujući socijaldemokratskim idejama bratstva i jedinstva koje su bile aktivne kako za vrijeme socijalizma, tako i za vrijeme jugoslovenske političke krize i ratnog stanja u BiH zahtijevajući mirovnu i demokratsku konsolidaciju, a s druge strane zahvaljujući uticaju liberalnih međunarodnih organizacija koji se prelio i u bosanskohercegovački nevladin sektor. Nacionalni pravac je bio određen etničkim predznakom udruženja, odnosno primatom nacionalnog identiteta nad građanskim. Integracijski potencijal civilnog društva je bio znatno redukovani budući da se djelovanje ovih udruženja temeljilo na saradnji s uskim krugom aktera, većinom grupama koje su se zasnivale na etničkom principu, bez želje za širom kolektivnom saradnjom. Ipak, kako i Sejfija upozorava, pogrešno bi bilo zaključiti da su sva udruženja sa etničkim predznakom odbijala multietničku saradnju. Sjetimo se već pomenutih asocijacija sa nacionalnim prizvukom koje su se borile za očuvanje bosanskohercegovačke nezavisnosti i konsolidaciju mira. One nisu posjedovale nacionalni karakter jer nisu bile oruđe etnopoličke, tako da je njihov karakter, prije svega, zasnovan na građanskom principu (Sefija, 2008: 31-34).

Tabela 1. Primjeri multietničkih i nacionalnih civilnih aktera

Multietnički karakter	Nacionalni karakter
<ul style="list-style-type: none"> • <i>Socijalistički period</i>: kritičke grupe intelektualaca, hobistička, profesionalna, kulturna, sportska udruženja u čijem interesu je građanin. • <i>Ratni i postratni period</i>: građanski forumi, liberalno-socijalističke mirovne inicijative, nezavisni sindikati, NVO sektor ("Helsinski parlament", "Centri civilnih inicijativa", "Nezavisni biro za humanitarna pitanja")... 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Etnička udruženja</i>: "Hrvatski šahovski klub Mate Boban", "Sportsko društvo Alija Đerzelez". • <i>Etničke NVO</i>: SPONA – „Srpski pokret nevladinih asocijacija, „Savez logoraša RS-a“, „Savez izbjeglica RS-a“, Stožerna udruga za zaštitu identiteta i hrvatskih nacionalnih interesa Čapljina“, „Mladi muslimani“.

Izvor: Sefija (2008), *Povijesne predispozicije i aktuelni razvoj građanskih asocijacija u BiH*, str. 31-33.

3. Civilno društvo u kontekstu EU

Za EU civilno društvo se odnosi na sve „*nedržavne, neprofitne, nezavisne i nenasilne strukture, kroz koje se ljudi organiziraju radi ostvarivanja zajedničkih ciljeva i idealâ, bilo političkih, kulturnih, vjerskih, ekonomskih, društvenih, ili onih povezanih sa zdravljem...*“ (DG NEAR, 2022: 6). Stvaranje poticajnog okruženja za nastanak, razvoj i osnaživanje civilnog društva predstavlja važnu strategiju politike proširenja Evropske unije. Aktivno civilno društvo je preduvjet zdravog upravljanja, budući da održava balans prioriteta između građanskog i političkog prostora, ali ono je i jedan od uvjeta za postizanje punopravnog članstva u EU. Ono je dio evropske politike proširenja koja se odnosi na „*proces u kojem su precizirani kriteriji ulaska, razvijani mehanizmi pomaganja zemljama potencijalnim kandidatkinjama, praćenja njihovog razvoja, kao i postupci odlučivanja koji se odnose neposredno na proširenje*“ (Halilović, 2013: 115-116).

Ukratko, prema Sadikoviću (2014: 81-84), razvojni proces širenja EU je otpočeo prvobitnim osnivanjem „Evropske zajednice za ugalj i čelik“ 1951. godine potpisivanjem Pariškog ugovora od strane Zapadne Njemačke, Italije, Belgije, Nizozemske i Luksemburga, nakon koje su osnovane „Evropska ekomska zajednica“ i „Evropska zajednica za atomsku energiju“ potpisivanjem Rimskih ugovora 1957. godine između navedenih država. Sljedeće faze proširenja su uslijedile 1973. godine pristupanjem Danske, Irske i Velike Britanije, zatim 1981. godine pristupanjem Grčke u kojoj je konsolidovana demokratija, 1986. godine su primljene Portugal i Španija, dok su Austrija, Finska i Švedska pristupile 1995. godine. Najveće proširenje se desilo 2004. godine kada se EU proširila na istočnoevropske bivše komunističke zemlje: Mađarska, Poljska, Estonija, Litvanija, Letonija, Slovačka, Česka Republika, Slovenija, Malta i Kipar. Posljednja dva proširenja su se desila 2007. godine pristupanjem Rumunije i Bugarske, te 2013. godine pristupanjem susjedne Hrvatske.

S obzirom na to da se temeljna načela EU zasnivaju na demokratskim i mirovnim principima koji se moraju poštivati, politika proširenja je uvjetovana specifičnim kriterijima koje moraju ispuniti sve države da bi ostvarile punopravno članstvo. S tim u vezi, kako Halilović (2013: 55-56) ističe, prvo je uslijedilo uvođenje *kopenhaških kriterija 1993. godine* koji podrazumijevaju: osiguravanje stabilnih institucija, vladavinu prava, poštivanje ljudskih prava i prava manjina, te prihvatanje političkih ciljeva EU; stvaranje konkurentno sposobnog ekonomskog tržišta koji je u stanju pratiti tržišna pravila EU; sposobnost preuzimanja pravne stečevine EU (*acquis communautaire*), odnosno usklađivanje nacionalnog zakonodavstva sa zakonodavstvom EU. Zatim je uslijedila njihova dopuna dodatnim *kriterijem iz Madrida 1995.*

godine koji se odnosi na sprovođenje administrativne reforme i stvaranje efikasne državne uprave u kontekstu preuzimanja pravne stečevine EU.

Budući da mnoge države, među kojima je i BiH, nisu u stanju samostalno uspješno ispuniti kriterije koji su pred njih postavljeni, iz različitih faktora o kojima će više riječi biti u nastavku rada, i da postoje države čije je stanovništvo „anti-evropski“ raspoloženo, EU se odlučila za strateški pristup baziran na djelovanju civilnih aktera, budući da su oni posebna mediatorska zona između privatne i javne sfere. Pérez-Solórzano Borragán (2016: 249), proučavajući uzajaman odnos procesa proširenja i civilnog društva, ističe da se ovaj pristup razvijao pod uticajem različitih okolnosti. Jedna od okolnosti je propadanje komunizma kada se nakon rušenja Berlinskog zida civilno društvo koristilo kao instrument promicanja demokratije, ljudskih prava i sloboda i kao pomoćni mehanizam demokratske tranzicije bivših komunističkih zemalja.

Kako bi legitimizirala svoju ulogu u očima evropskih građana, uslijed prigovora koji su se odnosili na elitističko upravljanje i nedovoljnu zakonsku transparentnost unije, Evropska komisija je izdala dokument „*Bijela knjiga o evropskoj vladavini*“ koja razvija inkluzivniju političku strategiju „*fokusiranjem na pojačano sudjelovanje građana putem organizacija civilnog društva i aktivniju komunikaciju s javnošću o evropskim pitanjima*“ (Pérez-Solórzano Borragán, 2016: 251-252). Potreba za participativnijim građanima je bila sastavni dio reformi unutar sporazuma iz Lisabona 2007. godine kada su „*demokratski mehanizmi funkcionisanja Evropske unije ojačani uvođenjem mehanizama direktnog uticaja građana na evropske institucije...*“ (Sadiković, 2014: 95). U kontekstu evropskog demokratskog deficitu Baturina (2015: 942) konstatiše da su „*pitanja o demokratskom legitimitetu EU prožimala kontekst EU odlučivanja i činila ga znatno više politiziranim stavljajući naglasak na civilno društvo kao nove aktere u procesima politike EU*“.

Integrišući u svoju strukturu prilično velik broj postkomunističkih država sa slabo razvijenim demokratskim kapacitetima i civilnim društvom, EU se odlučuje za strategiju promocije civilnog sektora ne samo u državama kandidatima već i u potencijalnim kandidatima za članstvo kroz dva seta instrumenata od kojih je jedan političkog, a drugi finansijskog karaktera (Pérez-Solórzano Borragán 2016: 257):

- *politički instrument* – politička potpora zasnovana na pomoći inkluzije civilnog društva u politički proces i na godišnjim izvještajima o mjerenu napretka civilnog sektora određene države koji se izrađuje na osnovu ciljeva sadržanih u „*Smjernicama EU za podršku civilnog društva u zemljama u postupku proširenja*“;

- *finansijski instrument* – razvoj civilnog društva EU finansira putem „*IPA programa*“ koji podrazumijeva „*instrument kojim EU finansijski i tehnički podržava zemlje kandidatkinje i potencijalne zemlje kandidatkinje na njihovom putu ka članstvu u Evropsku uniju*“ (Sarić i Rakanović Radonjić, 2022: 12). EU pomaže civilnom društvu i putem „*Programa podrške civilnom društvu (CSF)*“, osnovanog 2008. godine od strane EK, a djelovanje mu je usmjereni na tri strateška cilja (European Commission, n.d.)⁷:
 - „na podršku nacionalnim i lokalnim civilnim inicijativama i izgradnji kapaciteta s ciljem jačanja uloge civilnog društva,
 - na podršku partnerstvu civilnog društva između države kandidata i država članica EU radi stvaranje mreže prijenosa znanja i iskustava,
 - na program „*People2people*“ koji uključuje posjetu institucijama EU i razmjenu iskustava, znanja i dobre prakse između lokalnog civilnog društva, EU i civilnog društva u državama članicama“.

Pored navedenih, potrebno je spomenuti još jedan instrument finansiranja koji je izrađen kao dopuna drugim instrumentima saradnje, a to je „*Evropski instrument za demokratiju i ljudska prava*“ (*EIDHR*) s ciljem učvršćivanja demokratije i ljudskih prava u zemljama koje nisu članice EU, a njegova najznačajnija uloga je u davanju podrške za osiguravanje poticajnog okruženja za razvoj civilnog društva (EU Delegation to BiH, 2019).

Kada je konkretno BiH u pitanju, Gačanica (2020: 10) izdvaja tri najznačajnija instrumenta EU podrške civilnom sektoru:

- „*IPA*“ *programi* – trenutno je na snazi treća generacija programa (IPA III) za period 2021 – 2027. čiji je cilj ospozobljavanje potencijalnih i država kandidatkinja u implementiranju obaveza koje proizlaze iz eventualnog članstva,
- „*Program podrške civilnom društvu*“ (*CSF*) – čiji je cilj pružanje tehničke pomoći u izgradnji efikasnih kapaciteta civilnog društva,
- „*Evropski instrument za demokratiju i ljudska prava*“ (*EIDHR*) – kao potpora promovisanju demokratije i vladavine prava, odnosno radi sprovođenja političkih reformi.

⁷ https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/policy-highlights/civil-society_en, datum pristupa: 05.06.2023.

3.1. Hronološki osvrt na odnos BiH i EU

S ciljem boljeg razumijevanja doprinosa organizacija civilnog društva na putu BiH ka EU, potrebno se, ukratko, hronološki osvrnuti na osnovne faze kojima je BiH započela, uspostavila i regulisala svoj odnos sa EU. Neka vrsta početnih odnosa započela je Procesom stabilizacije i pridruživanja (PSP), pokrenutog od strane Evropske komisije 1999. godine, koji je podrazumijevao pregovore sa državama Zapadnog Balkana s ciljem uspostave regionalne stabilizacije i saradnje, kao i pripreme ovih država za evropske integracije (EU Delegation to BiH, 2019). Napredak unutar ovog procesa je rezultirao uspostavom formalnog odnosa potpisivanjem treće generacije sporazuma o pridruživanju, odnosno Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) 2008. godine, čime je BiH dobila status potencijalnog kandidata za članstvo u EU (Halilović, 2013: 208). Njegovim potpisivanjem država se obavezala na usvajanje precizno definisanih kriterija i usklađivanje nacionalnog zakonodavstva sa pravnom stečevniom EU.

Budući da država nije ostvarivala značajniji napredak u reformskim oblastima, primjenjivao se Privremeni sporazum o trgovini i trgovinskim pitanjima sve do 2015. godine kada je stupio na snagu SSP (EU Delegation to BiH, 2019) zahvaljujući njemačko-britanskoj inicijativi. Sporazum je zaživio usvajanjem dokumenta „*Reformska agenda*“ koji je predviđao sprovođenje reformi u šest ključnih oblasti: „*yavne finansije, oporezivanje i fiskalna održivost, poslovna klima i konkurentnost, tržište rada, reforma socijalne zaštite i penzija, vladavina prava i dobro upravljanje i reforma javne uprave*“ čija se obaveza implementiranja odnosila na vlast BiH (Deronja-Suljić i Ćilimković, 2017: 12). Konačnim stupanjem na snagu, BiH podnosi zahtjev za članstvo u februaru 2016. godine nakon čega joj, u decembru iste godine, Evropska komisija uručuje upitnik gdje će na osnovu dobivenih odgovora iznijeti svoje mišljenje o zahtjevu za članstvo i eventualno otpočinjanje pregovora (EU Delegation to BiH, 2019).

Na osnovu dobivenih odgovora EK je 2019. godine formirala mišljenje koje se temeljilo na 14 ključnih prioriteta koje BiH mora ispuniti radi otpočinjanja pristupnih pregovora, a prioritetne oblasti pokrivaju oblasti „*demokratije/funkcionalnosti, vladavine prava, osnovnih prava i reforme javne uprave*“ (Evropska komisija, 2022: 3). EU 2020. godine je usvojila nešto drugačiju pregovaračku metodologiju prema kojoj su prijašnjih 35 pregovaračkih poglavlja klasificirani u šest tematskih klastera radi konkretnijeg fokusa na sprovođenju suštinskih reformi (CCI, 2022: 10). Ono što je od posebnog značaja za civilno društvo, kako CCI (2022: 11) navode, jeste da je novi pristup podrazumijevao i uvođenje „*sankcija*“ na način da bi EU u

slučaju stagniranja i ne sprovođenja reformi umanjila sredstva iz pretpriступnih fondova, s tim da se umanjenje ne bi odnosilo na podršku akterima civilnog društva. Nakon što država ispunjava potrebne uslove za otpočinjanje pristupnih pregovora obrađuje se svako poglavlje unutar šest klastera koji uključuju: „*temeljna pitanja, unutrašnje tržište, konkurenčnost i inkluzivni rast, zelena agenda i održiva povezanost, resursi, poljoprivreda i kohezija i vanjski odnosi*“ (European Commission, 2021).

Slika 2. Pregled tematskih klastera

Izvor: European Commission (2021), Proces evropskih integracija, <https://archive.europa.eu/wp-content/uploads/2021/10/EU-Accession-FAct-Sheet-BCS-October-2021-Final-I-hope.pdf>.

Iako nisu sprovedene konkretnе reformske aktivnosti, s obzirom na političku polarizaciju, neusaglašenost i blokadu od strane pojedinih političkih stranaka, rad na rušenju državnih institucija, nemogućnost postizanja kompromisa naročito u pitanjima ustavne i izborne reforme, reforme u oblasti vladavine prava, usvajanja budžeta, nezavisnosti pravosuđa, borbe protiv korupcije i organizovanog kriminala itd (Evropska komisija, 2022: 4-5), EU je 15.

decembra 2022. godine, očito iz sigurnosnih ili geopolitičkih razloga, odlučila da BiH dodijeli status države kandidata za članstvo (EU Delegation to BiH, 2019).

Grafički prikaz 1. Hronološki prregled odnosa BiH i EU

Izvor: EU Delegation to BiH (2019), Ključni datumi, https://europa.ba/?page_id=499.

Sticanjem kandidatskog statusa se nisu izmijenili uslovi koji se moraju ispuniti. EU i dalje od BiH zahtjeva da radi na implementaciji ključnih reformi i prioriteta koji su pred njom postavljeni. Iako ovaj status predstavlja korak naprijed za državu, još je dug put ka punopravnom članstvu. Različiti izazovi u vidu podrivanja državnog integriteta, slabosti državnih institucija, nepoštivanja Ustava i vladavine prava koji postaju svakodnevница bosanskohercegovačkog života svakako da otežavaju realizaciju cilja. Imajući u vidu državnu nesposobnost ili, blaže rečeno, otežanu mogućnost ostvarivanja željene progresije, od suštinskog je značaja insistiranje na aktivnjem uključivanju organizacija civilnog društva u procesu kreiranja javnih politika i evropskog dijaloga s institucijama vlasti.

3.2. Civilno društvo unutar sistema koordinacije procesa evropskih integracija u BiH

Nakon podnošenja zahtjeva za članstvo, tačnije u augustu 2016. godine, Vijeće ministara BiH je usvojilo „*Odluku o sistemu koordinacije procesa evropskih integracija u Bosni i Hercegovini*“ (CCI, 2022: 48) s ciljem koordiniranja aktivnosti institucija u skladu s evropskim zahtjevima. Ovom Odlukom je uspostavljen mehanizam koordinacije rada institucija kako bi se uspješno ispunili politički kriteriji i postigao jedinstven stav vlasti o procesu integracija, uspostavila zajednička tijela koordinacije, njihove funkcije, jednoglasan način odlučivanja, a također je propisano ostvarivanje komunikacije između državnih, entitetskih i evropskih institucija na polju evropskih integracija.⁸

Inače, ključnu misiju u koordinaciji rada državnih, entitetskih i institucija Brčko distrikta na planu evropskih integracija, te vođenju saradnje sa domaćim i inostranim akterima,

⁸ *Odluka o sistemu koordinacije procesa evropskih integracija u Bosni i Hercegovini*, („Sl. glasnik BiH“, br. 72/16).

među kojima su i predstavnici civilnog društva, posjeduje Direkcija za evropske integracije kao samostalno tijelo Vijeća ministara BiH (DEI, 2020). Uspostavom sistema koordinacije sa zajedničkim tijelima Direkcija je preuzeila ulogu njegovog „*sekretarijata i stručne podrške*“ (Ramić-Mesihović, 2022: 5). Kada je riječ o zajedničkim tijelima sistema koordinacije između različitih nivoa vlasti uspostavljena su sljedeća četiri tijela⁹:

- *Kolegij za evropske integracije* kao najviše tijelo u sistemu koje usaglašava stavove i odlučuje o najvažnijim pitanjima evropskih integracija, a sastoji se od predsjedavajućeg i zamjenika Vijeća ministara BiH, predsjednika i članova vlada oba entiteta, gradonačelnika Brčko distrikta, te kantonalnih predsjednika¹⁰;
- *ministarske konferencije* kao tijela koja čine resorni ministri Vijeća ministara BiH, entitetski, kantonalni te ministri Brčko distrikta, a imaju ulogu da definišu opšte smjernice za djelovanje drugih tijela u sistemu koordinacije i osiguraju usaglašen pristup institucija u određenim resornim oblastima koji se tiču pitanja integracija¹¹;
- *Komisija za evropske integracije* zadužena za opću koordinaciju sistema, a posebno da vodi računa o ispunjavanju obaveza iz SSP, saradnji sa članovima Stalne delegacije BiH u okviru „*Odbora za stabilizaciju i pridruživanje*“ i sa ministarskim konferencijama, koordinaciji rada radnih grupa, pružanju tehničko-metodoloških smjernica za rad i slično¹²;
- *radne grupe za evropske integracije* kao tijela koja djeluju na operativnom nivou u skladu sa pravnom stečevinom EU, tematskim poglavljima i odredbama SSP. Poseban fokus rada im se odnosi na tehničku finalizaciju izvještaja i drugih relevantnih materijala koji se koriste radi informisanja institucija EU, programiranje pomoćnih sredstava koje EU namijeni institucijama BiH kako bi realizirale obaveze koje se tiču integracija, utvrđivanje potrebe za prevođenje pravne stečevine EU i održavanje edukacija o srodnim temama, a predviđeno je da u vrijeme otpočinjanja prepristupnih pregovora djeluju kao pregovarački timovi BiH u pojedinačnim oblastima.¹³

U sklopu Komisije i radnih grupa za evropske integracije predviđen je prostor za sudjelovanje aktera civilnog društva. Naime, kako CCI (2022: 13) navode, organizacije civilnog društva mogu učestvovati u radu Komisije na osnovu poziva predsjedavajućeg i postignute opće saglasnosti njenih članova, dok je u kontekstu radnih grupa njihovo učešće

⁹ Član 2. *Odluke o sistemu koordinacije procesa evropskih integracija u Bosni i Hercegovini.*

¹⁰ Član 4. *Odluke o sistemu koordinacije procesa evropskih integracija u Bosni i Hercegovini.*

¹¹ Član 5. *Odluke o sistemu koordinacije procesa evropskih integracija u Bosni i Hercegovini.*

¹² Član 6. *Odluke o sistemu koordinacije procesa evropskih integracija u Bosni i Hercegovini.*

¹³ Član 9. *Odluke o sistemu koordinacije procesa evropskih integracija u Bosni i Hercegovini.*

moguće na poziv predsjedavajućeg radne grupe i saglasnosti njegovih zamjenika. Iako su ova mjesta za participaciju propisana članom 7. i članom 9. Odluke o sistemu koordinacije prilično je siromašno posezanje za njihovom praktičnom primjenom.

Za primjer se može uzeti relativizirano sudjelovanje aktera civilnog društva u dostavljanju odgovora na Upitnik EK u periodu 2017-2018. godine, pri čemu se sudjelovanje zasnivalo na davanju odgovora putem objavljenog javnog poziva na pitanja koja su bila isključivo „civilnog“ karaktera, bez formalnog učešća u sistemu koordinacije sa radnim grupama (CCI, 2022: 14). S druge strane, CCI situaciju dodatno objašnjavaju stanjem slabog odziva samih organizacija civilnog društva kao i nedovoljno transparentnim odgovaranjem na pitanja. Možda se potencijalna nada može pronaći u „*Strategiji komuniciranja institucija BiH o procesu pristupanju Bosne i Hercegovine Evropskoj uniji: od kandidatskog statusa do članstva*“, usvojenoj 2019. godine, kojom je civilno društvo prepoznato kao važan komunikacijski partner institucija u sproveđenju reformi i informisanju javnosti (CCI, 2022: 16). Strategijom je, u suštini, poentirano da je civilno društvo neizostavan akter njenog sproveđenja i važan komunikacijski kanal izvještavanja javnosti o integracijskom procesu, odnosno da su evropske integracije zajednička odgovornost javnog i civilnog sektora (Dilberović, 2020: 14-15). Kako god bilo, praksa iznova pokazuje da se rješenja ovakvih strategija primjenjuju samo u teoriji.

Još uvijek je neprecizno uspješno prognozirati stvarnu poziciju civilnog društva u sklopu budućeg pregovaračkog procesa, posebno imajući u vidu količinu sveprisutnog zanemarivanja i relativiziranja njegove uloge u održavanju države u pravcu EU. S druge strane, deficit je prisutan i u unutrašnjoj strukturi civilnog društva čiji akteri nerijetko nedovoljno poznaju zakonske mogućnosti i ograničenja svog djelovanja ili im nedostaje vlastita inicijativa ili zajednička vizija o konkretnom pristupu rješavanja određenih pitanja.

3.3. Važnost civilnog društva za proces evropskih integracija

Dosadašnja praksa institucija vlasti u kontekstu ispunjavanja 14 ključnih prioriteta koji stoje na integracijskom putu BiH pokazala je da je ovaj proces trom i osjetljiv. Uprkos određenom pomaku stepenicu bliže uslijed konačnog usvajanja nekoliko reformskih zakona, nedostatak volje vlasti u cilju postizanja političkog konsenzusa i duboka polarizacija oko velikog broja preostalih reformskih pitanja koči napredak za početno otvaranje pregovora. Opstruiranje i blokiranje rada državnih institucija, kao i degradiranje državnog suvereniteta od strane određenih političkih stranaka, nedovoljan politički dijalog sa EU i generalno sporo

provođenje reformi su dovoljni pokazatelji nužnosti što življe uključenosti građana i OCD u dijalog sa vlastima o evropskim pitanjima.

Može se reći da se uloga civilnog društva u procesu pristupanja BiH u EU zasniva na zahtjevima i izvještajima EK, ali i na prethodnim iskustvima susjednih država iz regiona (CCI, 2022: 12). EU u svojim strategijama proširenja stalno podsjeća da je osnaženo civilno društvo jedan od uslova punopravnog članstva, ali i pokretač društveno-političkih promjena. Međutim, u izvještaju EK iz 2022. godine u okviru klastera I: „*Osnove procesa pristupanja*“ naznačeno je da BiH nije ostvarila napredak u *ispunjavanju „ključnog prioriteta 11 iz Mišljenja vezano za osiguranje podsticajnog okruženja za civilno društvo...*“ (EK, 2022: 12).

Kao što je navedeno u prijašnjem poglavljtu, EU je s ciljem pružanja podrške razvoju civilnog društva 2008. godine uspostavila „*Program podrške civilnom društvu*“ (CSF) kao sveobuhvatan finansijski okvir kroz koji je programirano više od 330 miliona eura u sklopu IPA II programa (DG NEAR, 2022: 7). Da je snažno civilno društvo prioritet za EU potvrđuje novi finansijski okvir podrške regiji proširenja za period 2021-2027. unutar IPA III programa, kojim se ističe da se država približava integracijskom procesu stvaranjem sigurnog okruženja za djelovanje civilnog društva, jačanjem saradnje državnog i civilnog sektora te jačanjem kapaciteta civilnog društva u sprovođenju svojih aktivnosti (DG NEAR, 2022: 7).

Svjesni smo činjenice da se često zanemaruje transformacijska uloga civilnog društva u procesu pristupanja i sprovođenja reformi kako od strane vlasti, tako i od strane građana. Od nekadašnje socijalne uloge prikupljanja donacija, pružanja humanitarne pomoći socijalno ugroženim kategorijama stanovništva, mirovnih djelovanja na prevazilaženju posljedica rata trenutačne okolnosti postdejtonske države postavljaju pred civilno društvo ozbiljnije zahtjeve i konkretnije političko djelovanje. S obzirom na sadašnje okolnosti, vjerovatna je pretpostavka da je civilno društvo akter koji će građanima približiti potrebu za reformama neophodnim radi ispunjavanja postavljenih kriterija. S tim u vezi, potrebno je raditi na povećanju svijesti da se javne politike kreiraju transparentnim i konstruktivnim dijalogom državnog i civilnog sektora. Onoliko koliko bi državna vlast trebala odlučnije razmotriti kapacitete kojima civilno društvo raspolaze u kreiranju i nadzoru javnih politika, toliko bi i same organizacije trebale raditi na osiguravanju nezavisnog i transparentnog pristupa u prikazivanju organizacione strukture, aktivnosti, doniranih finansijskih sredstava radi realizovanja zamišljenih projekata itd. Dakle, neophodno je promicati zajedničku odgovornost, kako javnih institucija, tako i organizacija civilnog društva u ispunjavanju prioritetnih reformi i praćenju eurointegracijskog procesa države.

Slijepčević (2011: 8) je u preporukama i analizama koje se tiču uloge organizacija civilnog društva sumirala i ponudila načine, tj. njihove mehanizme djelovanja, na osnovu kojih ovi akteri mogu dati doprinos u provođenju reformi i unapređenju integracijskog procesa BiH u EU:

- „iniciranje i sudjelovanje u dijalogu sa javnim sektorom o integracijskim procesima BiH,
- učešće u sprovođenju reformskih koraka i ispunjavanju kriterija za članstvo,
- kontrolni mehanizam: monitoring sprovođenja reformi i napretka postignutih rezultata,
- informisanje javnosti o (ne)postignutim rezultatima i educiranje o političkom, ekonomskom, socijalnom, kulturnom značaju punopravnog članstva,
- provođenje konsultacija, zagovaranja i lobiranja tokom prepristupnih pregovora,
- korištenje prepristupnih fondova EU u svrhu državnog napretka,
- djelovanje na pospješivanju regionalne saradnje između država“.

Kako bi civilno društvo moglo efikasno doprinijeti integracijskom napretku države bilo je neophodno uspostaviti opšti zakonodavni okvir i određene mehanizme koji će osigurati i regulisati njihovo partnerstvo s institucijama vlasti. Međutim, ostaje nam da vidimo koliko se taj zakonodavni okvir i mehanizmi praktično slijede.

4. Pravne osnove djelovanja civilnog društva u BiH i saradnja s institucijama vlasti

BiH kao država kompleksne organizacione strukture raspolaže određenim pravnim propisima kojima se osigurava djelovanje organizacija civilnog društva, preciznije rad nevladinog sektora. Imajući u vidu političko-organizacionu složenost države koja je uslijedila kao rezultat okončanja ratne agresije, regulacija i primjena propisa je prisutna na državnom, entitetskom i nivou Brčko distrikta. Potrebno je naglasiti da su ovi zakoni stvarani u postkonfliktnom okruženju kao pomoćni instrument izgradnje mirovnih i demokratskih kapaciteta kako bi se stvorila atmosfera povoljna za razvoj civilnih inicijativa koje će prevladati netrpeljivost postkonfliktnih društvenih odnosa. Isto tako je važno naglasiti da kada se u radu govori o ulozi organizacija civilnog društva, pored nevladinih organizacija na koje se najčešće prvobitno pomisli, podrazumijevaju se i njihovi drugi organizacioni oblici, odnosno različita građanska udruženja, fondacije, sindikati, društveni pokreti, mediji, građani koji rade za općedruštvenu korist. Na problematičnost reduciranja civilnog društva isključivo na nevladine

organizacije upozorava Mujagić (2017: 113) ističući da je to „*dio nedobronamjerne strategije domaćih političkih i ekonomskih poduzetnika*“.

4.1. Opšti zakonodavni okvir za djelovanje civilnog društva u BiH

Polazeći od najvišeg nivoa vlasti vidljivo je da je egzistencija civilnog društva osigurana u vrhovnom državnom pravnom aktu, odnosno *Ustavu BiH*, koji je inkorporiran kao Aneks 4 unutar Dejtonskog mirovnog sporazuma potписанog 14. decembra 1995. godine (Kurtćehajić, 2017: 328). Ovo najbolje oslikava član 2. kojim se regulišu ljudska prava i osnovne slobode sadržani u *Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda* te u njenim protokolima. Član 2. jasno propisuje da „*prava i slobode predviđeni u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i u njenim protokolima se direktno primjenjuju u Bosni i Hercegovini (i da) ovi akti imaju prioritet nad svim ostalim zakonima*“.¹⁴ Dakle, svi državni i entitetski zakoni o ljudskim pravima moraju se donositi u skladu sa navedenom konvencijom i njenim protokolima.

U Ustavu je prikazan i katalog različitih ljudskih prava koje uživaju svi građani na teritoriji BiH među kojima su od posebne važnosti za ovu temu „*prava na slobodu izražavanja, slobodu mirnog okupljanja i slobodu udruživanja sa drugima*“.¹⁵ Također, Ustavom je uvrštena i nediskriminativna klauzula prema kojoj navedena prava i slobode pripadaju svim licima na teritoriji BiH bez diskriminatore osnove kao što su „*spol, rasa, boja, jezik, vjera, političko i drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, povezanost sa nacionalnom manjinom, imovina, rođenje ili drugi status*“.¹⁶ Prema tome, pravo i sloboda udruživanja građana, kao jedna od temeljnih odrednica civilnog društva, je najprije zajamčena Ustavom BiH čija je primjena obavezujuća, kako u entitetima FBiH i RS, tako i u BD.

Pored Ustava, na snazi su i zakoni koji pružaju pravnu osnovu za djelovanje bosanskohercegovačkog civilnog društva doneseni u periodu 2001-2002. godine, uz kasnija usvajanja određenih izmjena i dopuna. Iako su doneseni i za državni i za entitetski nivo prilično zadovoljavaju osnovne međunarodne standarde i regionalne prakse (Stojanović, Seizović i Pucar, 2022: 17). Ti zakoni su sljedeći:

- „državni nivo: *Zakon o udruženjima i fondacijama BiH*,

¹⁴ *Ustav BiH* (prijevod na bosanski jezik, Ustavni sud BiH), https://www.ustavnisud.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_bos.pdf, datum pristupa: 10.07.2023.

¹⁵ Član 2, tačka 3. *Ustava BiH*.

¹⁶ Član 2, tačka 4. *Ustava BiH*.

- entitetski nivo: *Zakon o udruženjima i fondacijama RS* i *Zakon o udruženjima i fondacijama FBiH*,
- Brčko distrikt: *Zakon o udruženjima i fondacijama Brčko distrikta*“ (Stojanović, Seizović, Pucar, 2022: 17).

Budući da navedeni zakoni veoma slično regulišu pitanja nevladinog sektora, uz određene ustupke na entitetskom nivou, ukratko će se razmotriti osnovni aspekti „*Zakona o udruženjima i fondacijama BiH*“ čija se primjena odvija na državnom nivou. Ovim zakonom, kao i entitetskim zakonima, uređuju se najznačajnija pitanja vezana za status udruženja i fondacija, poput njihovog osnivanja i upisa u Registar, prestanka djelovanja i brisanja iz Registra, sastava organa, načina upravljanja, pitanja imovine, osnivanja međunarodnih udruženja ili fondacija, kao i sportskih saveza BiH.¹⁷ Kao što je prethodno naglašeno, u Zakonu se za organizacije civilnog društva koriste termini „*udruženje i fondacija*“. Tako se udruženje definiše kao „*svaki oblik dobrovoljnog povezivanja tri ili više fizičkih ili pravnih lica, u svim kombinacijama, radi unapredjenja i ostvarivanja nekog zajedničkog ili općeg interesa ili cilja, u skladu sa Ustavom i zakonom, a čija svrha nije sticanje dobiti*“.¹⁸ Za razliku od udruženja, fondaciju karakteriše nepostojanje članstva „*čiji je cilj upravljanje određenom imovinom u općem interesu ili u dobrotvorne svrhe*“.¹⁹

Fizička lica koja su državljeni BiH, stranci koji legalno borave u BiH kao i pravna lica (poput određenih ustanova ili preduzeća) koja su registrovana u državi imaju pravo osnovati udruženja i fondacije u skladu s Ustavom i zakonom čija se sloboda rada proteže cijelim državnim teritorijem.²⁰ Postupak registracije udruženja i fondacija se u određenoj mjeri razlikuje između državnog i entitetskih zakona. Prema državnom zakonu udruženje, odnosno fondacija, prilikom registracije se upisuje u registar udruženja, odnosno fondacija, koji je u nadležnosti Ministarstva pravde BiH.²¹ S druge strane, u entitetu FBiH registar udruženja i fondacija pripada Federalnom ministarstvu ukoliko se djeluje na području dva ili više kantona, odnosno registrom upravlja kantonalni organ ukoliko se djeluje unutar jednog kantona.²² Entitet RS svojim zakonom propisuje da registar vodi „*osnovni sud u sjedištu okružnog suda na čijem*

¹⁷ *Zakon o udruženjima i fondacijama Bosne i Hercegovine* („Sl. glasnik BiH“, br. 32/01, 42/03, 63/08, 76/11 i 94/16).

¹⁸ Član 2. *Zakona o udruženjima i fondacijama Bosne i Hercegovine*.

¹⁹ Član 2, tačka 5. *Zakona o udruženjima i fondacijama Bosne i Hercegovine*.

²⁰ Član 3. *Zakona o udruženjima i fondacijama Bosne i Hercegovine*.

²¹ Član 8, tačka 1. *Zakona o udruženjima i fondacijama Bosne i Hercegovine*.

²² *Zakon o udruženjima i fondacijama FBiH*, član 26. („Sl. novine FBiH“, br. 45/02).

*području udruženje ili fondacija ima svoje sjedište*²³, dok prema zakonu Brčko distrikta nadležnost za registraciju udruženja i fondacija pripada Osnovnom sudu.²⁴

Kao što je opštepoznato za civilni sektor, cilj udruženja i fondacija ne može biti sticanje materijalne koristi članova ili upravljačke strukture, s tim da Zakon predviđa mogućnost upotrebe stečene dobiti „*samo za ostvarivanje ciljeva koji se utvrde statutom*“.²⁵ Kada je riječ o njihovim ciljevima, Zakon izričito navodi da ciljevi ne smiju podržavati ustavna pravila države, da ne smiju kršiti ljudska prava i producirati netrpeljivost po diskriminatornoj osnovi, da ne smiju biti usmjerene na učešće, podržavanje i finansiranje predizbornih kampanja i sličnih aktivnosti političkih stranaka.²⁶ Ovaj član u teorijsko-pravnom smislu odvaja udruženja od političkog i etnonacionalnog diskursa, ali je u praksi situacija drugačija s obzirom na to da postoje brojni slučajevi njihove interesne povezanosti sa političkim strukturama. Fondacije i udruženja su dužne da godišnje podnose finansijski izvještaj nadležnom organu njihovog sjedišta i Ministarstvu pravde BiH za prethodnu poslovnu godinu.²⁷

Osim temeljnog pravnog okvira, Stojanović, Seizović i Pucar (2022: 31-32) pronalaze značaj i u nekoliko drugih pravnih propisa koji, u određenoj mjeri, imaju uticaj na status i djelovanje organizacija civilnog društva. Za potrebe ovog rada su odabrana tri takva zakona: „*Zakon o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti*“, „*Zakon o zaštiti potrošača BiH*“ i „*Zakon o porezu na dodanu vrijednost BiH*“. Prva dva zakona dodatno regulišu prirodu aktivnosti organizacija, dok se trećim utvrđuje njihov finansijski tretman.

Značaj „*Zakona o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti*“ se ogleda u njegovom članu 4. koji propisuje da mjere za otkrivanje i sprečavanje pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti provode, između ostalih, obveznici kao što su pravna i fizička lica koja se bave „*prijemom i/ili raspolaganjem novca ili imovine u humanitarne, dobrovorne, vjerske, prosvjetne ili socijalne svrhe...*“²⁸ Dakle, ovim se podrazumijeva da je zakonska obaveza civilnog društva djelovati u cilju suzbijanja terorističkih i kriminalnih aktivnosti.

Drugi pravni propis „*Zakon o zaštiti potrošača u BiH*“ je značajan jer omogućava neposredno sudjelovanje organizacija civilnog društva u procesu donošenja odluka putem

²³ *Zakon o udruženjima i fondacijama RS*, član 25. („Sl. glasnik RS“, br. 52/01 i 42/05).

²⁴ *Zakon o udruženjima i fondacijama Brčko distrikta*, član 33. („Sl. glasnik Brčko distrikta BiH“, br. 41/20).

²⁵ Član 4. *Zakona o udruženjima i fondacijama Bosne i Hercegovine*, *op.cit.*

²⁶ Član 5, tačke 2. i 3. *Zakona o udruženjima i fondacijama Bosne i Hercegovine*.

²⁷ Član 5, tačka 5. *Zakona o udruženjima i fondacijama Bosne i Hercegovine*.

²⁸ *Zakon o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti*, član 4. („Sl. glasnik BiH“, br. 47/14 i 67/16).

„Vijeća za zaštitu potrošača u BiH“ u kome su prisutna „dva predstavnika Saveza udruženja potrošača BiH i po jedan predstavnik organizacije potrošača entiteta“²⁹, a koje bira Vijeće ministara BiH (Stojanović, Seizović i Pucar, 2022: 33). Međutim, ovaj proces imenovanja je pomalo konfuzan i nedovoljno transparentan budući da ne postoje jasno utvrđeni kriteriji na osnovu kojih Vijeće ministara BiH vrši odabir predstavnika ovih organizacija (Stojanović, Seizović i Pucar, 2022: 33).

Na osnovu „Zakona o porezu na dodanu vrijednost BiH“ organizacije civilnog društva ne podliježu plaćanju PDV-a za privredne aktivnosti „na prihode ostvarene kroz pružanje usluga do 50.000 KM“ (CPCD, 2016: 22). Dakle, Zakon dopušta udruženjima i fondacijama obavljanje privrednih djelatnosti u skladu sa ciljevima utvrđenim statutom, međutim oni postaju porezni obveznici ukoliko ostvare vrijednost prometa iznad navedenog praga. U članu 24. Zakona navedene su djelatnosti od javnog interesa koje ne podliježu oporezivanju među kojima su, između ostalih, usluge kulturnih, vjerskih, sportskih udruženja koje nisu usmjerene ka sticanju dobiti, kao i promet dobara i usluga koje pružaju humanitarne, dobrotvorne, invalidske i slične organizacije članovima za članarinu.³⁰ Organizacije imaju pravo da zatraže povrat PDV-a za plaćena dobra i usluge koja se odnose na projekte finansirane od strane Vlade SAD-a, dok se PDV izuzima za projekte IPA programa EU (CPCD, 2022: 3).

EU i predstavnici organizacija civilnog društva zahtijevaju određene promjene poreskog tretmana OCD-a u vidu uvođenja posebnih mehanizama poreskih olakšica, budući da primjenu ovog zakona opisuju kao prilično konfuznu i pravnu nesigurnu. Na opasnosti pravne nesigurnosti je ukazao CPCD (2022: 3) navodeći slučaj iz 2020. godine u vezi s udruženjem „Centar za edukaciju i istraživanje NAHLA“ kada je UIO BiH, bez ikakvog pravnog osnova, pokušala naplatiti PDV na sve grantove udruženja za prethodnih pet godina što je u konačnici spriječeno, a sa sličnom situacijom se susreo i „Institut za razvoj mladih KULT“ 2021. godine. Ovi primjeri pokazuju kako nepravilan pristup u tumačenju zakonskih odredbi značajno pridonosi ne samo podrivanju civilnog sektora nego i podrivanju pravne sigurnosti.

Na osnovu navedenog zaključuje se da je temeljni pravni okvir za rad OCD generalno zadovoljavajući u smislu njegove usklađenosti s osnovnim međunarodnim standardima vezanim za tematiku civilnog društva. Ipak, neophodna su poboljšanja i revizija određenih legislativnih aspekata, naročito kada je riječ o pojednostavljenom svođenju OCD-a na

²⁹ *Zakon o zaštiti potrošača u BiH*, član 106. („Sl. glasnik BiH“, br. 25/06 i 88/15).

³⁰ *Zakon o porezu na dodanu vrijednost BiH*, član 24. („Sl. glasnik BiH“, br. 9/05, 35/05, 100/08, 33/17, 46/23 i 80/23).

udruženja i fondacije, davanju veće pozornosti problematici različite registracije OCD-a na različitim nivoima vlasti, kao i reformi poreskog tretmana OCD.

4.2. Finansiranje organizacija civilnog društva

Ovo poglavlje teorijski predstavlja samo osnovne oblike i načine finansiranja rada civilnog društva, dok je detaljnija teorijsko-statistička analiza o (ne)transparentnom finansiranju i djelovanju prisutna u jednom od narednih poglavlja.

Da bi civilno društvo moglo adekvatno realizovati zacrtane ciljeve neophodno je da posjeduje određene izvore prihoda. Svaka realizacija projekta iziskuje neki trošak, pa samim time, zahtijeva njegovu pokrivenost. Imajući na umu da djelovanje civilnog društva ne smije biti motivisano sticanjem profita, praksu finansiranja je najbolje objasniti izrazom prikupljanje sredstava. Ovaj izraz je moguće definisati kao „*proces kroz koji organizacija dobiva na raspolaganje potrebna sredstva kako bi osigurala tok prihoda za održavanje i implementaciju planiranih aktivnosti i projekata*“ (Omerefendić, Hadžalić ur. i Bajramović prir., 2014: 60).

S tim u vezi, prihodi koje udruženja i fondacije mogu uživati na temelju člana 46. „*Zakona o udruženjima i fondacijama u BiH*“ su:

- „*članarina, kada je u pitanju udruženje;*
- *dobrovoljni prilozi i pokloni javnih institucija, fizičkih i pravnih osoba, kako inostranim tako i domaćim, u gotovini, uslugama ili imovini bilo koje vrste;*
- *državne subvencije i ugovori sa državom, javnim institucijama, fizičkim i pravnim osobama, kako domaćim tako i inostranim;*
- *prihod od kamata, dividendi, dobiti od kapitala, zakupnina, honorara i sličnih izvora pasivnog prihoda; i*
- *prihod stečen kroz ostvarivanje ciljeva i aktivnosti udruženja ili fondacije, kako je određeno statutom*.³¹

Vjerovatno najosjetljivija tema i često jedan od osnovnih razloga smanjene legitimnosti i povjerenja u civilno društvo, odnosno nevladine organizacije, jeste praksa njihovog donatorskog ili budžetskog finansiranja. Među nekim osnovnim oblicima državnog finansiranja nevladinog sektora izdvajaju se:

- „*donacije;*

³¹ Član 46. *Zakona o udruženjima i fondacijama Bosne i Hercegovine*, op.cit.

- *grantove;*
- *nabavke;*
- *naknade nevladinim organizacijama za usluge koje su pružile;*
- *i korištenje državne ili općinske imovine“* (Omerefendić, Hadžalić ur. i Bajramović prir., 2014: 61).

Među vodećim stranim donatorima izdvajaju se „*Delegacija EU u BiH, USAID, Švedska agencija za međunarodnu razvojnu saradnju (SIDA), Švicarska agencija za razvoj i saradnju (SDC) i Norveška ambasada*“ (CPCD, 2022: 4). Kada izvor finansijske podrške dolazi od strane međunarodnih donatora OCD se češće zaokupiraju tehničkim elementima, poput pisanja dobrog projekata i prijavnih formulara, kako bi osvojili grant, manje vodeći računa o tome da li taj prijedlog oslikava vodeći problem određene zajednice koji je potrebno riješiti. S druge strane, javna vlast uglavnom pribjegava dodjeljivanju grantova udruženjima i fondacijama kroz upitno transparentne procedure dodjele što očekivano budi sumnju u legitimnost rada institucija, ali i samih organizacija civilnog društva. Godišnje se ogromne cifre izdvajaju iz budžeta bez jasno definisane procedure, poziva, kriterija ili istinske svrhe dodjele. Kada se ovi negativni aspekti finansiranja uzmu u obzir, pri čemu im se još dodaju prateći elementi korupcije i sukoba interesa, nastane situacija krize legitimite i povjerenja u državni i nedržavni sektor.

4.3. Odnos i saradnja organizacija civilnog društva s institucijama vlasti

U komparativnoj analizi pravnih i institucionalnih mehanizama u kontekstu saradnje civilnog društva i institucija vlasti, koju su sproveli CCI, navodi se kako je pravni okvir za saradnju uređen na osnovu nekoliko različitih dokumenata i sporazuma koji se često donose bez konsultacija sa samim organizacijama ili se uopšte ne sprovode u praksi (CCI, 2022: 52).

Imajući u vidu da BiH ne može ostvariti eurointegracijski cilj bez aktivnog civilnog društva ukazala se potreba za stvaranjem sveobuhvatne strategije koja bi uspostavila konstruktivniji odnos između institucija vlasti i OCD. EU u svim smjernicama politika proširenja konstantno naglašava da svaka država koja želi postati punopravna članica mora osigurati i implementirati „*odgovarajuće pravno, zakonodavno i administrativno okruženje za ostvarivanje temeljnih sloboda i prava, s naglaskom na slobodu udruživanja, okupljanja i izražavanja*“ (DG NEAR, 2022: 8).

Trenutni pravni okvir na kojem počiva saradnja civilnog društva s institucijama vlasti je donesen 2017. godine u obliku „*Sporazuma o saradnji između Vijeća ministara Bosne i*

Hercegovine i nevladinih organizacija u Bosni i Hercegovini³²“ (Ministarstvo pravde BiH, 2017). S tim u vezi, radi kreiranja poticajnog i prosperitetnog okruženja za razvoj civilnog društva, efikasnih javnih politika, višeg stepena saradnje sa institucijama vlasti, kao i ispunjavanjem prioritetnih uslova za punopravno članstvo donesen je strateški okvir za saradnju u obliku Sporazuma o saradnji (Ministarstvo pravde BiH, 2021). Sporazumom se uređuju „*zajedničke vrijednosti, principi, načela i prioriteti saradnje između Vijeća ministara BiH i nevladinih organizacija u BiH*“.³³

Kada su u pitanju institucionalni mehanizmi saradnje³⁴, Sporazumom se uređuju odgovornosti Vijeća ministara radi unapređenja OCD-a u sljedećim aktivnostima:

- „jačanje kapaciteta Sektora za pravnu pomoć i razvoj civilnog društva Ministarstva pravde BiH kao koordinatora saradnje između Vijeća ministara BiH i nevladinih organizacija,
- osnivanje Savjetodavnog tijela Vijeća ministara BiH za saradnju s nevladnim organizacijama,
- izradu Strategije stvaranja podsticajnog okruženja za razvoj civilnog društva Vijeća ministara BiH“.³⁵

S druge strane, i nevladnim organizacijama su propisane određene obaveze i odgovornosti poput jačanja kapaciteta participacije u kreiranju i sprovođenju javnih politika, redovno izvještavanje javnosti o zastupanim interesima, podsticanje saradnje sa Vijećem ministara BiH radi unapređenja institucionalnih mehanizama i ispunjavanja kriterija za članstvo u EU, transparentno upravljanje donatorskim sredstvima, aktivno učešće u promovisanju državnih i građanskih interesa u kontekstu EU.³⁶

Osnivanjem Sektora za pravnu pomoć i razvoj civilnog društva i Savjetodavnog tijela, kao ključnih institucionalnih mehanizama za saradnju unutar navedenog Sporazuma, stvoren je

³² Preteča ovog sporazuma i prvi dokument kojim se bezuspješno pokušao urediti odnos institucija sa nevladnim organizacijama na državnom nivou bio je „*Sporazum o saradnji između Vijeća ministara BiH i nevladinog sektora u BiH*“ iz 2007. godine usvojen kao odraz potrebe za uspostavom institucionalnih oblika saradnje (Papić et al., 2015: 39).

³³ *Sporazum o saradnji između Vijeća ministara Bosne i Hercegovine i nevladinih organizacija u Bosni i Hercegovini* (Ministarstvo pravde BiH, <http://www.mpr.gov.ba/NVO/default.aspx?id=7076&langTag=bs-BA>), datum pristupa: 17.07. 2023.

³⁴ Žeravčić (2018: 145) institucionalne mehanizme predstavlja kao „*instrumente realizacije vladinih politika prema civilnom društvu, koji su posebno usmjereni, ali se ne ograničavaju samo na stvaranje uvjeta za sudjelovanje građana i organizacija civilnoga društva u kreiranje i provedbu javnih politika*“.

³⁵ Član 6. Sporazuma o saradnji između Vijeća ministara Bosne i Hercegovine i nevladinih organizacija u Bosni i Hercegovini, op. cit.

³⁶ Član 7. Sporazuma o saradnji između Vijeća ministara Bosne i Hercegovine i nevladinih organizacija u Bosni i Hercegovini.

formalno-pravni okvir za unapređenje saradnje između vlasti i OCD na državnom nivou. Međutim, postavlja se pitanje koliko se ta saradnja praktično poštuje i realizuje. Na primjer, CCI (2022: 52) u komparativnoj analizi pišu kako se saradnja Sektora sa civilnim društvom može posmatrati samo kao institucionalni mehanizam pri Ministarstvu pravde, a ne kao nacionalno važeći mehanizam saradnje. Također, Papić et al. (2015: 41) u analizi ističu kako je Sektor nastao „više kao izraz razumijevanja i odgovornosti osoblja Ministarstva u vezi sa provođenjem Sporazuma i Jedinstvenih pravila za konsultacije, a ne kao rezultat sistemskog pristupa Vijeća Ministara BiH u cilju operacionalizacije Sporazuma“.

Pored ovog Sporazuma, odnos civilnog društva i institucija vlasti, naročito u pogledu učešća javnosti i nevladinog sektora u procesu kreiranja zakona i javnih politika, uređen je i „Jedinstvenim pravilima za izradu pravnih propisa u institucijama Bosne i Hercegovine“ i „Pravilima za konsultacije“ uz kasnije usvajanje određenih izmjena i dopuna (Žeravčić, 2018: 128). Jedinstvenim pravilima se određuju „pravila kojih će se pridržavati nosioci normativnih poslova prilikom pripreme propisa u institucijama Bosne i Hercegovine“.³⁷ Drugim riječima, ova pravila, usvojena davne 2005. godine, propisuju proces konsultacija kojih se treba pridržavati pri izradi propisa sa drugim državnim i međunarodnim institucijama, javnim tijelima, ali i građanskim udruženjima, s time što se proces savjetovanja sa drugim akterima, kako Žeravčić (2018: 128) ističe, na osnovu člana 66. relativizira i svodi „na slučajeve kad proces uvođenja propisa zahtijeva sudjelovanje više od jedne institucije ili razine vlasti“.

„Pravila za konsultacije u izradi pravnih propisa“ je Vijeće ministara prvi put usvojilo 2006. godine kao opći pravni okvir učešća zainteresovane javnosti u procesu konsultovanja s institucijama na državnom nivou (Žeravčić, 2018: 128-129). S ciljem povećanja transparentnosti procesa konsultacija i usklađenosti sa evropskom pravnom praksom, Vijeće ministara BiH je 2014. godine usvojilo izmjene i dopune Pravila koje su rezultirale uspostavom online konsultacija vlasti s OCD i građanima koje su „preduvjet za stavljanje nacrtu nekog pravnog propisa u daljnju parlamentarnu proceduru usvajanja“ (Žeravčić, 2018: 146). Usvajanjem dodatnih izmjena i dopuna 2016. godine i njihovim stupanjem na snagu 2017. godine kreiran je online institucionalni mehanizam savjetovanja kojim postavljanje nacrtu određenog zakona, od strane institucija na web stranicu i platformu „eKonsultacije“, postaje

³⁷ Jedinstvena pravila za izradu pravnih propisa u institucijama Bosne i Hercegovine („Sl. glasnik BiH“ br. 11/05, 58/14, 60/14, 50/17 i 70/17).

minimalna obaveza u provođenju konsultacija.³⁸ Na ovaj način OCD i svi zainteresovani građani imaju mogućnost da se informišu i podijele svoje mišljenje o određenom zakonu.

Kreirana uz finansijsku podršku EU idejna zamisao platforme bila je da osigura komunikacijski kanal za razmjenu mišljenja, dijeljenje stavova, kritika i preporuka od strane zainteresovane javnosti, to jeste aktera civilnog društva, na nacrte zakona kako bi na taj način postali prateći sudionici u procesu kreiranja javnih politika. Konsultacija se ostvaruje registrovanjem čime se otvara mogućnost učešća a institucije su dužne da pravovremeno ažuriraju popis registrovanih i imenuju koordinatora koji će ispuniti obaveze za sprovođenje konsultacija. Pored online konsultacija, u Pravilima za konsultacije u članu 16. su navedeni i dodatni oblici konsultovanja s OCD poput organizovanja javnih sastanaka ili okruglih stolova, javnih rasprava putem različitih medijskih kanala te radnih sastanaka radi diskusije oko propisa sa posebnim uticajem za javnost.³⁹

Slika 3. Vizualni prikaz mogućnosti učešća u online konsultacijama

Konsultacije u toku				Završene konsultacije			
Naziv	Faza	Tip konsultacije	Status	Datum kraja	Procedura	Mjesto	
Odluka o izmjeni Odluke o imenovanju članova Upravnog odbora Agencije za sigurnost hrane BiH - Agencija za sigurnost hrane	Faza III	Online konsultacije	U toku	11.01.2024.	Direktni poziv svim registrovanim sa liste zainteresiranih	Internet	Učestuj
Pravilnik o provođenju Zakona o zaštiti ličnih podataka u Centru za uklanjanje mina u Bosni i Hercegovini - Centar za uklanjanje mina u BiH (BHMAC)	Faza III	Online konsultacije	U toku	15.01.2024.	Direktni poziv svim registrovanim sa liste zainteresiranih	Internet	Učestuj
Izvještaj o radu Agencija za sigurnost hrane Bosne i Hercegovine za 2023. godinu - Agencija za sigurnost hrane	Faza III	Online konsultacije	U toku	06.01.2024.	Direktni poziv svim registrovanim sa liste zainteresiranih	Internet	Učestuj
Prednacrt Izvještaja o radu Instituta za akreditiranje Bosne i Hercegovine za 2023. godinu - Institut za akreditiranje BiH	Faza III	Online konsultacije	U toku	06.01.2024.	Direktni poziv svim registrovanim sa liste zainteresiranih	Internet	Učestuj

Izvor: eKonsultacije (2023), <https://ekonsultacije.gov.ba/consultations/indexongoing>.

U izvještaju Ministarstva pravde o provođenju Pravila za konsultacije za 2022. godinu navodi se da je na platformi bilo registrovano 67 institucija i 3157 korisnika (Ministarstvo pravde, 2023: 9-12). U trenutku pisanja ovog rada broj se povećao za jedan, odnosno u 2023.

³⁸ *Pravila za konsultacije u izradi pravnih propisa*, član 7. („Sl. glasnik BiH“ br. 05/17). Link za web stranicu: <https://www.ekonsultacije.gov.ba/>

³⁹ Član 16. *Pravila za konsultacije u izradi pravnih propisa*.

godini na platformi je registrovano 68 institucija. Kada je riječ o zainteresovanoj javnosti, u koju spadaju građani i OCD, za prijedloge zakona broj se kreće od 2 do 256. Najviše interesovanja imali su prijedlozi zakona Ministarstva pravde BiH (256) i Ministarstva komunikacija i prometa BiH (223), dok je najmanji broj njih bio zainteresovan za prijedloge Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera BiH (2) i Agencije za antidoping kontrolu BiH (2) (Ministarstvo pravde, 2023: 11).

Na osnovu dostupnog izvještaja za prethodnu godinu zaključuje se da je generalni odziv registrovanih korisnika na relativno niskom nivou. Prema izvještaju, čak 41 institucija nije dobila niti jedan prijedlog vezan za konsultacije sprovedene u 2021. godini, dok su institucije sa dostavljenim prijedlozima 14 prijedloga ocijenile zadovoljavajućim, a lošim njih 13 (Ministarstvo pravde, 2023: 14). Iako je stručnost registrovanih korisnika ocijenjena kao zadovoljavajuća, većina institucija (7) je prihvatala 20-50% dostavljenih mišljenja, dok nijedna institucija nije prihvatala njih više od 80% (Ministarstvo pravde, 2023: 15).

U svrhu unapređenja procesa konsultacija, u smislu povećanja broja dostavljenih komentara i prijedloga, ali i poboljšanja same web platforme kako bi privukla što veći broj korisnika, u izvještaju su ponuđene tri efikasne metode za realizaciju istog:

- obučavanje koordinatora, njihovih zamjenika i voditelja konsultacija o pravilima procesa konsultacija,
- promovisanje web aplikacije, njenog približavanje i educiranje javnosti o načinu rada i rukovođenja,
- tehničko poboljšanje aplikacije (Ministarstvo pravde, 2023: 15).

Iako entiteti kao i distrikt Brčko imaju usvojene različite dokumente (u vidu uredbi, pravila, poslovnika, smjernica, odluka) kojima se reguliše okvir za informisanje i sprovođenje bar minimalnih konsultacija s organizacijama civilnog društva u procesu izrade javnih politika, mukotrpna, čak i netransparentna, procedura prilikom postizanja političkih dogovora otežava proces. Praktična nedosljednost primjene dokumenata se vidi u jednom primjeru iz analize sprovedene od strane CCI, a koja se odnosi na situaciju da samo mali dio ministarstava i institucija na nivou FBiH primjenjuju Uredbu kojom se regulišu pravila za učešće OCD u procesu izrade federalnih zakona, dok većina drugih ministarstava dokument postavlja na internet stranici koja onemogućava prikaz pristiglih, prihvaćenih ili odbačenih komentara (Deronja-Suljić i Ćilimković, 2017: 15).

Poražavajuća je činjenica da se procesi konsultovanja sa OCD odvijaju samo na državnom nivou, odnosno na nivou Vijeća ministara. U entitetu FBiH, osim ad hoc mehanizama, ne postoji usvojen ni program, ni strategija, ni institucionalno tijelo zaduženo za saradnju vlasti sa OCD, a ne postoji ni dovoljno prisutna svijest vlasti o nužnosti njegovog uključivanja u proces kreiranja javnih politika. Saradnja civilnog društva i Vlade FBiH se većinom odigrava kroz neformalne oblike konsultovanja, uključivanjem organizacija pri izradi propisa od javnog značaja ili finansiranjem projekata bez implementiranja efikasnih institucionalnih mehanizama (Žeravčić, 2018: 149).

Entitet RS se po pitanju nepostojanja saradnje pretjerano ne razlikuje od FBiH. Iako je u strateškim dokumentima Vlade RS prisutna saradnja sa civilnim društvom, ta saradnja je ugrađena više radi „*pro forme*“ bez istinske namjere praktične realizacije (Žeravčić, 2018: 142-143). To potvrđuju skorašnje aktivnosti vlasti ovoga entiteta u nastojanju da uguše svako profesionalno djelovanje OCD usvajanjem kriminalizacije klevete izmjenom Krivičnog zakona i usvajanjem Nacrta zakona o stranim agentima. Entitet RS posjeduje institucionalni mehanizam saradnje koji se ogleda u okviru „*Odsjeka za parlamentarni sastav, političke organizacije, udruženja i fondacije u Ministarstvu uprave i lokalne samouprave RS*“, mada zbog svog širokog mandata nije naročito efikasan (CCI, 2022: 52-53).

U Brčko distriktu je 2017. godine usvojen dokument „*Sporazum o saradnji Vlade BDBiH i nevladinim organizacijama*“ kojim je predviđena njihova zajednička saradnja i dijalog, posebno u pogledu sproveđenja eurointegracijskih reformi, uspostava savjetodavnog tijela Vlade Brčko distrikta za saradnju sa civilnim društvom, kao i izrada strategije za razvoj poticajnog okruženja (CCI, 2022: 53). S ciljem provedbe odredbi Sporazuma i regulacije odnosa sa OCD u okviru Vlade je uspostavljen mehanizam saradnje u vidu „*Odjeljenja za stručne i administrativne poslove*“ sa njegovim „*Pododjelenjem za podršku mjesnim zajednicama i nevladinim organizacijama*“ čiji je djelokrug rada, između ostalog, posvećen koordinaciji sa civilnim sektorom, davanju podrške projektima civilnog društva u razvoju zajednice i ubrzanim napretku BiH na putu ka EU (Papić et al., 2015: 46).

5. Pregled stanja bosanskohercegovačkog civilnog društva

Teorijski posmatrajući činjenicu da u BiH postoji više od 25 hiljada aktivno registrovanih udruženja i fondacija moglo bi se zaključiti da je država izgrađena na snažnim i stabilnim demokratskim kapacitetima. Međutim, da li je stanje onakvim kakvim se čini? Svrha postojanja svakog civilnog društva je da predstavlja i radi za interes građana te da služi kao kontrolni mehanizam vlasti pri donošenju politika koje bi imale pozitivan ili negativan efekat na javnost. Ova svrha je ono što pruža kredibilitet i legitimitet civilnom sektoru, ali ih i ruši u zavisnosti od dosljednosti njenog implementiranja.

Kao što je vidljivo iz „*Zakona o udruženjima i fondacijama BiH*“ organizacije civilnog društva u BiH se registruju i djeluju kroz dva glavna oblika: kao udruženja i kao fondacije. Analiza njihovog stanja u kontekstu broja, sektorskog djelovanja, aktivnosti ili neaktivnosti je predstavljena na osnovu „*Zbirnog e-registra udruženja i fondacija BiH*“ koji je implemeniran kao rezultat saradnje Ministarstva pravde BiH i EU u okviru projekta „*Izgradnja kapaciteta institucija vlasti za vođenje dijaloga o javnim politikama s civilnim društvom (CBGI projekt)*“.⁴⁰ Projekat je osmišljen s ciljem povećanja nadzora i transparentnosti rada unutar civilnog sektora na način da je moguće prikupiti osnovne podatke o svim registrovanim udruženjima i fondacijama na jedinstvenom mjestu.

Iako je njime učinjen važan korak naprijed ka približavanju evropskim standardima, registar pati od određenih nedostataka. Kako CPCD (2022: 2) izvještava, registar se ne ažurira redovno i sadrži samo osnovne podatke o njihovom nazivu čime se otežava uvid javnosti u stvarne aktivnosti organizacija, imajući u vidu da je on primarni izvor informacija o broju registrovanih udruženja i fondacija na državnom nivou. S druge strane, i sam odnos udruženja i fondacija prema bi se trebao poboljšati, budući da mnoga od njih neredovno dostavljaju potrebne informacije Ministarstvu pravde BiH za svrhu ažuriranja registra.

5.1. Organizacijska struktura

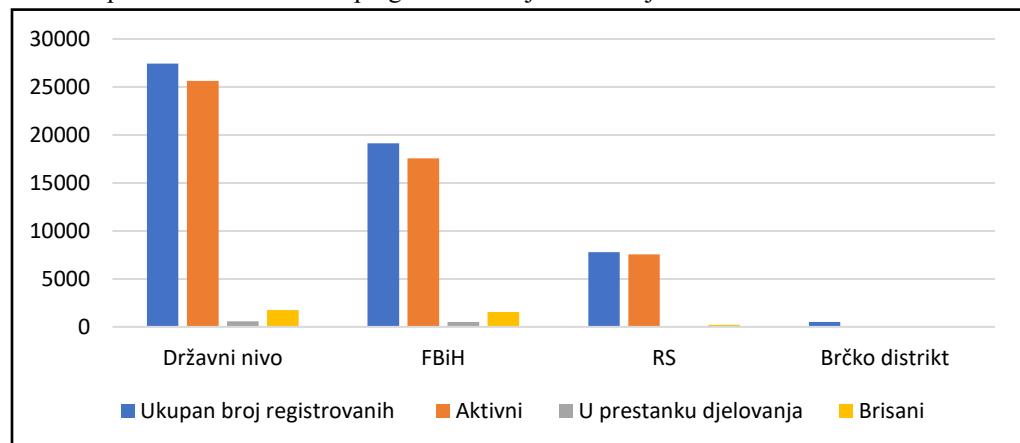
S obzirom na to da e-registar jedini pruža uvid u registrovana udruženja i fondacije, za potrebe rada je on iskorišten kao izvor prikupljenih podataka. Kada se radi o ukupnom broju registrovanih OCD na državnom nivou za trenutnu 2023. godinu, registar prikazuje 27432 udruženja i fondacija registrovanih u 18 registracionih ureda.⁴¹ Od ukupnog broja, njih 25646 su registrovana kao aktivna, 578 su u prestanku djelovanja, dok se 1763 udruženja i fondacija

⁴⁰ Zbirni e-registar udruženja i fondacija BiH, <http://zbirniregistrovi.gov.ba/Home/Info>, datum pristupa: 17.07.2023.

⁴¹ Zbirni e-registar udruženja i fondacija BiH, <http://zbirniregistrovi.gov.ba/Home>, datum pristupa: 17.07.2023.

smatraju obrisanim.⁴² Uvidom u teritorijalnu rasprostranjenost između dva entiteta i Brčko distrikta, zaključuje se da ih je u najvećem broju, 19128, registrovanih u entitetu FBiH, njih 7771 je registrovano u entitetu RS, dok je u Brčko distriktu registrovano 503 isključivo aktivnih, udruženja i fondacija⁴³.

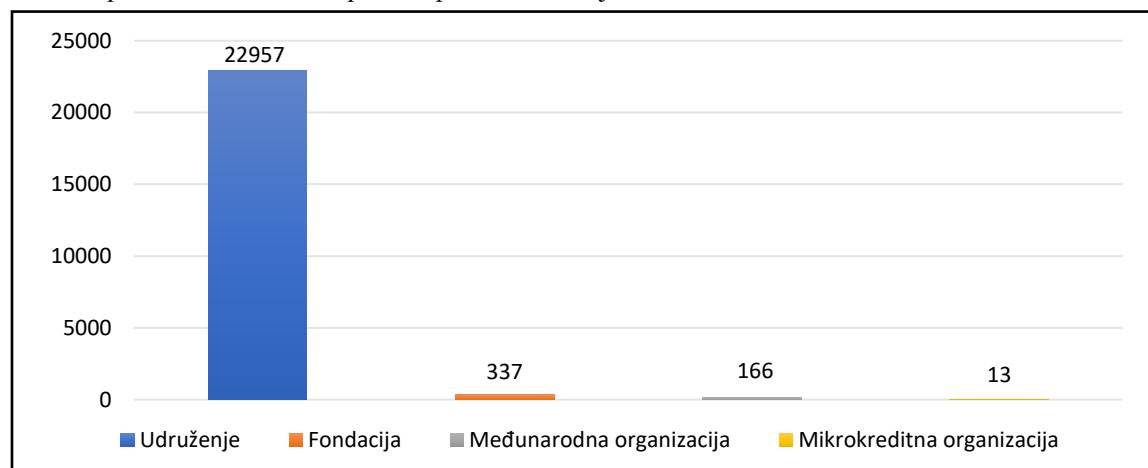
Grafički prikaz 2. Kvantitativni pregled udruženja i fondacija u BiH

Izvor: Zbirni e-registar udruženja i fondacija BiH (2023), <http://zbirniregistri.gov.ba/Home>.

Registrar klasificira 4 osnovna tipa udruživanja: udruženje, fondacija, međunarodna organizacija i mikrokreditna organizacija. U aktivnom statusu na teritoriji BiH su u najvećem broju registrovana udruženja, njih 22957, zatim slijedi 337 fondacija, 166 međunarodnih organizacija te 13 mikrokreditnih organizacija.

Grafički prikaz 3. Kvantitativni prikaz tipova udruživanja u BiH

Izvor: Zbirni e-registar udruženja i fondacija BiH (2023), <http://zbirniregistri.gov.ba/Home>.

⁴² Ibidem.

⁴³ Ibidem.

Zanimljivi su podaci o području njihovog djelovanja, pri čemu preko 6000 trenutno aktivnih udruženja i fondacija okuplja građane zainteresovane za sport i rekreaciju (razna sportska, planinarska, lovačka i slična udruženja). Znatna interesovanja su i za kulturu i umjetnost, zastupanje strukovnih interesa i zastupanje poslovnih interesa. Kontrastno, primjetno manji broj udruženja i fondacija djeluju na području religije i duhovnosti, ljudskih prava i aktivnosti tipičnih za razvoj civilnog društva. Stojanović, Seizović i Pucar (2022: 43) u ovakvoj strukturi civilnog sektora pronalaze sličnost sa nekadašnjim sportskim, kulturnim, sindikalnim organizacijama iz socijalističkog perioda. Pretjeranim fokusom na subjektivno područje djelovanja znatnog broja organizacija (sportska, kulturno-umjetnička i sl. udruženja), pretežno usmjerenim na individualne interese svojih članova, zanemaruje se slika o mnogo širem potencijalu civilnog društva za društveno-političku transformaciju.

Tabela 2. Sektorska područja djelovanja udruženja i fondacija

Područje djelovanja	Aktivna udruženja i fondacije
Sport i rekreacija	6116
Kultura i umjetnost	2079
Zastupanje strukovnih interesa	1261
Zaštita okoliša i prirode	1155
Zastupanje poslovnih interesa	967
Obrazovanje, nauka i istraživanje	940
Humanitarna djelatnost	710
Socijalne djelatnosti	661
Održivi razvoj	640
Hobistička djelatnost	452
Zaštita ljudskih prava	433
Zaštita zdravlja	417
Religija i duhovnost	171
Civilno društvo	95
Ljudska prava	61
Hobi	44
Branitelji i stradilnici	28
Teh. Kultura i informacijske tehnologije	28
Saradnja	5

Izvor: Zbirni e-registar udruženja i fondacija BiH (2023), <http://zbirniregistri.gov.ba/Home>.

Dmitrović (2011: 6-7) nudi identifikaciju tri vrste OCD koje djeluju na bosanskohercegovačkom prostoru:

- *Udruženja bliska vlasti* dosta rasprostranjena u BiH, kao rezultat komunističkog perioda, koja uske interese određenih društvenih i političkih struktura predstavlja kao općedruštvene interese, a što je posebno izražajno tokom predizbornih kampanja kada ova udruženja nastoje zastupati interes državnih grupa koje bi predstavljale „potencijalno izborno tijelo za određenu političku opciju“ (Dmitrović, 2011: 6). Usljed nedostatka finansijskih resursa najvećim dijelom se oslanjaju na finansiranje od strane vlasti što doprinosi njihovoj ispolitiziranosti;
- *Think-thanks organizacije* čiji se djelovanje zasniva na analiziranju društvenih problema i kreiranju strategija za njihovo rješavanje. Njihove analize i publikacije su većinom upućene državnim institucijama, organizacijama civilnog društva, akademicima i intelektualcima, mada je posljednjih godina sve veći broj dokumenata dostupan i široj javnosti;
- *Grassroots organizacije*, u prijevodu organizacije koje djeluju odozdo, odnosno unutar lokalne zajednice, usmjerene na lokalni razvoj i aktivizam. Ova mala lokalna udruženja su najzastupljenija u BiH. Iako uživaju jak građanski legitimitet, s obzirom na to da zastupaju interese i potrebe lokalnog stanovništva, pate od nedostataka organizacijskih kapaciteta, slabe umreženosti, potrebnih finansijskih sredstava, ali i nedovoljne podrške od strane vlasti.

5.2. (Ne)transparentnost djelovanja OCD u BiH: predstavnici vlasti ili građana?

Debata o uticaju bosanskohercegovačkog civilnog društva je postala naročito aktuelna s eurointegracijskim procesima države i „naporima“ u ispunjavanju 14 ključnih prioriteta. Samim time od civilnog društva se očekuje da svoje aktivnosti i projekte posebno fokusira na tematiku evropskih politika, reformi i približavanje evropskih vrijednosti građanima. Imajući u vidu podatke Zbirnog e-registra koji pokazuju da se aktivnosti značajnog broj udruženja oslanja na vlastite interese ili uska područja djelovanja, budući da su najviše zastupljena sportsko-rekreativna, kulturno-umjetnička i slična udruženja, postavlja se pitanje da li i koliko kapaciteta u provođanju promjena i uticaja na vlast posjeduje civilno društvo u BiH.

Za adekvatno izvršavanje svoje misije neophodna im je saradnja i partnerstvo sa javnim sektorom koja je, kao što je prikazano u prethodnim poglavljima, različitim zakonima i dokumentima u BiH formalno uspostavljena, iako se njihova saradnja karakteriše prije kao

teorijska nego praktična. Ipak, stvarni odnos vlasti s OCD se može uvidjeti posmatrajući kako i na koji način se određene organizacije finansiraju od strane vlasti. Konkretno govoreći o nevladinim organizacijama, domaći izvori finansiranja bez standardiziranih procedura i jasnih kriterija njihovog odabira postaju sve zastupljeniji trend u državi. S obzirom na to da se grantovi svih nivoa vlasti izdvajaju iz javnog budžeta neophodan je uvid u njihovu (ne)transparentnost.

Transparency International u BiH (TI BIH) u svojim izvještajima skreće pažnju na problematiku sukoba interesa i političkih zloupotreba pri finansiranju rada NVO, dolazeći do podataka da se godišnje dodjeljuju višemilionski iznosi udruženjima bez transparentnih procedura, javnih poziva, sa nejasnim kriterijima, uz ironičnu pojavu političkih dužnosnika na vodećoj poziciji udruženja koja dobijaju grantove (Transparentno.ba, 2022). Sveprisutni trend u kome javni dužnosnici istovremeno obavljaju državnu i nedržavnu funkciju nam govori da je naše društvo duboko prožeto vladavinom korupcije i drugim zloupotrebama. Iz navedenih razloga TI BIH je pokrenuo online platformu pod nazivom „*Praćenje raspodjele javnih sredstava udruženjima i fondacijama u Bosni i Hercegovine*“ s konačnim ciljem transparentnijeg upravljanja javnim sredstvima. Ova platforma djeluje kao registar s informacijama o iznosu grantova, njihovim kriterijima, svrsi dodjele, krajnjim korisnima, kao i načinu trošenja sredstava (TI BIH, 2021). S tim u vezi, u radu su prikazane informacije o sredstvima dodijeljenim za 2021. godinu budući da su to posljednje ažurirani podaci na platformi.

Uvidom u dostupni registar, vlast u BiH je u 2021. godini izdvojila 7476 grantova u vrijednosti od 62.622.969,07 KM čiji su krajnji korisnici bili 8927 udruženja i fondacija, dok je 16.720,00 KM sredstava od ukupnog iznosa dodijeljeno nenaznačenim primaocima (TI BIH, 2021). Analizirajući podatke primjetno je da je općinski nivo vlasti izdvojio najviše sredstava za finansiranje, pri čemu su u najvećim procentima grantovi dodjeljivani sportsko-rekreativnim, kulturno-umjetničkim, boračko-invalidnim i sličnim udruženjima. Ovo nije iznenađujuća činjenica budući da se od općina, kao najbližih organa vlasti, očekuje da najbolje prepoznaju i odgovore na potrebe lokalnog stanovništva. Međutim, problematičnost većinski općinskog izdvajanja sredstava jeste u izdvajanju manjih iznosa većem broju udruženja bez konkurentnog pristupa pozivu čime se pridaje nedovoljna pažnja projektima od stvarnog lokalnog značaja, a nerijetko su u igri i politički kriteriji (Omerefendić, Hadžalić ur. i Bajramović prir., 2014: 86).

O prisustvu „*sistemskog problema samovolje*“ (Transparentno.ba, 2022) u oba entiteta i Brčko distriktu prilikom raspodjele finansijskih sredstava upozorava TI BIH navodeći brojne primjere političkih zloupotreba i sukoba interesa. Polazeći od entiteta FBiH, naročito u TK i KS, revizori su utvrdili netransparentno izdvajanje znatnih iznosa sredstava sportskim,

boračkim i vjerskim udruženjima na temelju subjektivnih kriterija i pritisaka političkih stranaka. Pored toga, iznenađujući su primjeri zloupotrebe položaja nemalog broja javnih dužnosnika koji su koristili budžetski novac za finansiranje udruženja na čijem su čelu istovremeno (Transparentno.ba, 2022). Ništa nije drugačija situacija u entitetu RS. Iako im zakon dozvoljava da budu na čelu udruženja koja primaju grantove u iznosu do 100.000 KM godišnje i dalje su prisutni primjeri kršenja zakonskih odredbi i nemajenskog trošenja finansijskih sredstava od strane politički kontrolisanih udruženja (Transparentno.ba, 2022). Kada je riječ o Brčko distriktu, Vlada je najviše budžetskih sredstava podijelila sportskim udruženjima, bez javnog poziva ili objektivnih kriterija, od kojih većina njih uopšte ne informiše javnost redovno o svojim aktivnostima niti načinu trošenja sredstava (Transparentno.ba, 2022).

Slika 4. Pregled dodijeljenih javnih grantova udruženjima i fondacijama u 2021. godini

Pregled grantova		
Institucija	Udruženje / fondacija	Iznos
GRAD TUZLA	RSD SLOBODA TUZLA	1.005.000,00 KM >
GRAD MOSTAR	SPORTSKI SAVEZ GRADA MOSTARA	800.000,00 KM >
MINISTARSTVO KULTURE I SPORTA KANTONA SARAJEVO	UDRUŽENJE ZA RAZVOJ KULTURE, NAUKE I UMJETNOSTI SCENA SARAJEVO	700.000,00 KM >
MINISTARSTVO ZDRAVLJA I SOCIJALNE ŽAŠTITE CRVENI KRST REPUBLIKE SRPSKE REPUBLIKE SRPSKE		600.000,00 KM >
GRAD MOSTAR	USTANOVU PUČKA KUHINJA MOSTAR	460.150,00 KM >
FEDERALNO MINISTARSTVO RADA I SOCIJALNE CRVENI KRIŽ FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE		460.000,00 KM >
OPŠINA LAKTAŠI	UDRUŽENJE DOBROVOLJNO VATROGASNO DRUŠTVO LAKTAŠI	420.000,00 KM >
GRAD TUZLA	SPORTSKI SAVEZ GRADA TUZLA	350.000,00 KM >
GRAD ZVORNIK	FUDBALSKI KLUB DRINA ZVORNIK	341.590,00 KM >
FEDERALNO MINISTARSTVO ZA PITANJA BORACA I INVALIDA ODBRAMBENO-OSLOBODILAČKOG RATA	ZAKLADA ZA PRUŽANJE PRAVNE POMOĆI PRIPADNICIMA BRANILAČKE POPULACIJE	273.000,00 KM >

Izvor: TI BiH (2021), Praćenje raspodjele javnih sredstava udruženjima i fondacijama u BiH, <https://nvo.transparentno.ba-bs-Latn-BA/grants?page=1&rows=9>.

Iz priloženih informacija moguće je vidjeti da se budžetska sredstva manje izdvajaju za udruženja i fondacije koje se bave pitanjima ljudskih prava, ravnopravnosti spolova, pitanjima

postkonfliktnog okruženja, izgradnje mira i slično. Iako posljednjih godina programi pomoći EU igraju sve značajniju ulogu u finansiranju, još uvijek znatna izdvajanja javnih sredstava bez transparentnih procedura dovode do problema da se motiv djelovanja velikog broja udruženja prije temelji na interesima određene političke stranke, nego na pružanju konkretnih usluga. To dovodi do „*podržavljenja*“ udruženja u BiH na način da postaju „*stranački agenti, a ne agenti civilnog društva*“ (Papić et al. 2012: 5). Zaviseći od volje neke političke stranke i implementirajući subjektivne interese nad opštim virus etnonacionalizma prodire čak i u onaj sektor koji bi mu se jasno trebao suprotstavljati.

Posljednjih godina zabilježena je intenzivirana praksa djelovanja „*provladinih*“ ili „*političkih*“ organizacija koje djelovanje zasnivaju na promovisanju političkih interesa uz netransparentno i ilegalno trošenje javnih sredstava (CPCD i BCSDN, 2022: 6-7). O nevladinim organizacijama koje su zavisne od političke stranke piše Kapidžić (2019: 7) navodeći da je njihov „*primarni cilj da stranačke agende predstave kao društvene interese usmjeravajući svoje djelovanje prema pripadnicima vlastite etničke grupe*“. Te tzv. „*PANGOs (Political party NGOs)*“, kako ih autor naziva, su karakteristične po kratakom roku trajanja čije se djelovanje pretežno fokusira oko vodećih političkih pitanja (Kapidžić, 2019: 7). Iako kratkog vijeka, sposobne su dodatno produbiti etničke podjele društva i doprinijeti iskrivljenom tumačenju svrhe civilnog društva, zamagljujući razliku između kvazigradanskih i profesionalnih građanskih organizacija. Kako onda da OCD djeluju na usvajanju neophodnih reformi u državi kada u ovolikoj mjeri dijele interesnu povezanost sa političkim strukturama koje godinama ne poduzimaju konkretne korake na usvajanju istih? Kako da igraju ulogu kontrolnog mehanizma nad najosjetljivijim reformama koje se trebaju usvojiti? Da li oni, u suštini, zastupaju vlast ili građane?

Vodeći problem civilnog društva u BiH jeste nedovoljna samoodrživost, tačnije pretjerana finansijska zavisnost od donatora. Udruženja koja za potrebe rada ne uspijevaju obezbijediti sebi sredstva iz domaćih izvora, bilo da ne žele biti dio netransparentne igre bilo bilo iz drugih razloga, okreću se međunarodnim donacijama. Takvi donatori, pretežno međunarodne organizacije i fondacije, dodjeljuju finansijska sredstva određenom udruženju na osnovu evaluacije njegovog projektnog prijedloga pa se dešava da udruženja veću pažnju pridaju izradi projekata zanemarujući stvarne interese zajednice. Tako se pred građanima stvara slika da udruženja više vode računa o potrebama donatora. Međutim, koliko ima istine u tome?

Pokušaj zapadno-liberalnih donatora da pružanjem podrške civilnom sektoru postdejtonsku BiH transformišu u stabilnu demokratsku državu je naišao na dva problema. Kako Vukojević (2015: 66) ističe, prvi problem je taj što se njihovi prijedlozi pomoći temelje

na građanskom inkluzivnom konceptu društva koji se moraju inkorporirati u etnički strukturisano bosanskohercegovačko društvo, dok se drugi problem odnosi na ogroman broj slabo održivih udruženja i fondacija primarno zavisnih od stranih donatorskih sredstava. Ta zavisnost od stranih donacija ponekad utiče na to da NVO sektor zapostavi akcentiranje gorućih prioriteta zajednice vodeći se potrebom za rješavanjem kratkoročnih pitanja. Brinući o tome da prvo informišu donatore, pa tek onda javnost, nevladine organizacije se dovode u položaj da legitimitet temelje na podršci donatora, a ne građana (Puhalo, 2016). Ovakvo djelovanje uslovljeno pukim opstankom, umjesto pružanjem stvarno potrebnih usluga, je opisano terminom „*projektna industrija*“ karakteristična za postkonfliktna društva (Papić i Fetahagić, 2019: 29).

U BiH je zanimljiva situacija u kojoj različiti izvori finansiranja proizvode dvije različite struje civilnog sektora. Kao što je već prikazano, finansiranjem iz domaćih budžetskih sredstava najčešće se favorizuju etnički obojena udruženja koja su lako podložna političkom uticaju. S druge strane, međunarodni donatori uglavnom izbjegavaju finansiranje udruženja koja bi mogla posjedovati etnički element poput religijskih, kulturnih, sindikalnih, sportskih, boračkih udruženja), prvenstveno preferirajući ona koja su zasnovana na multikulturalnom i građanskom konceptu (Vukojević, 2015: 69). Isključivanje jednog nauštrb drugog u oba slučaja je pogrešan i ograničen pristup čime se otežava potpuna izgradnja podsticajnog okruženja za razvoj civilnog društva.

Ono što dodatno šteti efikasnom razvoju i djelovanju civilnog društva jesu manipulativni i populistički narativi prisutni u državi, a koji su se posebno intenzivirali posljednjih nekoliko mjeseci i ozbiljno prijete da naruše, kako entitetski, tako i državni Ustav. Naime, riječ je o kontroverznom Nacrtu „*Zakona o posebnom registru i javnosti rada neprofitnih organizacija*“ usvojenog od strane Narodne skupštine RS. Nacrt je zabrinjavajući budući da se njime znatno ograničava političko djelovanje određenih nevladinih organizacija, uvodi se inspekcijski nadzor nad njihovim aktivnostima, uvode posebne obaveze podnošenja izveštaja, a sve nevladine organizacije, odnosno udruženja i fondacije, iz ovoga entiteta čiji se projekti finansiraju iz međunarodnih izvora targetiraju se kao „*agenti stranog uticaja*“ (TI BiH, 2023). Ovim Nacrtom se u entitetu RS jasno diskriminišu sve nevladine organizacije koje ne podliježu interesima vlasti čime se krše osnovna ustavna prava na slobodu okupljanja i udruživanja. TI BiH (2023) sa svojim predstavnicima udruženja iz entiteta RS u saopštenju, vezano za reakciju na Nacrt zakona, iznosi da „...Nacrt zakona opasno zadire u ustavom zagarantovana prava i slobode i ostavlja veliku mogućnost nadležnim institucijama da

proizvoljnim tumačenjem zakona, zabrane rad organizacija čije djelovanje ne ide na ruku vlastima u Republici Srpskoj“.

Da situacija bude ironičnija, Nacrt je kontradiktoran s obzirom na to da je vlast u RS-u prethodnih godina bila korisnik znatnih međunarodnih donacija. Naprimjer, Transparentno.ba (2023) ističe kako je kroz program USAID entitetu RS u periodu od 1995. do 2020. godine donirano 620 miliona dolara za različite ekonomski, infrastrukturne projekte, projekte za poboljšanje rada institucija, demokratskih kapaciteta i opšteg poboljšanja građanskog života. Drugi veliki donator EU, kroz svoj IPA II program pomoći, u periodu od 2014. do 2020. godine donirala je preko 500 hiljada eura državi, od kojih se značajan dio sredstava odnosio na finansiranje ne samo infrastrukturnih projekata u entitetu RS, nego i na „*podršku institucijama za unapređenje sistema, struktura, politika i zakonodavstva*“ (Transparentno.ba, 2023). Sasvim je očekivano da su predstavnici organizacija civilnog društva, imajući u vidu negativne efekte koji će uslijedili konačnim usvajanjem Zakona, izrazili protestni zahtjev za njegovim povlačenjem iz daljne procedure.

Istina je da su NVO okupirane pisanjem projekata u nadi da privuku strane donatore, što dovodi do zanemarivanja stvarnih problema u zajednici, ali se ne bi trebala ni zanemariti činjenica uspješne realizacije mnogih projekata, podržanih od strane donatora, koji su uzeli u obzir potrebe građana.

5.3. Primjeri uspješne prakse OCD u okviru reformskih procesa BiH

Ovaj odjeljak ima za cilj prikazati uspješne primjere stvarne misije civilnog društva koji se istinski zalaže za reformske promjene i postkonfliktnu transformaciju države. Ostvariti uticaj u državi koja je fragmentisana i u teritorijalnom i u etničkom smislu je složen zadatak, naročito uzmememo li u obzir nerazvijene institucionalne mehanizme saradnje OCD sa vlastima. Ipak, ohrabrujući primjeri u praksi postoje i oni bi trebali biti motivacija donosiocima odluka i građanima u promicanju svijesti da je kreiranje i implementiranje javnih politika zajednička odgovornost civilnog i javnog sektora.

Prema odgovorima određenih predstavnika civilnog društva, među najzastupljenijim instrumentima pomoću kojih OCD realizuju svoju ulogu ističu se:

- „*uticaj na potpisivanje različitih deklaracija i povelja,*
- *uticaj na promjenu zakona kroz lobiranje i zagovaranje,*
- *otvaranje servisa za građane uz finansiranje stranih donatora koje nisu u mogućnosti da otvore državne ili lokalne vlasti,*

- *obrazovanje građana o bitnim temama za sve starosne strukture*“ (Krstić, 2017: 64).

Uz zajedničku saradnju sa javnim sektorom, civilno društvo može ubrzati proces na ispunjavanju ključnih prioriteta zahvaljujući svojim mehanizmima kao što su

- „*distribucija informacija*,
- *javne kampanje*,
- *neformalni edukativni programi*,
- *definisanje potreba građana*,
- *analiza, kontrola i evaluacija učinaka određenih zakona, javnih politika i strategija*,
- *pružanje različitih socijalnih usluga i drugo*“ (Dmitrović, 2011: 16).

Kod građana je još uvijek izražena jaka apolitičnost izazvana krizom legitimite i nepovjerenjem u političke institucije, ali i OCD. Generalno se politička participacija bosanskohercegovačke javnosti svodi na povremeni izlazak i glasanje na izborima. Da građanski angažman može uzrokovati promjene u državi najbolje oslikavaju masovni protesti iz 2014. godine koji su uspjeli izdici jedinstvene građanske interese iznad političkih. Međutim, demokratska sloboda građanskog okupljanja i izražavanja nezadovoljstva može paradoksalno rezultirati narušavanjem državnog poretku. To se događa kada je građansko nezadovoljstvo toliko intenzivirano da prerasta u nasilne građanske demonstracije, poput onih iz 2014. godine, čime se, kako Fejzić (2017: 116) naglašava, stvara tzv. „*bumerang efekat*“ u kontekstu državne stabilnosti. Dakle, pravo na građansko okupljanje može biti u službi „*izgradnje stabilne demokratije*“, ali također može imati degradirajući efekat i postati „*uzrok erozije i urušavanja demokratskih režima vlasti*“ (Fejzić, 2017: 116).

U današnjim okolnostima sama građanska participacija možda nije dovoljna da se postigne promjena stanja. Kada govori o transformacijskim kapacitetima civilnog društva Puljek-Shank (2020: 13) ističe da broj članova koji aktivno participiraju u radu određene organizacije ne igra dovoljnu ulogu u zagovaranju politika, već uspjeh zavisi od kombinacije građanskog učešća sa „*tehničkom ekspertizom i konstruktivnim odnosima sa političarima*“. Takve uspješne organizacije autor naziva „*posredničkim*“ budući da posreduju između građana i donatora obuhvatajući mnogo šire i dugoročnije ciljeve, čime uspijevaju zadržati legitimitet u očima građana, ali i dobar odnos sa donatorima (Puljek-Shank, 2020: 14). One uspijevaju zahvatiti probleme ispod površine zahvaljujući svojim profesionalnim stručnim kapacitetima čime mnogo lakše nailaze na saradnju sa političkim akterima.

U radu je tabelarno prikazano nekoliko takvih OCD u BiH (koalicija, udruženja) koje postižu značajne rezultate u nastojanju da BiH što više približe EU. Područja njihovog širokog

aktivizma su slična reformskim prioritetima prisutnim u tematskim klasterima koja stoje pred BiH, a obuhvataju pitanja demokratije, vladavine prava, pomirenja, dijaloga s institucijama vlasti, promicanja socijalnih i evropskih vrijednosti, omladinske i socijalne politike, borbe protiv korupcije i druge oblasti. Za njih je karakteristično da, iako uživaju donatorsku podršku za realizaciju projekata, također uživaju i legitimitet lokalnih građana s obzirom na to da građane smatraju akterima društvenih procesa koji će kroz dijalog civilnog i javnog sektora imati priliku postići dugoročno efikasna rješenja.

Tabela 3. Primjeri aktivnog angažmana OCD u BiH

INICIJATIVA ZA MONITORING EVROPSKIH INTEGRACIJA BIH	VANJSKOPOLITIČKA INICIJATIVA BIH	UDRUŽENJE FORUM LIJEVE INICIJATIVE	INICIJATIVA ZA BOLJU I HUMANIJU INKLUIZIJU
Održavanje konferencija, edukativnih radionica i treninga o važnosti i budućnosti eurointegracijskog procesa za BiH.	Pisanje političkih analiza, monitoring izvještaja i drugih publikacija o reformskim procesima, vanjskopolitičkim odnosima i obavezama BiH.	Pružanje političkih edukacija, organizovanje konferencija, seminara, okruglih stolova, razvijanje javnih politika zasnovanih na socijaldemokratskim vrijednostima.	Saradnja sa domaćim institucijama vlasti na svim nivoima, nevladinim organizacijama i univerzitetima, međunarodnim vladinim i nevladinim organizacijama, konsultantskim firmama.
Iniciranje saradnje i dijaloga sa Zajedničkom komisijom za evropske integracije i predstavljanje rada u Parlamentarnoj skupštini BiH.	Kreiranje online platforme „Aktuelna vanjska politika“, u saradnji sa fondacijom FES BiH, koja pruža prostor analitičarima da pišu o aktuelnim vanjskopolitičkim temama od važnosti za BiH.	Saradnja sa parlamentarnim predstavnicima kroz pružanje pomoći u izradi zakonskih inicijativa, pitanja, nacrta zakona uz fokus na jačanje položaja žena i mladih u predstavničkim tijelima.	Implementacija Projekta održivosti civilnog društva (CSSP) kojim se zagovara intenzivnije uključivanje civilnog društva u proces izrade javnih politika i nadzora nad njihovim sprovođenjem, te jača saradnja

			civilnog i državnog sektora uz veću vladinu odgovornost.
Zagovaranje potrebe za što skorijim usvajanjem <i>Programa integrisanja BiH u EU</i> na sastanku sa Direkcijom za evropske integracije.	Ospozobljavanje organizacija civilnog društva za učešće u izradi i implementaciji reformskih politika kroz realizaciju projekta „Osnaživanje civilnog društva Zapadnog Balkana (WeBER 2.0)“ za reformisanu javnu upravu“ u saradnji sa Think for Europe mrežom.	Organizovanje prve regionalne škole diplomatičke koja zainteresovanim učesnicima pruža priliku da uče i diskutuju o diplomatičkoj i srodnim temama usmjerenim ka Zapadnom Balkanu zahvaljujući stručnim predavačima iz cijelog regiona.	Jačanje think-thank kapaciteta osnivanjem <i>Jedinice za istraživanje i razvoj politike</i> radi kreiranja studija, policy brief izvještaja i drugih publikacija koji analiziraju ključne društvene probleme u BiH, ali i nude konkretne preporuke za njihovo rješavanje.
Pisanje publikacija, analiza i izvještaja o reformama i napretku BiH na putu ka EU.	Tokom 2016. godine ova nevladina organizacija je implementirala projekt „EU Upitnik“ kako bi se poboljšali kapaciteti institucija prilikom sačinjavanja odgovora na upitnik EK.	Održavanje <i>Akademije socijalne demokratije</i> namijenjene mladim aktivistima koji se žele pobliže upoznati sa konceptom i idejama socijaldemokratije.	Sudjelovanje na međunarodnim konferencijama o temama vezanim za euroatlantske integracije, reforme socijalne zaštite i uključivanja u BiH, kapacitetima civilnog društva i slično.
Izvor: Inicijativa za monitoring evropskih integracija BiH (n.d.), https://eu-monitoring.ba/ , datum pristupa: 06.11.2023.	Izvor: Vanjskopolitička inicijativa BiH (2021), https://vpi.ba/bs/pocetna/ , datum pristupa: 06.11.2023.	Izvor: Udruženje Forum lijeve inicijative (2023), https://www.fli.ba/ , datum pristupa: 06.11.2023.	Izvor: IBHI (2020), https://www.ibhi.ba/ , datum pristupa: 06.11.2023.

Tabela 4. Primjeri aktivnog angažmana OCD u BiH

CENTRI CIVILNIH INCIJATIVA	CENTAR ZA PROMOCIJU CIVILOG DRUŠTVA	INSTITUT ZA RAZVOJ MLADIH KULT	PERPETUUM MOBILE INSTITUT ZA RAZVOJ MLADIH I ZAJEDNICE
Izrada monitoring izvještaja o radu institucija BiH na svim nivoima vlasti.	Podizanje građanske svijesti o benefitima EU za BiH i stvaranje pozitivnih stavova o njenom članstvu kroz projekat „EU za lokalne zajednice“.	Njegovanje učinkovitih partnerskih odnosa s vlastima kroz učešće u izradi i usvajanju zakonskih nacrti i drugih politika i strategija (npr. izrada Nacrti Zakona o mladima i Zakona o volontiranju u FBiH koji su uspješno usvojeni), pružanje tehničke pomoći, javnih konsultacija i savjetovanja.	Provođenje jednogodišnjeg programa „Akademija za političke lidere/ke“ koji mladima pruža obuku iz oblasti medija, liderstva, diplomatijske, evropskih integracija, regionalne saradnje kako bi postali uspješni budući lideri/ke.
Djelovanje na depolitizaciji javnih preduzeća kroz monitoring njihovih javnih politika u okviru projekta „Jačanje odgovornosti u upravljanju javnim preduzećima u BiH“.	Ostvarivanje partnerstava s organizacijama civilnog društva iz regionalnog implementiranjem projekta „SMART Balkan – Civilno društvo za povezan Zapadni Balkan“.	Usvajanje „Prijedloga okvirnih smjernica BiH za 2021-2025. godinu za implementaciju vodećih principa o poslovanju i ljudskim pravima“ od strane Vijeća ministara BiH, a koji je inicirao KULT sa ciljem poboljšanja ljudskih prava u poslovnom sektoru.	Djelovanje, u saradnji sa 5 drugih nevladinih organizacija, unutar projekta Koalicije „Pod lupom“ koji doprinosi održavanju slobodnih i fair izbora boreći se protiv stranačkog posmatranja izbora i sličnih izbornih manipulacija.
Zajedno sa partnerskim organizacijama sudjelovanje u posmatranju izbornog procesa u periodu 2020-2023. kroz obuku posmatrača i davanje	Pružanje grantovske, edukacijske, pravne podrške nezavisnim medijima i novinarima, te medijskog prostora građanima koji žele da se njihov glas čuje kroz projekt	Razvoj KULT/POK i KULT/POP metodoloških alata za procjenu organizacijskih kapaciteta i performansi uz pružanje treninga za predstavnike	Organizovanje jednogodišnjih konferencija omladinskog rada „KORA“ s ciljem jačanja omladinskog sektora uključivanjem različitih

prijedloga za unapređenje izbornog zakonodavstva.	„Program osnaživanja nezavisnih medija (IMEP)“.	organizacija, mentorske podrške i stručnog usavršavanja, a sve radi poboljšanja organizacijskih kapaciteta.	omladinskih grupa na osnovu bavljenja različitim problemskim pitanjima i rezultatima.
Rad na obuci i jačanju kapaciteta OCD, institucionalnog okvira BiH i saradnji javnog i civilnog sektora s ciljem približavanja države EU.	Provodenje monitoringa poticajnog okruženja za razvoj civilnog društva u BiH u okviru godišnjeg izvještaja „Monitoring Matrica“.	Pružanje komercijalnih obuka za omladinske lidere i službenike u oblastima liderstva, timskog rada, samoosnaživanja, upravljanja projektima itd. kao i besplatnih usluga neformalnog obrazovanja.	Pisanje publikacija o gender ravnopravnosti, prevenciji ekstremizma, civilnom društvu u BiH, analizi javih politika i mnogim drugim temama, objavljanje monitoring izvještaja vezanih za (ne)pravilnosti izbornih procesa.
Izvor: CCI BiH (2020), https://www.cci.ba/ , datum pristupa: 07.11.2023.	Izvor: CPCD (2023), https://civilnodrustvo.ba/ , datum pristupa: 07.11.2023.	Izvor: Institut za razvoj mladih KULT (n.d.), https://mladi.org/ , datum pristupa: 07.11.2023.	Izvor: Perpetuum mobile Institut za razvoj mladih i zajednice (2023), https://www.pm.rs.ba/bh/ , datum pristupa: 07.11.2023.

5.4. Trenutno stanje u BiH – vječiti status quo?

Imajući u vidu prikazane pozitivne i negativne aspekte civilnog društva nije baš jednostavno predvidjeti koju konkretnu ulogu će zauzeti u strukturi budućeg pregovaračkog Predstavljeni primjeri uspješnog djelovanja profesionalnih organizacija potvrđuju da civilni sektor posjeduje transformacijski karakter i da može biti pokretač društvenih promjena, ali sve uz partnersku podršku EU i dijalog sa vlastima. Međutim, problem u državi je u tome što takve posredničke organizacije predstavljaju manjinu, dok većina preostalih djeluju radi površnih i manje bitnih ciljeva čisto da bi dobili donatorsku podršku, neke su usko povezane sa interesima političkih stranaka ili su obojene etnicitetom, a postoje i one čiji se glas uopšte ne čuje jer nemaju ni donatorsku ni političku podršku.

Imamo situaciju u kojoj se civilno društvo isključuje iz djelovanja u oblastima koje zahtijevaju odgovornost prema građanima, ali tu vlast nastoji održati potpunu kontrolu. U tom

smislu Krstić (2017: 66) naglašava ovaj problem u BiH ističući da „*država i njene upravljačke elite, funkcionišu kao dominantni društveni faktor, a civilno društvo u svojoj nerazvijenosti i podcijenjenosti, ne samo da je cinično marginalizovano nego je izmanipulisano i postavljeno u direktnu zavisnost od etno-političkih elita*“.

Potencijali civilnog društva za buduće djelovanje su dodatno ugroženi uzimajući u obzir trenutne državne okolnosti u kojima dominiraju secesionistički i nacionalistički narativi iz entiteta RS što, također, usložnjava nastavak eurointegracijskog puta BiH. Narušavanje demokratije i ljudskih prava, naročito vidljivo posljednjih nekoliko mjeseci usvajanjem Zakona o kriminalizaciji klevete i Nacrta Zakona o stranim agentima u entitetu RS, otvoreno degradira civilno društvo i stavlja ga u potčinjen položaj zavisan od volje vlasti. Koliko god je civilno društvo dosad bilo marginalizovano u procesu sprovođenja reformskih koraka, ovim zakonima će se praksa marginalizacije samo intenzivirati.

Dodjela kandidatskog statusa nije značajno promijenila stanje u državi. Ironično, u oblastima korupcije i vladavine prava stanje se čak pogoršalo. Kako TI BiH (2023) ističe, vlast nije bila u stanju da ispunи ni osam uslova koji su joj zadani dodjelom kandidatskog statusa pri čemu suštinski zakoni nisu usvojeni, poput izmjena Izbornog zakona, usvajanja Zakona o sprečavanju sukoba interesa, dva zakona o reformi pravosuđa, dok se usvojene izmjene Zakona o VSTV prividno smatraju uspješnom reformom, a u stvari se kose sa mišljenjem Venecijanske komisije. BiH i dalje nema usvojen državni Program integrisanja u EU, a izrada mu je započeta 2020. godine. Ovdje treba naglasiti da OCD nisu bile pozvane da učestvuju u okviru Radnih grupa ni u jednoj fazi izrade Programa (CCI, 2022: 14).

Ni EU ne bi trebalo idealizirati imajući u vidu jačanje desnice unutar njenih političkih struktura pa i dvostrukе standarde po pitanju građanskih sloboda ili u pogledu kriterija za članstvo koji su sada dosta zahtjevniji državama koje se žele integrisati u odnosu na nekadašnje. Kako Sadiković (2023) u intervjuu za Klix.ba ističe, „*EU nije idealan model političke i ekonomске integracije, ali je najbolji koji je Evropa u svojoj historiji imala... Međutim, izostanak izvan tog vrijednosnog, ekonomskog i sigurnosnog sistema nam isključuje šansu razvoja u svakom smislu*“. Zato je važno da vlast civilno društvo doživi kao ravnopravnog partnera u sprovođenju najtežih reformi koje tek slijede, ali bi i OCD trebale raditi na usavršavanju organizacijskih kapaciteta i samoinicijativnog djelovanja. Ovdje od velike pomoći može biti uloga medija koji imaju ogromnu moć u oblikovanju mišljenja javnosti. Koliko je važno da mediji i civilno društvo budu komplementarni akteri u postkonfliktnoj transformaciji države naglašava Mujagić (2017: 115) pišući da „*demokratska javnost s jedne strane i slobodni, nezavisni i profesionalni mediji, žila su kućavica civilnog društva. Tu je snaga*

opominjujuće demokratije“. Dakle, nezavisni mediji u ovome slučaju, mogu biti sredstvo civilnom društvu koje će objavljinjem stvarnog stanja u državi, bez banalizovanja i pravljenja senzacionalističkih informacija probuditi kritičku svijest građana o potrebama za promjene.

6. Rezultati i interpretacija istraživanja

Za teorijsku obradu problema istraživanja i postavljanje teorijskih osnova korištene su metoda deskripcije, metoda analize sadržaja te historijska metoda. One su poslužile da se kroz analiziranje literature istraže osnovni aspekti i kauzalnost u okviru mogućnosti uticaja civilnog društva u procesu EU integracije. Ovaj dio rada je posvećen empirijskom dijelu istraživanja unutar kojeg su podaci prikupljeni koristeći metodu ispitivanja, tačnije njenu tehniku intervju. Cilj sprovođenja intervjuja je da se na osnovu stavova i mišljenja ispitanika provjere postavljene hipoteze i oblikuju zaključna razmatranja.

Za ispitanike su odabrane jedna domaća nevladina organizacija i jedna međunarodna neprofitna fondacija koja ima djelovanje i u BiH. Svakoj od njih je uručen upitnik sa šest pitanja relevantnih za predmet istraživanja. Imajući u vidu okupiranost organizacija različitim projektnim aktivnostima, kao i lakše ostvarivanje kontakta s istima, intervju je sproveden u online formatu, tj. upitnici i odgovori su dostavljeni putem elektronske pošte (emaila). Prema tome, sljedeći odjeljak je posvećen interpretaciji odgovora organizacija koje su pristale na saradnju i pozitivno doprinijele rezultatima ovog istraživanja.

6.1. Intervju sa J. Jašarevićem (PRONI Centar za omladinski razvoj) i R. Ibrahimagićem (FES u BiH)

Prvi intervju sproveden je sa generalnim menadžerom domaćeg udruženja „Centra za omladinski razvoj (PRONI)“, Jasminom Jašarevićem, čiji se dugogodišnji aktivizam zasniva na prevazilaženju postkonfliktnog neprijateljskog okruženja i izgradnji mira u društvu. Pored toga, primarne vrijednosti koje udruženje kroz svoje djelovanje njeguje uključuju promicanje omladinskih politika i aktivizma, regionalnog partnerstva, promociju ljudskih prava, razvoj lokalnih zajednica i druge slične vrijednosti. U drugom intervjuu je učestvovao Rasim Ibrahimagić, naučni saradnik ispred „Fondacije Friedrich-Ebert-Stiftung u BiH“. Iako je riječ o političkoj fondaciji, koja se finansira od strane Vlade Savezne Republike Njemačke, ona je neprofitna fondacija koja se zalaže za vrijednosti socijalne demokratije, pravde i društvene tolerancije. U BiH je svoje djelovanje započela 1994. godine prateći tranzicijski proces države

da bi vremenom postala jedna od vodećih spona u osiguravanju i vođenju dijaloga između donosioca odluka i aktera civilnog društva.

Upitnici dostavljeni navedenim ispitanicima sadrže 6 pitanja, od kojih su neka identična za obje organizacije, s ciljem da se izvrši provjera postavljenih hipoteza te, prema tome, u nastavku slijedi interpretacija rezultata.

- Članstvo BiH u EU predstavlja složen izazov za državnu vlast imajući u vidu dugogodišnje stagniranje u ispunjavanju kriterija, čak i nazadovanje u oblastima demokratije i ljudskih prava. Koliko je, prema Vašem mišljenju, bitno sudjelovanje aktera civilnog društva u realizaciji integracijskog cilja?

„Civilno društvo igra veoma bitnu ulogu jer zastupa i prezentuje interese ciljnih grupa koje, inače, ne bi bile u mogućnosti da svoj glas iskažu. Razni oblici organizovanja civilnog društva sa mnoštvom organizacija i ciljnih grupa predstavljenih kroz iste su itekako važan resurs za sve donosioce odluka o euroatlantskom putu BiH“. – J. Jašarević (PRONI Centar)

„Učešće civilnog društva u procesu EU integracija, naročito kao korektivnog faktora, je ključno. Naime, kao i kod drugih reformi, promjene politika ili zakona, civilno društvo ima određenu ekspertizu, te kao učesnik koji nema uskostranački interes, već interes šire društvene zajednice, može odigrati bitnu ulogu u nastojanjima da do reformi najprije uopšte dođe, a potom i da one odražavaju stvarnu potrebu, a ne formalno ispunjenje određenih uslova“. – R. Ibrahimagić (FES u BiH)

Prikazani odgovori afirmišu posebne hipoteze prema kojima je djelovanje civilnog društva imperativ integracijskog procesa koji se zalaže da društvene grupe, posebno one kojima je to najpotrebnije, adekvatno budu predstavljene i da se njihovi interesi uzmu u obzir pri zagovaranju i implementiranju javnih politika. Posljedica implementiranja ovakve prakse bi bilo uspješno pridobivanje građanske podrške evropskim integracijama, a samim time, desio bi se i napredak u prioritetu koji se odnosi na stvaranje poticajnog okruženja za razvoj civilnog društva u državi.

- Uspijevaju li OCD ostvariti značajniju partnersku ulogu s predstavnicima vlasti, uzimaju li se u obzir njihova mišljenja pri kreiranju politika, naročito onih vezanih za integracijski proces?

„Veoma teško jer postojeći mehanizmi su spori i neadekvatni za OCD koje imaju veoma često male kapacitete u ljudskim resursima da se bave aktivnostima kreiranja politika. Posebno je problematično to da je najveći dio OCD u stvari registrovan i radi na nivou lokalnih zajednica, a teme članstva BiH u EU se ne diskutuju (u ovoj fazi) na nivou lokalnih zajednica“. – J. Jašarević (PRONI Centar)

- Imajući u vidu da značajan broj udruženja i fondacija u BiH ne provode skoro nikakve aktivnosti ili su interesno povezane s političkim strukturama, na koji način izvršiti adekvatniji nadzor nad radom OCD?

„Teško je uspostaviti nadzor koji ne bi bio neka vrsta pritiska države na civilno društvo. Istina je da nemamo jedinstven sistem registracije udruženja i fondacija, ne postoji adekvatna sistematizacija po oblastima djelovanja, kao ni kompletan uvid u finansijske tokove organizacija. Međutim, tu je problem na strani države koja ne uspijeva uspostaviti jedinstven sistem, a ne na strani organizacija koje većinom rade transparentno i u skladu sa zakonima, te iste ne bi trebalo dodatno „kažnjavati“ raznim opterećenjima i podnošenjem dodatnih izvještaja i sl. Najprije je potrebno koristiti već postojeće inspekcijske mehanizme ukoliko postoje određene sumnje u zakonitost rada, a tek onda razmisliti o drugim vrstama nadzora“. – R. Ibrahimagić (FES u BiH)

Odgovori na prethodna dva pitanja potvrđuju generalnu hipotezu da OCD zbog nedostatka demokratske tradicije i birokratizma ne ostvaruju u punom kapacitetu svoj potencijal i ulogu u integracijskom procesu u EU. Također, vidljiva je manjkavost unutar organizacione strukture samih OCD koje su nerijetko nedovoljno umrežene ili ne posjeduju samoinicijativu pri iniciranju određenih politika ili promjena. Njihova većinska registrovanost na nivou lokalnih zajednica dodatno usložnjava mogućnost stvaranja ozbiljnijeg pritiska na donosioce odluka državnog nivoa. Svakako, uvođenje nove vrste nadzora nad njihovim radom bi bio diskutabilan proces budući da bi se mogao shvatiti kao pritisak ili gušenje rada civilnog društva.

- Koliko su aktivnosti OCD u BiH vođene nastojanjima pridobivanja finansijskih sredstava od strane donatora i u kojoj mjeri su transparentne procedure dodjele istih?

„Organizacije civilnog društva nažalost teško opstaju na aktivističkom angažmanu i stoga moraju putem projektnih sredstava obezbijediti mogućnost operativnog djelovanja.“

Finansiranje projekata također podliježe tržišnim zakonima, ponude sredstava je sve manje, a potražnja sve veća. Tu nažalost često dolazi do prilagođavanja potražnje onome što se nudi. Svakako, kada govorimo o stranim donatorima, procedure su mnogo transparentnije, te su i zahtjevi prema organizacijama u smislu ispunjenja finansijsko-tehničkih uslova mnogo strožiji“. – R. Ibrahimagić (FES u BiH)

Kada je riječ o (ne)transparentnosti finansiranja OCD zaključuje se da su idejni projekti OCD uglavnom vođeni potrebom osiguravanja finansijskih sredstava. Naravno, treba imati u vidu da domaće OCD nemaju dovoljno razvijene kapacitete samoodrživosti tako da je, u određenoj mjeri, razumljiva njihova posvećenost donatorskim zahtjevima. Svakako da postoji razlika u transparentnosti procedure dodjele i kriterija u odnosu na domaće i međunarodne donatore, budući da su uslovi dodjele sredstava od strane međunarodnih donatora rijetko povezani s uskim stranačkim političkim interesima.

- Postoji li međusobna koordinacija domaćih ili međunarodnih NVO u zagovaranju politika i promociji integracijskog procesa?

„Ne postoji na nivou malih lokalnih organizacija, dok već među organizacijama koje su aktivne na državnom ili višim nivoima postoji neki vid koordinacije putem Ministarstva civilnih poslova BiH“. – J. Jašarević (PRONI Centar)

„Kada je u pitanju domaće civilno društvo, mnogo se uradilo na polju umrežavanja, koaliciskog djelovanja i zajedničkog nastupa prema institucijama. Iako se često smatra da postoji mnogo organizacija, da je civilno društvo razjedinjeno, to naprosto nije istina. Kada govorimo o EU integracijama, tačno se zna koje to organizacije kontinuirano rade u ovoj oblasti, te je evidentno da su te organizacije međusobno umrežene i da imaju alate zajedničkog djelovanja prema institucijama. Strane organizacije često imaju veoma dobre odnose s domaćim, te je i njihovo djelovanje uglavnom usmjereni u skladu sa informacijama koje dobijaju od strane svojih partnerskih organizacija na terenu“. – R. Ibrahimagić (FES u BiH)

Dakle, iako je zabilježen napredak u umrežavanju i koordinaciji OCD, evidentno je da je potrebno uspostaviti efikasniju koordinaciju manjih lokalnih organizacija, s obzirom na to da uspješne promjene nastaju „odozdo“, tj. rađaju se unutar najnižih nivoa vlasti reflektirajući najvažnije potrebe zajednice. Veće OCD ili one koje operativno djeluju na državnom nivou

dobro koordiniraju međusobno kao i sa organizacijama međunarodnog karaktera. Međutim, kada se osigura da lokalni nivo uspješno funkcioniše i odgovara na potrebe građana, državni nivo se može posvetiti rješavanju primarnih državnih problema.

- Koliko je prisutna svijest građana o nužnosti sudjelovanja civilnog društva u zagovaranju i kreiranju javnih politika – da li možda nedovoljna informisanost ili nedostatak povjerenja u OCD utiču na njihov stav?

„Od samog početka djelovanja i tokom razvoja OCD pa do danas vlada veoma veliko nepovjerenje građana prema istima. Veliki problem za OCD jeste činjenica da veoma mali broj građana aktivno učestvuje, tj. nije član niti jedne OCD. Na ovaj način rad se stigmatizuje i prikazuje javnosti kao nerelevantan za bitne teme i drži se strogi ekskluzivitet da se o bitnim temama za BiH društvo raspravlja samo i isključivo u uskim političkim krugovima.“. – J. Jašarević (PRONI Centar)

Vjerovatno vodeći cilj ovoga rada je promjena iskrivljene političke i građanske svijesti, odnosno uočavanje značaja civilnog društva u društveno-političkom životu. Uloga OCD se mora prestati relativizirati i pogrešno percipirati. Naravno, za realizaciju ovoga cilja pored promjene svijesti od strane donosioca odluka i građana, same OCD se moraju pobrinuti za izgradnju neophodnog povjerenja u njihovu misiju u okviru tripartitnog odnosa građani – civilno društvo – država.

- Imate li ideju šta bi trebalo promijeniti u cilju povećanja uticaja OCD?

„Veoma je bitno raditi na razvoju kapaciteta OCD lokalnog karaktera da budu u mogućnosti da pišu i prijavljuju se za projekte koje raspisuje EU. Ovi projekti su u velikoj mjeri uslovljeni saradnjom najmanje dvije organizacije iz različitih država i to je put ka jačanju kapaciteta lokalnih OCD i profesionalizaciji rada samih OCD. Trenutno je velika većina OCD zasnovana na volonterskom radu i entuzijazmu pojedinaca, a najvećim dijelom se rad OCD lokalnog karaktera oslanja na sredstva koja se traže iz budžeta lokalnih zajednica koje, veoma često ili skoro nikako, ne podržavaju međunarodne projekte jer se fokusiraju na lokalni nivo. Povećanjem aktivnosti bi se povećao i broj samih članova lokalnih (grassroot) organizacija, što bi umnogome promijenilo i sliku i razumijevanje samog rada i suštine postojanja OCD“. – J. Jašarević (PRONI Centar)

„Nažalost, vlasti su te koje trebaju shvatiti značaj organizacija civilnog društva i iskoriste njihovu ekspertizu. Također, treba shvatiti da organizacije ne mogu zamijeniti institucije i preuzeti njihovu ulogu, već isključivo mogu djelovati preventivno i korektivno, nudeći svoju ekspertizu, prijedloge politika i rješenja problema, a sama implementacija bilo čega od toga zavisi od institucija. S druge strane, institucije EU mogu staviti veći fokus i značaj na civilno društvo u reformskim procesima, umjesto što pristaju na pregovore iza zatvorenih vrata, te često iste i iniciraju“. – R. Ibrahimagić (FES u BiH)

Suštinske promjene dolaze „odozdo“ te je, stoga, potrebno raditi na osnaživanju lokalnih kapaciteta podržavanjem, od strane lokalne vlasti ne samo lokalnih projekata nego i onih koji nose međunarodni značaj. Pretjerani fokus insistiranja na aktivnostima lokalnog značaja, s druge strane, može i naštetići OCD na način da onemogući njihovu daljnju profesionalizaciju koja bi uslijedila stvaranjem regionalnih i međunarodnih partnerstava i radom na međunarodnim projektima. S druge strane, na višim nivoima vlasti je da prepozna OCD kao podjednako važne partnere i uključi njihove prijedloge i rješenja pri kreiranju politika, naročito onih koji se odnose na reformske procese EU.

- Možete li navesti nekoliko aktivnosti Vašeg udruženja – u kojoj mjeri su, na direktni ili indirektni način, pozitivno uticali na građane i izgradnju demokratskih kapaciteta države u njenom približavanju ka EU?

„U PRONI Centru za omladinski razvoj smo posebno ponosni što smo od 2014. godine Kontakt tačka za europski program Erasmus+ mladi gdje smo pružili podršku za više od 200 OCD da budu u mogućnosti da apliciraju na ovaj fond. Drugi projekti na koje smo ponosni su svi projekti mobilnosti mladih koje ostvarujemo kroz članstvo u nekoliko europskih mreža za mlade. Više informacija o međunarodnim mrežama u kojima PRONI Centar ima aktivno članstvo može se naći na našoj stranici: www.proni.ba“. – J. Jašarević (PRONI Centar)

„Friedrich Ebert Fondacija u BiH kroz različite programe na terenu podržava proces razumijevanja EU integracija i njegovih različitih aspekata, kao i proces monitoringa reformskih procesa u oblasti demokratizacije, vladavine prava i ljudskih prava. S druge strane, Fondacija putem svojih mreža i kontakata unutar EU zagovara za veći stepen reformi koje bi sadržinski, a ne formalno ispunili zahtjeve i standarde EU“. – R. Ibrahimagić (FES u BiH)

ZAKLJUČAK

Teorijskom i empirijskom analizom predmeta istraživanja nastojalo se doći do spoznaje o važnosti sudjelovanja civilnog društva u eurointegracijskom procesu države. Debata o ovoj temi je trenutno od izuzetnog značaja iz razloga što unutar vladajućih političkih krugova, kao i šire javnosti, još uvijek široko prevladava relativističko razumijevanje njihove uloge te nedovoljna informisanost ili nedovoljno znanje o osnovnim karakteristikama civilnog društva, poput toga ko su njegovi akteri, koja je njihova misija u političkom i društvenom životu, koja su njihova interesna područja djelovanja, za šta se zalažu ili koga suštinski predstavljaju itd. Prema tome, cilj ovog rada bio je da kroz prikazivanje realnog stanja civilnog društva u BiH i njegovog odnosa s institucijama vlasti doprinese boljoj informisanosti građana i ukaže na važnost njihovog učešća, ali i da ukaže na potrebu za aktivnijim uključivanjem vaninstitucionalnih aktera u političke procese.

Može se konstatovati odgovor na problemsko pitanje: „*u kojoj mjeri je uloga civilnog društva zastupljena u procesu integracije BiH i EU i kakve su mogućnosti njegovog djelovanja*“. Sasvim je očito da je civilno društvo najvećim dijelom isključeno iz politika koja se tiču bosanskohercegovačkog članstva u EU pa, shodno tome, mogućnosti njihovog uticaja su u takvom ignorantskom pristupu nikakve. Bitno je naglasiti da njihov angažman nikako ne znači potpunu zamjenu institucijama vlasti nego podrazumijeva pravo na zajedničko partnerstvo unutar postojećeg sistema koordinacije u svrhu integracijskog napretka države. Članstvo u EU je nezamislivo bez adekvatno osiguranog poticajnog okruženja za razvoj civilnog društva, a prisutna je situacija da vlast u BiH još uvijek nije razvila „*Strategiju za stvaranje poticajnog okruženja za razvoj civilnog društva*“ (Cvjetićanin, Dardić i Hadžić prir., 2017: 15). Posljednji radni izvještaj EK za 2023. godinu prikazuje nazadovanje države u kontekstu političkih kriterija, tačnije nazadovanje u osiguravanju slobode izražavanja i slobode medija, što se vezuje za posljednje događaje usvajanja Zakona o kriminalizaciji klevete i Nacrta Zakona o stranim agentima u entitetu RS (European Commission, 2023: 7).

Kao što je naznačeno u interpretaciji intervjeta, potvrđuje se generalna hipoteza da „*organizacije i akteri civilnog društva uslijed nedostatka demokratske tradicije i birokratizma političkih stranaka ne ostvaruju u punom kapacitetu svoj potencijal i svoju ulogu u integracijskom procesu u EU*“. Formalna odvojenost građana iz svijeta politike tokom komunističkog perioda je dosta uticala na oblikovanje buduće pozicije civilnog društva u BiH, gdje je nedostatak demokratske tradicije uzrokao visoku apolitičnost građana. Blagovčanin (2016: 21) zaključuje kako je tokom socijalističkog perioda moć države nad društvom proizvela

naslijede nedostatka potrebnih komunikacijskih kanala između države i društva. S druge strane, trenutačni nedostatak efikasnih strategija i institucionalnih mehanizama saradnje na svim nivoima vlasti sa civilnim društvom dodatno narušava čitav proces. Iako je teorijski kroz različite dokumente zagarantovan konsultantski odnos vlasti sa civilnim sektorom u praksi je prisutna nedosljedna primjena sprovođenja tih konsultacija. Slijepčević (2011: 13) naglašava problem kontinuirane prakse vlasti koja o najvažnijim reformama, posebno onim iz oblasti Ustava, pravosudne, obrazovne politike, odlučuje bez aktivnog angažmana civilnog društva i akademske zajednice. Te reforme direktno utiču na živote građana, a donose se bez njihovog učešća.

Može se navesti pozitivan primjer iz prakse o ulozi civilnog društva u praćenju i procjeni sprovođenja „*Strategije za reformu sektora pravde u Bosni i Hercegovini*“. Riječ je o Strategiji koja se bavi reformama pravosuđa u čiju izradu je Ministarstvo pravde BiH uključilo predstavnike OCD koji su radili na prikupljanju potrebnih informacija, na aktivnostima u sklopu radnih grupa i pisanju izvještaja u cilju davanja mišljenja i evaluacije efikasnosti mjera pri sprovođenju Strategije (Demir, 2010: 13). Dodatni pozitivan primjer je taj što su OCD samostalno odlučile uspostaviti kontakt s EU na način da učestvuju u pisanju i dostavljanju „*Alternativnih izvještaja o napretku države, promovišu svoje aktivnosti Evropskom direktoratu za proširenje (DG NEAR) i regionalno zagovaraju za ulazak BiH u EU*“ (Marković, 2017).

Civilno društvo kao akteri koji posjeduju ekspertizu u određenim pitanjima, poput pitanja o ljudskim pravima, zastupanju marginalizovanih skupina, socijalnom uključivanju, su od velikog značaja za integracijski proces. S obzirom na to da imaju bliži pristup građanima, za razliku od institucija vlasti, adekvatnije mogu procijeniti stvarne probleme i institucijama ponuditi eventualne prijedloge rješenja. Samim time bi se u državi ojačala participativna demokratija i čitav proces ispunjavanja kriterija za članstvo bi se odigrao na mnogo transparentniji i odgovorniji način uz mobiliziranje velike podrške građana. Ono što nedostaje je inkluzivniji pristup i istinska svijest vlasti lokalnog, kantonalnog, entitetskog i državnog nivoa da je civilno društvo sposobno preuzeti partnersku ulogu u pitanjima relevantnim za odnose BiH i EU. Dakle, kako bi civilno društvo zauzelo mjesto u integracijskom procesu države neophodan je tripartitni dijalog institucija vlasti, civilnog društva i EU u koordinaciji reformskih politika (Slijepčević, 2011: 13). Vjerovatno najsigurniji način za jačanje njihove uloge bi bilo kroz osiguravanje općevažećih institucionalnih mehanizama. Podsjećanja radi, imajući u vidu da se saradnja sa OCD odvija samo na državnom nivou, tj. u okviru Sektora za pravnu pomoć i razvoj civilnog društva pri Ministarstvu pravde BiH i Savjetodavnog tijela Vijeća ministara, dok na entitetskim nivoima mehanizmi ne postoje ili su nefunkcionalni,

neophodna je uspostava učinkovitog institucionalnog tijela za saradnju s OCD i na državnom i na entitetskim nivoima. Također, sami akteri civilnog društva će se morati posvetiti usavršavanju sopstvenih organizacionih kapaciteta, analitičkih vještina, vještina umrežavanja, zagovaranja i profesionalizaciji, naročito u oblastima reformske politike, zakonodavstva, politika i standarda EU i slično. Na taj način, i naravno uz dijalošku podršku institucija vlasti i neizostavnu podršku Delegacije EU, civilno društvo bi bilo sposobno zauzeti aktivan angažman pri evaluaciji i monitoringu ključnih politika, umjesto pukog pružanja usluga i informisanja javnosti.

LITERATURA

1. Baturina, Danijel 2015, „Pogled prema Evropskoj uniji civilnog društva: civilno društvo u kontekstu europeizacije“, *Hrvatska i komparativna javna uprava : časopis za teoriju i praksu javne uprave*, Vol. 15, No. 4, str. 935-954. Preuzeto sa: <https://hrcak.srce.hr/152458>, datum pristupa: 05.06.2023.
2. Blagovčanin, Srđan 2016, *Evropska unija i Bosna i Hercegovina: Građenje države kroz proces evropskih integracija*, Friedrich-Ebert-Stiftung, Sarajevo. Preuzeto sa: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/12375.pdf>, datum pristupa: 08.12.2023.
3. Buljubašić, Belma 2020, „Sindikalne organizacije u Bosni i Hercegovini: između radničke klase i političkih elita“, u Sasso, Alfredo i Kujović, Nermin (ur.), *SOCIJALNA DEMOKRATIJA U BIH Historijski pregled i razmatranja za budućnost*, Friedrich-Ebert-Stiftung BiH, Sarajevo, str. 40-73.
4. Centar za promociju civilnog društva 2016, *Izvještaj o poticajnom okruženju za razvoj civilnog društva u Bosni i Hercegovini za 2015. godinu*, CPCD, Sarajevo. Preuzeto sa: https://civilnodrustvo.ba/wp-content/uploads/2021/06/MM-Report-BiH-2015-bhs_compressed.pdf, datum pristupa: 12.07.2023.
5. Centar za promociju civilnog društva 2022, *Index održivosti OCD u BiH za 2021. godinu*, <https://civilnodrustvo.ba/wp-content/uploads/2022/12/Izvjestaj-index-odrzivosti-za-BiH-u-2021.-godini.pdf>, datum pristupa: 15.07.2023.
6. Centar za promociju civilnog društva 2023, <https://civilnodrustvo.ba/>, datum pristupa: 07.11.2023.
7. Centar za promociju civilnog društva, Balkan Civil Society Development Network 2022, *Monitoring Matrix on Enabling Environment for Civil Society Development Country Brief for Bosnia and Herzegovina 2021*, Sida, <https://balkancsd.net/novo/wp-content/uploads/2017/07/35-6-MM-Brief-BiH-2021.pdf>, datum pristupa: 14.09.2023.
8. Centri civilnih inicijativa 2020, <https://www.cci.ba/>, datum pristupa: 07.11.2023.
9. Centri civilnih inicijativa 2022, *Komparativna analiza pravnih i institucionalnih mehanizama saradnje između organizacija civilnog društva i institucija vlasti u procesu pristupanja Evropskoj uniji*, EUresurs.ba, https://euresurs-api.page-services.net//Content/Documents/Komparativna_analiza_pravnih_i_institucionalnih_mehanizama_saradnje_izme%C4%91u_OCD_i_institucija_vlasti_u_procesu_pristupanja_EU1664442159528.pdf, datum pristupa: 11.06.2023.
10. Centri civilnih inicijativa 2022, *Kroz saradnju do uspjeha: Uključivanje organizacija civilnog društva u proces pristupanja Bosne i Hercegovine Evropskoj uniji*, EUresurs.ba, https://euresurs-api.page-services.net//Content/Documents/Policy_brief_-izvod_iz_komparativne_analize1664440015593.pdf datum pristupa: 22.06.2023.
11. Cvjetićanin, Tijana, Dardić, Dragana, Hadžić, Inela (prir.) 2017, *Alternativni odgovori organizacija civilnog društva na upitnik Evropske komisije*, Sarajevski otvoreni centar i Helsinski parlament građana Banja Luka, u ime Inicijative za monitoring EU integracija Bosne i Hercegovine, Sarajevo i Banja Luka. Preuzeto sa: https://eu-monitoring.ba/site/wp-content/uploads/2017/08/Upitnik_finalna-verzija-1.pdf, datum pristupa: 08.12.2023.
12. DeLue, Steven M, Dale, Timothy M. 2021, *Political Thinking, Political Theory, and Civil Society*, Routledge; 5th edition, New York and London.
13. Demir, Elma 2010, *Uloga organizacija civilnog društva u praćenju provedbe Strategije za reformu sektora pravde u Bosni i Hercegovini*, Asocijacija za demokratske inicijative (ADI), Sarajevo. Preuzeto sa: <https://adi.org.ba/wp->

<content/uploads/2011/04/Uloga-OCD-u-pracenju-SRSP-u-BiH-1.pdf>, datum pristupa: 08.12.2023.

14. Deronja-Suljić, Lejla, Ćilimković, Asmir (prir.) 2017, *Učešće javnosti u procesu programiranja rada u institucijama vlasti u BiH (građani u središtu donošenja odluka*, Centri civilnih inicijativa, Tuzla.
15. DG NEAR 2022, *DG NEAR Guidelines for EU Support to Civil Society in the Enlargement Region 2021-2027*, DG NEAR and EU TASCO 3, Skopje. Preuzeto sa: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/dg-near-guidelines-eu-support-civil-society-enlarge-ment-region-2021-2027_en, datum pristupa: 05.06.2023.
16. Dilberović, Edin (ur.) 2020, *Strategija komuniciranja institucija BiH o procesu pristupanja Bosne i Hercegovine Evropskoj uniji od kandidatskog statusa do članstva*, Direkcija za evropske integracije, Sarajevo. Preuzeto sa: https://www.dei.gov.ba/uploads/documents/strategija-komuniciranja-institucija-bih-o-procesu-pristupanja-bosne-i-hercegovine-evropskoj-uniji-od-kandidatskog-statusa-do-članstva_1608888201.pdf, datum pristupa: 22.06.2023.
17. Direkcija za evropske integracije 2020, *O direkciji*, <https://www.dei.gov.ba/bs/ona-71>, datum pristupa: 20.06.2023.
18. Dmitrović, Tijana 2011, *Izazovi civilnog društva u Bosni i Hercegovini: Analize i preporuke za politike*, Fondacija za socijalno uključivanje u Bosni i Hercegovini, Sarajevo. Preuzeto sa: <https://www.sif.ba/dok/1386600343.pdf>, datum pristupa: 15.05.2023.
19. Dmitrović, Tijana 2011, *Stvarni uticaj civilnog društva u Bosni i Hercegovini – Analize i preporuke za politike*, IBHI, Sarajevo. Preuzeto sa: https://www.ibhi.ba/Documents/Publikacije/2011/IBHI_Stvarni_uticaj_civilnog_društva_u_Bosni_i_Hercegovini.pdf, datum pristupa: 15.05.2023.
20. eKonsultacije (online platforma za sudjelovanje u konsultacijama pri izradi pravnih propisa), <https://www.ekonsultacije.gov.ba/consultations>, datum pristupa: 19.07.2023.
21. EU Delegation to BiH 2019, *Evropski instrument za demokratiju i ljudska prava (EIDHR)*, https://archive.europa.ba/?page_id=685, datum pristupa: 05.06.2023.
22. EU Delegation to BiH 2019, *Ključni datumi*, https://archive.europa.ba/?page_id=499, datum pristupa: 11.06.2023.
23. European Commission (n.d.), *Civil Society*, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/policy-highlights/civil-society_en, datum pristupa: 05.06.2023.
24. European Commission 2021, *Proces evropskih integracija*, <https://archive.europa.ba/wp-content/uploads/2021/10/EU-Accession-FAct-Sheet-BCS-October-2021-Final-I-hope.pdf>, datum pristupa: 11.06.2023.
25. European Commission 2023, „Bosnia and Herzegovina 2023 Report Accompanying the document Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions/ 2023 Communication on EU Enlargement policy“, *Commission staff working document*, SWD (2023) 691 final, str. 1-142. Preuzeto sa: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/6c4aedce-7eee-11ee-99ba-01aa75ed71a1/language-en>, datum pristupa: 08.12.2023.
26. Europsko Vijeće, Vijeće Europske unije, *Politika proširenja EU-a*, <https://www.consilium.europa.eu/hr/policies/enlargement/>, datum pristupa: 16.05.2023.
27. Evropska komisija 2022, „Izvještaj o Bosni i Hercegovini za 2022. uz dokument Saopštenje Komisije Evropskom parlamentu, Vijeću, Evropskom ekonomskom i socijalnom odboru i Odboru regija/Saopštenje o politici proširenja EU-a za 2022“, *Radni dokument osoblja Komisije*, SWD (2022) 336 final, str. 1-134. Preuzeto sa:

- https://archive.europa.ba/wp-content/uploads/2022/10/izvjestaj-o-bosni-i-hercegovini-za-2022-godinu_1666693844.pdf, datum pristupa: 11.06.2023.
28. Fejzić, Elvis 2014, „Upravljanje državom u doba globalizacije“, *UPRAVA stručni časopis*, No. 10, str. 21-36. Preuzeto sa: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=213976>, datum pristupa: 24.05.2023.
29. Fejzić, Elvis 2017, „Vlast, građanstvo i sloboda: od političke kontingencije do transformacije političkog“, *Pregled: časopis za društvena pitanja*, Vol. 58, No. 3, str. 101-118.
30. Fejzić, Elvis 2020, „Političke ideje i stranačko organiziranje ranih socijaldemokrata u Bosni i Hercegovini“, u Sasso, Alfredo i Kujović, Nermin (ur.), *SOCIJALNA DEMOKRATIJA U BIH Historijski pregled i razmatranja za budućnost*, Friedrich-Ebert-Stiftung BiH, Sarajevo, str. 13-39.
31. Gačanica, Lejla 2020, „Financing Civil Society Organizations in Bosnia and Herzegovina according to European Union Standards in Accession Process“, *Human Rights Papers of Sarajevo Open Centre*, No. 49, str. 1-24. Preuzeto sa: https://eu-monitoring.ba/site/wp-content/uploads/2020/07/Ga%C4%8Danica_paper1_web.pdf, datum pristupa: 05.06.2023.
32. Halilović, Safet 2013, *Evropske integracije i Bosna i Hercegovina*, Fakultet političkih nauka, Sarajevo.
33. Inicijativa za bolju i humaniju inkluziju 2020, <https://www.ibhi.ba/ba>, datum pristupa: 06.11.2023.
34. Inicijativa za monitoring evropskih integracija BiH, <https://eu-monitoring.ba/>, datum pristupa: 06.11.2023.
35. Institut za razvoj mladih KULT, <https://mladi.org/>, datum pristupa: 07.11.2023.
36. *Jedinstvena pravila za izradu pravnih propisa u institucijama Bosne i Hercegovine*, „Službeni glasnik BiH“ br. 11/05, 58/14, 60/14, 50/17 i 70/17, <https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Jedinstvena-pravila-za-izradu-pravnih-propisa-u-institucijama-Bosne-i-Hercegovine.pdf>, datum pristupa: 17.07.2023.
37. Jovičić, Dragomir 2017, „Demokratija i političke institucije“, *CIVITAS*, Vol. 7, No. 1, str. 50-64.
38. Kapidžić, Damir 2019, „A Mirror of the Ethnic Divide: Interest Group Pillarization and Elite Dominance in Bosnia and Herzegovina“, *Journal of Public Affairs*, Vol. 19, No. 2, str. 1-12. Preuzeto sa: https://damirkapidzic.com/wp-content/uploads/2022/12/A-Mirror-of-the-Ethnic-Divide-Interest-Groups-in-BiH_15271589.pdf, datum pristupa: 13.09.2023.
39. Kin, Džon 2003, *Civilno društvo: stare slike nove vizije*, Filip Višnjić, Beograd.
40. Krstić, Svetlana 2017, *Civilno društvo i demokratska konsolidacija Bosne i Hercegovine*, Perpetuum mobile – Institut za razvoj mladih i zajednice, Banja Luka. Preuzeto sa: https://www.pm.rs.ba/wp-content/uploads/2018/02/civilno_drustvo.pdf, datum pristupa: 12.10.2023.
41. Kurtćehajić, Suad 2017, *Prilozi za politički sistem Bosne i Hercegovine*, Futur art, Sarajevo.
42. Lavić, Senadin 2014, *Leksikon socioloških pojmoveva*, Fakultet političkih nauka, Sarajevo.
43. Lončar, Jelena 2011, „Razumevanje globalnog civilnog društva“, *Godišnjak FPN*, No. 05, str. 171-186. Preuzeto sa: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=170883>, datum pristupa: 24.05.2023.
44. Marković, Svjetlana 2017, *Organizacije civilnog društva u procesu integracije BiH u EU*, <https://eu-monitoring.ba/svjetlana-markovic-organizacije-civilnog-drustva-u-procesu-integracije-bih-u-eu/>, datum pristupa: 08.12.2023.

45. Mediacentar_online 2016, *Novine i kalendari kulturno-prosvjetnih društava*, <https://www.media.ba/bs/magazin-novinarstvo/novine-i-kalendari-kulturno-prosvjetnih-drustava>, datum pristupa: 29.05.2023.
46. Ministarstvo pravde BiH 2017, *Sporazum o saradnji između Vijeća ministara Bosne i Hercegovine i nevladinih organizacija u Bosni i Hercegovini*, <http://www.mpr.gov.ba/NVO/default.aspx?id=7076&langTag=bs-BA>, datum pristupa: 17.07.2023.
47. Ministarstvo pravde BiH 2021, *Civilno društvo*, http://www.mpr.gov.ba/organizacija_nadleznosti/civilno_drustvo/default.aspx?id=1559&langTag=bs-BA, datum pristupa: 17.07.2023.
48. Ministarstvo pravde BiH 2023, *Izvještaj o provođenju pravila za konsultacije u izradi pravnih propisa za 2022. godinu*, http://www.mpr.gov.ba/web_dokumenti/default.aspx?id=13466&langTag=bs-BA, datum pristupa: 17.07.2023.
49. Momčilo, Šavija 2013, „Civilno društvo: Reaktuelizacija pojma“, *Dijalog - Časopis za filozofiju i društvenu teoriju*, No. 01+02, str. 141-165. Preuzeto sa: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=303395>, datum pristupa: 18.05.2023.
50. Mujagić, Nermina 2017, *VIŠEGRAĐANSTVO analize i nove teorije na relaciji: država, građani i društvo*, Fakultet političkih nauka, Sarajevo.
51. Muratović, Sead 2007, „Demokratizacija i civilno društvo“, *Pregled: časopis za društvena pitanja/Periodical for Social Issues*, No. 1-2 (2007), str. 271-279. Preuzeto sa: <https://www.pregled.unsa.ba/index.php/pregled/article/view/164>, datum pristupa: 16.05.2023.
52. Musić, Goran 2020, „Službenice, potrošačice i komunistkinje: zadruge uredskih radnika u Jugoslaviji između dva rata iz perspektive rodne obilježenosti“, u Sasso, Alfredo i Kujović, Nermin (ur.), *SOCIJALNA DEMOKRATIJA U BIH Historijski pregled i razmatranja za budućnost*, Friedrich-Ebert-Stiftung BiH, Sarajevo, str. 74-96.
53. Nezavisni biro za humanitarna pitanja: grupa eksperata 1998, *Lokalni NVO sektor u Bosni i Hercegovini – problemi, analize i preporuke*, IBHI, Sarajevo.
54. Omerefendić, Samir, Hadžalić, Namik (ur.), Bajramović, Mirnesa (prir.) 2014, *Priručnik za nevladine organizacije u Bosni i Hercegovini*, UNDP, Sarajevo. Preuzeto sa: <https://www.banjaluka.rs.ba/wp-content/uploads/2017/12/PrirucnikUNDP.pdf>, datum pristupa: 16.05.2023.
55. Osmanagić-Agović, Selma 2008/09, „Finansiranje organizacija civilnog društva iz budžeta domaćih institucija - case study Ministarstvo civilnih poslova BiH“, *Program podrške istraživanjima u oblasti javnih politika 2008-2009*, Fond otvoreno društvo BiH, Sarajevo Preuzeto sa: https://osfbih.org.ba/images/Progs/00-16/PDFP/pdfp_09/bos_selma_o_agovic_full.pdf, datum pristupa: 31.05.2023.
56. Papić, Žarko, Dmitrović, Tijana, Zaimović, Alen, Gradaščević-Pleh, Jasmina, Bartel, Vera, Dukić, Stela 2012, *Zašto je NVO potencijal neiskorišten?*, IBHI, Sarajevo.
57. Papić, Žarko, Fetahagić, Maida 2019, „*Prema Evropskoj Uniji - Ključni problemi socijalnog uključivanja u BiH*“, FSU u BiH, Sarajevo. Preuzeto sa: <https://sif.ba/Documents/Prvi%20policy%20papir%20finalna%20verzija.pdf>, datum pristupa: 16.09.2023.
58. Papić, Žarko, Golubović, Dragan, Žeravčić, Goran, Handalić Plahonjić, Merdža, Leskovac, Saša 2015, *Analiza postojeće prakse saradnje vladinih institucija sa organizacijama civilnog društva*, Kronauer Consulting doo, Sarajevo.
59. Pavlović, Vukašin 2004, *Civilno društvo i demokratija*, POLITEIA, Beograd.
60. Pérez-Solórzano Borragán, Nieves 2016, „*Civil society and EU enlargement*“, u OpenMind BBVA, THE SEARCH FOR EUROPE Contrasting Approaches, Madrid,

- str. 238-267. Preuzeto sa: <https://www.bbvaopenmind.com/en/books/the-search-for-europe-contraining-approaches/authors>, datum pristupa: 05.06.2023.
61. Perpetuum mobile Institut za razvoj mladih i zajednice 2023, <https://www.pm.rs/ba/bh/>, datum pristupa: 07.11.2023.
 62. Posavec, Zvonko 1988, „Značenje Aristotelove politike“, *Politička misao*, Vol. XXV, No. 2, str. 113-133.
 63. *Pravila za konsultacije u izradi pravnih propisa*, „Službeni glasnik BiH“ br. 05/17, http://www.sluzbenilist.ba/page/akt/zLcnWynJShM_, datum pristupa: 19.07.2023. Preuzeto sa: <https://www.pregled.unsa.ba/index.php/pregled/article/view/467>, datum pristupa: 05.11.2023.
 64. Puhalo, Srđan 2016, *Neprijatna istina o političarima i donatorima*, Mediacentar_online, <https://media.ba/bs/mediametar/neprijatna-istina-o-politicarima-i-donatorima>, datum pristupa: 16.09.2023.
 65. Puljek-Shank, Randall 2020, *Lokalni legitimitet i zagovaranje civilnog društva u BiH*, Friedrich-Ebert-Stiftung, Sarajevo. Preuzeto sa: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/16325.pdf>, datum pristupa: 12.10.2023.
 66. Ramić-Mesihović Lejla 2022, „Smjernice za pružanje zagovaračkog doprinosa organizacija civilnog društva u BiH u procesu evrounijskih integracija: politički kriterij“, *Human Rights Papers Sarajevskog otvorenog centra*, No. 64, str. 1-16. Preuzeto sa: <https://eu-monitoring.ba/smjernice-za-pruzanje-zagovarackog-doprinosa-organizacija-civilnog-drustva-u-bih-u-procesu-evrounijskih-integracija-politicki-kriteriji/>, datum pristupa: 22.06.2023.
 67. Riley, Dylan, Fernández, Juan J. 2014, „Beyond Strong and Weak: Rethinking Postdictatorship Civil Societies“, *American Journal of Sociology*, Vol. 120, No. 2, str. 432-503. Preuzeto sa: <http://www.jstor.org/stable/10.1086/678272>, datum pristupa: 19.05.2023.
 68. Ritter, Daniel P. 2012/4, „Civil Society and the Velvet Revolution: Mobilizing for democracy in Czechoslovakia“, *Working paper EUI SPS, COSMOS*, str. 1-31. Preuzeto sa: <https://cadmus.eui.eu/handle/1814/26177>, datum pristupa: 24.05.2023.
 69. Sadiković, Elmir 2014, *Evropa regija – kohezijska politika Evropske unije i zapadni Balkan –*, TKD Šahinpašić, Sarajevo.
 70. Sadiković, Elmir 2023 (u intervjuu za Klix.ba), *Sadiković uoči posjete von der Leyen: EU i NATO su jedini racionalan izbor, ali put je dug*, <https://www.klix.ba/vijesti/bih/sadikovic-uoci-posjete-von-der-leyen-eu-i-nato-su-jedini-racionalan-izbor-ali-put-je-dug/231031071>, datum pristupa: 20.11.2023.
 71. Sejfija, Ismet 2008, *Povijesne predispozicije i aktuelni razvoj građanskih asocijacija u BiH*, Friedrich-Ebert-Stiftung, Sarajevo.
 72. Slijepčević, Tatjana 2011, *Uloga civilnog društva u procesu Evropskih integracija: Analiza i preporuke za politike*, IBHI, Sarajevo. Preuzeto sa: https://www.ibhi.ba/Documents/Publikacije/2011/Uloga_civilnog_drustva_u_procesu_Evropskih_integracija.pdf, datum pristupa: 28.06.2023.
 73. Službeni list BiH, *Odluka o sistemu koordinacije procesa evropskih integracija u Bosni i Hercegovini*, „Službeni glasnik BiH“, br. 72/16, http://www.sluzbenilist.ba/page/akt/OhWGVQzgUZM_, datum pristupa: 20.06.2023.
 74. Stojanović, Igor, Seizović, Zarije, Pucar, Stevo 2022, *Mapping study of CSOs in Bosnia and Herzegovina*, EU4 CIVIL SOCIETY, str. 1-53, <https://archive.europa.ba/wp-content/uploads/2023/02/2022Sep-Mapping-study-of-CSOs-in-BiH.pdf>, datum pristupa: 10.07.2023.
 75. Šolte, Jan A. 2009, „Globalizacija:kritički uvod“ u Fejzić, Elvis prir., *Globalizacija i političko upravljanje/hrestomatija za internu upotrebu/*, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, str. 185-223.

76. TI BiH 2023, *Reakcija na Nacrt zakona o posebnom registru i javnosti rada neprofitnih organizacija: udar na rad udruženja građana*, <https://ti-bih.org/reakcija-na-nacrt-zakona-o-posebnom-registru-i-javnosti-rada-neprofitnih-organizacija-udar-na-rad-udruzenja-gradjana/>, datum pristupa: 16.09.2023.
77. Transparency International BiH 2021, *O registru*, <https://nvo.transparentno.ba/bs-Latn-BA/about>, datum pristupa: 08.09.2023.
78. Transparency International BiH 2021, *Praćenje raspodjele javnih sredstava udruženjima i fondacijama u Bosni i Hercegovini*, <https://nvo.transparentno.ba/bs-Latn-BA>, datum pristupa: 08.09.2023.
79. Transparency International BiH 2023, *TI BiH: Izvještaj EU pokazao da nema napretka u borbi protiv korupcije, BiH nije ispunila ni osam uslova koje je dobila uz „kandidatski status“*, <https://ti-bih.org/ti-bih-izvjestaj-eu-pokazao-da-nema-napretka-u-borbi-protiv-korupcije-bih-nije-ispunila-ni-osam-uslova-za-uslovni-kandidatski-status/>, datum pristupa: 20.11.2023.
80. Transparentno.ba 2022, *U BiH za dvije godine podijeljeno 121 miliona KM neprofitnim organizacijama, brojni primjeri političkih zloupotreba i sukoba interesa*, <https://transparentno.ba/2022/01/11/u-bih-za-dvije-godine-podijeljeno-121-miliona-km-neprofitnim-organizacijama-brojni-primeri-politickih-zloupotreba-i-sukoba-interesa/>, datum pristupa: 08.09.2023.
81. Transparentno.ba 2023, *Vlast u Republici Srpskoj je najveći korisnik stranih projekata a sad zbog toga targetira nevladine organizacije*, <https://transparentno.ba/2023/10/24/vlast-u-republici-srpskoj-je-najveci-korisnik-stranih-projekata-a-sad-zbog-toga-targetira-nevladine-organizacije/>, datum pristupa: 16.09.2023.
82. Udruženje Forum lijeve inicijative 2023, <https://www.fli.ba/>, datum pristupa: 06.11.2023.
83. *Ustav Bosne i Hercegovine* (prijevod na bosanski jezik, *Ustavni sud BiH*), https://www.ustavnisud.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_bos.pdf, datum pristupa: 10.07.2023.
84. Vanjskopolitička inicijativa BiH 2021, <https://vpi.ba/bs/pocetna/>, datum pristupa: 06.11.2023.
85. Vlaisavljević, Ugo 2006, *Etnopolitika i građanstvo*, Udruga građana Dijalog, Mostar.
86. Vučadinović, Dragica 2008, „Civilno društvo i politička kultura“, *Filozofska istraživanja*, Vol. 28, No. 1, str. 21-33. Preuzeto sa: <https://hrcak.srce.hr/23139>, datum pristupa: 19.05. 2023.
87. Vukojević, Stefan 2015, „Civilno društvo u postdjelonskoj Bosni i Hercegovini“, u Puhalo, Srđan, Vukojević, Stefan, *Kako građani Bosne i Hercegovine opažaju nevladin sektor?*, Friedrich-Ebert-Stiftung, Sarajevo, str. 63-72.
88. *Zakon o porezu na dodanu vrijednost BiH*, „Službeni glasnik BiH“, br. 9/05, 35/05, 100/08, 33/17, 46/23 i 80/23, <https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Zakon-o-porezu-na-dodatu-vrijednost-BiH.pdf>, datum pristupa: 15.07.2023.
89. *Zakon o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti*, „Službeni glasnik BiH“, br. 47/14 i 67/16, <https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Zakon-o-sprecavanju-pranja-novca-i-finansiranja-teroristickih-aktivnosti-BiH.pdf>, datum pristupa: 13.07.2023.
90. *Zakon o udruženjima i fondacijama Bosne i Hercegovine*, „Službeni glasnik BiH“, br. 32/01, 42/03, 63/08, 76/11 i 94/16, <https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Zakon-o-udruzenjima-i-fondacijama-BiH.pdf>, datum pristupa: 10.07.2023.
91. *Zakon o udruženjima i fondacijama Brčko distrikta*, „Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, br. 41/20, <https://skupstinabd.ba/3-zakon/ba/Zakon%20o%20udruz-enjima%20i%20fondacijama%20Brc--ko%20Distrikta/01B41->

[20%20Zakon%20o%20udruz--enjima%20i%20fondacijama%20Brc--ko%20Distrikta.pdf](#), datum pristupa: 13.07.2023.

92. *Zakon o udruženjima i fondacijama Federacije BiH*, „Službene novine FBiH“, br. 45/02, https://fbihvlada.gov.ba/bosanski/zakoni/2002/zakoni/47_bos.htm, datum pristupa: 13.07.2023.
93. *Zakon o udruženjima i fondacijama Republike Srpske*, „Službeni glasnik RS“, br. 52/01 i 42/05, <https://www.paragraf.ba/propisi/republika-srpska/zakon-o-udruzenjima-i-fondacijama-republike-srpske.html>, datum pristupa: 13.07.2023.
94. *Zakon o zaštiti potrošača u BiH*, „Službeni glasnik BiH“, br. 25/06 i 88/15, [https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Zakon-o-zastiti-petrosaca-BiH.pdf](https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Zakon-o-zastiti-potrosaca-BiH.pdf), datum pristupa: 15.07.2023.
95. Zbirni e-registar udruženja i fondacija u BiH, *Informacije o projektu*, <http://zbirniregistrovi.gov.ba/Home/Info>, datum pristupa: 17.07.2023.
96. Zbirni e-registar udruženja i fondacija u BiH, *Pretraga udruženja i fondacija*, <http://zbirniregistrovi.gov.ba/Home>, datum pristupa: 17.07.2023.
97. Žeravčić, Goran 2018, *Razvoj civilnog društva u BiH pod uticajem Europske unije*, doktorska disertacija, Fakultet političkih nauka, Beograd.

Naziv odsjeka i/ili katedre: Politologija
Predmet: _____

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADOVA

Ime i prezime: Sara Huskić
Naslov rada: Uloga civilnog društva u procesu integracije Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju
Vrsta rada: Završni magistarski rad
Broj stranica: 86

Potvrđujem:

- da sam pročitao/la dokumente koji se odnose na plagijarizam, kako je to definirano Statutom Univerziteta u Sarajevu, Etičkim kodeksom Univerziteta u Sarajevu i pravilima studiranja koja se odnose na I i II ciklus studija, integrirani studijski program I i II ciklusa i III ciklus studija na Univerzitetu u Sarajevu, kao i uputama o plagijarizmu navedenim na web stranici Univerziteta u Sarajevu;
- da sam svjestan/na univerzitetskih disciplinskih pravila koja se tiču plagijarizma;
- da je rad koji predajem potpuno moj, samostalni rad, osim u dijelovima gdje je to naznačeno;
- da rad nije predat, u cjelini ili djelimično, za stjecanje zvanja na Univerzitetu u Sarajevu ili nekoj drugoj visokoškolskoj ustanovi;
- da sam jasno naznačio/la prisustvo citiranog ili parafraziranog materijala i da sam se referirao/la na sve izvore;
- da sam dosljedno naveo/la korištene i citirane izvore ili bibliografiju po nekom od preporučenih stilova citiranja, sa navođenjem potpune reference koja obuhvata potpuni bibliografski opis korištenog i citiranog izvora;
- da sam odgovarajuće naznačio/la svaku pomoć koju sam dobio/la pored pomoći mentora/ice i akademskih tutora/ica.

Mjesto, datum

Sarajevo, 12.01.2024.

Potpis